

Genmodifierade livsmedel och kommunikativ etik

En analys av etisk oenighet i debatten om
genmodifierade livsmedel

Karin Hugo

Genmodifierade livsmedel och kommunikativ etik

En analys av etisk oenighet i debatten om
genmodifierade livsmedel

UPPSALA
UNIVERSITET

Teologiska institutionen
Uppsala universitet
Uppsala 2005

Licentiate's Dissertations at Uppsala University 2005.

ABSTRACT

Hugo, Karin, 2005. Genmodifierade livsmedel och kommunikativ etik. En analys av etisk oenighet i debatten om genmodifierade livsmedel. (*Genetically Modified Food and Communicative Ethics. An analysis of ethical conflicts the novel food debate*) Uppsala.

The purpose of this thesis is to analyse the Swedish debate regarding genetically modified food products. What does the moral disagreements within this debate entail? In which way would it be possible to obtain and maintain a true dialogue? Is consensus a plausible or even a desirable goal? Can communicative ethics contribute? These questions are analysed in this research project.

The project focuses on three themes of the debate on genetically modified food 1990-2000 in Sweden. The first theme is in relation to the concepts: natural and unnatural. Within the debate on genetically modified food, there have been various arguments on whether or not genetic modification is natural.

The second theme concerns the concepts of risk and benefit. Safety questions and possible risks and benefits have been subjects of discussion and debate for a long time. This analysis highlights the way risks or benefits are valued. What does it mean if something is a risk?

The third theme concerns the argumentations regarding democracy, mostly in relation to labelling discussions. Democracy is used to describe freedom of choice, another argumentation focuses on the right to be a part of the decision making process.

The last part of the thesis discusses the question whether communicative ethics can contribute to obtain dialogue between various parties, and whether consensus is possible or even a desirable as a goal. How would this function in a debate where there is an ethical disagreement based on divergent ethical standpoints?

Keywords: Communicative Ethics, Seyla Benhabib, Argumentation analysis, Genetically modified food, Novel food, Consensus, Dialogue.

Karin Hugo, Department of Theology, Uppsala University, Box 511, SE-751 20 Uppsala, Sweden.

© Karin Hugo 2005

ISBN 91-506-1837-7
urn:nbn:se:uu:diva-6228

Till pappa

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	11
INLEDNING.....	13
Syfte	14
Övergripande frågeställningar	14
Metod	14
Undersökningsmaterial.....	16
Kommunikativ etik.....	16
Tidigare forskning	17
Avhandlingens uppläggning.....	19
KAPITEL 1 DEN NYA LIVSMEDELSTEKNIKEN	21
Vad är genmodifiering av livsmedel?.....	21
Vilken form av genmodifierade grödor används idag?	23
Debatten om genmodifierade livsmedel.....	24
Debattörer och debattsammanhang.....	25
Forskare, politiker och producenter	26
Miljö- och konsumentorganisationer	27
Debattens fokus och de skiftande argumenten	28
Naturligt eller onaturligt?.....	28
Risk och nytta	29
Demokrati	32
Vad tycker allmänheten?	33
Gentekniknämndens översiktsstudie.....	34
Eurobarometern och MORI	34
Slutdiskussion.....	35
KAPITEL 2 KOMMUNIKATIV ETIK.....	37
Den kommunikativa etikens framväxt.....	37
Den andra inriktningen av den kritiska teorin - Jürgen Habermas	38
Seyla Benhabib och den konkreta andra	41
Samhället, ett begränsat offentligt rum?	41
Det offentliga rummets begränsning?.....	42

Den ideala talsituationen och dialogen som moraliskt berättigande ..43	
Räcker då den ideala talsituationen	
för att minoriteterna inte skall diskrimineras?	45
Den ideala dialogen som moraliskt berättigande	45
Kan en kontextkänslig etik bygga på universella principer?	47
Kan den kommunikativa etiken bidra till en dialog?.....	48
KAPITEL 3 MÄNNISKAN BÖR HANDLA NATURENLIGT	49
Huvudargument	49
Debatten och tesen om att människan bör handla naturenligt	51
Argument tolkning 1: Det finns en naturlig ordning	51
Premisser till argumentet:	52
Ekocentrism?	53
Olika tolkningar av den naturliga ordningen	54
Argument tolkning 2: Naturen har en egen integritet och ett eget värde ..55	
Premisser argumentet:.....	56
Olika tolkningar av: människan bör handla naturenligt.....	58
Det finns ingen ”naturlig ordning”	59
Contraargument tolkning 1: Det finns ingen naturlig ordning.....	59
Contraargument tolkning 2: Naturen har inte ett inneboende värde ..60	
Slutdiskussion.....	63
KAPITEL 4 RISK OCH NYTTA	65
Debatten och argumenten om hur nytta och risk skall värderas.....	67
Argumentation 1: Genmodifiering innebär hög nytta och låg risk.....	68
Premiss 1: Vi har en skyldighet att	
använda en metod som medför ökad nytta	68
Premiss 2: Genmodifiering som metod	
innebär en hög nytta och en låg risk.	69
Argumentation 2: Genmodifieringen medför större risker än nytta	71
Premiss 2: Genmodifiering medför större risker än nytta.....	71
Argumentation 3: Man skall överhuvudtaget inte utsätta enskilda	
individer eller naturen för risker	73
Premiss 1: Man skall överhuvudtaget	
inte utsätta enskilda individer eller naturen för risker.....	73
Slutdiskussion.....	75
KAPITEL 5 DEMOKRATI, VALFRIHET OCH MÄRKNING.....	77
Valfrihet	78
Jämlikhet - makt	80
<i>Premiss 1:</i> Medborgarna har rätt att bli jämlikt	
och ärligt behandlade på marknaden, den offentliga sfären.....	80

<i>Premiss 2: Genmodifiering av livsmedel utan märkning</i> innebär att medborgarna förs bakom ljuset och behandlas ojämlikt eller paternalistiskt.....	81
Rättighet - att kunna påverka.....	83
<i>Premiss 1: Medborgare/konsumenter har en rätt att vara med och</i> påverka de beslut som berör deras vardag	83
<i>Premiss 2: Genmodifiering utan märkning</i> beskär denna möjlighet för medborgarna/konsumenterna.	83
Varför just genmodifieringen?	84
<i>Premiss 1: Märkning bör göras för</i> produktens innehåll och säkerhet, inte för förädlingsformen.	85
<i>Premiss 2: Genmodifiering skiljer sig inte från andra</i> förädlingsformer och är därför inget relevant kriterium för val.....	85
Slutdiskussion.....	86
KAPITEL 6 KONSENSUS OCH EN LEVANDE DIALOG?	89
Vad ville debattörerna att debatten skulle leda till?	92
Ideal talsituation	92
Det offentliga.....	96
Etisk oenighet.....	97
Konsensus.....	98
Slutdiskussion.....	100
REFERENSER	102

FÖRORD

Ett förord borde egentligen bättre beskrivas som slutord. Förordet är det sista som skrivs när arbetet kommit i hamn. Det skrivs i syfte att beskriva hur resan har varit och för att tacka de som gjort det hela möjligt. Det är ju inte så att man färdats denna sträcka helt ensam utan man har snarare haft hjälpande händer bland kolleger, handledare, vänner och familj. Jag vill först och främst tacka min handledare professor Carl-Henric Grenholm som med stort tålamod och noggrannhet ledsagat mig förbi fallgropar och alltid handlett med stor tilltro till projektet. Ett annat stort tack vill jag sända till alla kolleger vid högre seminariet i etik (ingen nämnd, ingen glömd) som genom åren gett respons på mina texter, berett tillfälle till ämnesgemenskap och varit goda vänner.

Jag är enormt tacksam för det bidrag från ELSA (ELSA National Research Program) som gjorde det möjligt för mig att slutföra detta projekt. Min avhandling var en del av en satsning som skulle stimulera forskning och projekt inom ämnesområden kring genforskning och etik.

Till sist vill jag tacka min familj, släkt och vänner både här i Sverige och i Sydafrika. Min mamma och pappa har som vanligt stöttat mig i allt jag tagit mig för, likaså mina bröder Magnus och Jonas. Under denna tid har jag även fått två underbara barn, Klara och Daniel. Den kärlek ni ger mig finns ingen annanstans att tillgå, tack för allt bus, alla kramar och blöta pussar! Orsaken till mina barn kräver ett särskilt tack för att han alltid trott på mig och varit min allra bästa vän: Erich, ek is baie lief vir jou.

Speciellt viktigt har allt detta stöd varit under den sista fasen av slutförandet. Min älskade pappa blev allvarligt sjuk under våren 2005 och gick bort en mycket vacker sommardag. Men som min femåriga dotter sa: ”Morfar ser allt genom ett hål i molnen.” Denna bok är tillägnad min pappa.

Järfälla
Karin Hugo

INLEDNING

Under de sista årtiondena har genteknologi som ämne erhållit stor uppmärksamhet. Forskningen inom området har haft stora framgångar inom medicin och växtbiologi. I vissa fall har dessa nya forskningsrön skapat debatt och frågeställningar om hur vi skall hantera denna nya kunskap och om vi har tillåtelse att använda den. Har vi rätt att ingripa i den naturliga ordningen och "leka Gud"? Är det så att vi har en skyldighet att använda den nya tekniken för att skapa genetiska förbättringar? Hur kan vi ta ansvar för oförutsedda och icke önskvärda konsekvenser? Var går gränsen för hur långt vi kan gå med medicinsk genteknik innan människan slutar vara människa? Dessa frågeställningar har orsakat oenighet om hur utvecklingen bör hanteras. Mot denna bakgrund har frågan om möjligheten till och önskvärddheten av konsensus aktualiserats. Hur skall vi förhålla oss till konsensus rörande sådana moraliska frågor som kommer fram inom debatten om genmodifierad mat?

Målet för detta projekt är att analysera debatten om genmodifierade livsmedel och dess produktion. Den grundläggande frågan är vad det finns för etiska oenigheter i debatten och hur dessa skall hanteras. Grupper som är aktiva inom debatten representerar regelbundet divergerande och ibland motsatta ståndpunkter och konsensus verkar inte vara möjligt att uppnå.

Andra tillskott till debatten är de frågor som blir representerade av varierande grupper såsom Greenpeace, Konsumenter i samverkan och Monsanto. Dessa grupper representerar olika intressen och har därav bakomliggande intressen i relation till genetisk modifiering som växtförädlingsmetod.

Vilka är de argument och moraliska ståndpunkter som driver debatten om genetiskt modifierade livsmedel? Vilka komponenter gör att det existerar en etisk oenighet eller meningsskiljaktigheter? Vad skulle förutsättningarna behöva vara för att uppnå konsensus och är konsensus ett önskvärt mål? Dessa frågeställningar finns representerade och kommer att behandlas i detta projekt.

Syfte

Syftena för detta projekt är:

1. att undersöka de etiska ståndpunkter och argument som framkommer i debatten om genmodifierade livsmedel under 1990-talet i Sverige. Analysen kommer att innefatta ett klargörande av vad oenigheten består av samt vilka underliggande etiska ståndpunkter som bidrar till kontroversen.
2. att undersöka vad den kommunikativa etiken kan bidra med för att skapa dialog och att diskutera huruvida konsensus är möjligt och önskvärt.

Övergripande frågeställningar

Projektet kommer att diskutera två övergripande relevanta frågeställningar:

1. Vad består den etiska oenigheten i debatten om genmodifierade livsmedel av? Vilka olika etiska ståndpunkter utgör grunden till meningsskiljaktigheter i debatten?
2. På vilket sätt skulle en dialog kunna främjas? Är det möjligt att nå konsensus i en debatt där etisk oenighet råder och är konsensus önskvärt? Kan den kommunikativa etiken bidra till en sådan dialog och konsensus?

Metod

Detta projekt kommer att innefatta en analys av debattmaterial från debatten om genmodifierade livsmedel under tiden 1990 till 2000 i Sverige. Både argument och debattörer kommer att väljas utifrån vissa preferenser såsom frekvens, formulering och innehåll. Den första delen är att faktiskt välja ut de argument som är mest förekommande och återkommande. Vissa argument är mer tydliga i att de faktiskt förekommer oftare. Den andra delen är att välja de argument som formulerar någon form av etiskt ställningstagande eller där det etiska ställningstagandet är tydligt eller tolkbart.

Metoden som kommer att användas för att förstå de underliggande etiska ståndpunkterna och skillnaderna är en argumentationsanalys.¹ Intentionen

¹ Se bland annat Björnsson, Gunnar m.fl.: *Argumentationsanalys*. Natur och Kultur 1994 för mer om argumentationsanalys.

är att denna metod skall åskådliggöra de skiftande uppfattningarna och de underliggande etiska oenigheterna inom debatten. Med denna analys blir också den etiska oenigheten som består mellan de olika debattörerna/grupperna tydliga. Den första delen består av att formulera argumentationer utifrån argumenten. Med detta menas att argumenten ses som en premiss i en slutledning där slutsatsen utgörs av den tes som argumentet stöder. Denna slutledning, där en av premisserna utgörs av argumentet, kallar jag för en argumentation. De premisser som tillsammans med argumentet leder fram till slutsatsen är viktiga då de klargör underförstådda antaganden. Det är alltså inte enbart ett syfte att formulera argumentationerna till giltiga slutledningar utan även att analysen av att de underförstådda antagandena skall bli klargjorda. Det är viktigt att poängtera att intentionen här inte är att genom argumentationsanalysen testa argumentens hållbarhet. Intentionen är att genom formuleringen av argumentationerna blottlägga underförstådda premisser och därmed förstå bakomliggande etiska antaganden.²

I debattmaterialet formuleras inte färdiga argumentationer utan det är snarare argument som förutsätter etiska antaganden. Dessa argument kan sägas vara indelade i så kallade pro- och contraargument. Proargumenten är argument som formuleras till förmån för en ståndpunkt, intentionen är att det skall stödja en viss uppfattning. Contraargument å andra sidan formuleras för att göra motsatsen, undergräva och bevisa att ståndpunkten är felaktig. Argumenten stödjer moraliska ståndpunkter som inte är uttryckligen formulerade. För att komma åt dessa kommer jag först att urskilja de argument som är viktigast och tydligast från debattmaterialet, dessa utformas som rena argument. Utifrån argumentet formulerar jag sedan argumentationer. Detta är en slutledning där argumentet utgör en av premisserna och där tesen utgör slutsats. I denna slutledning ingår också en eller flera underförstådda premisser, som tillsammans med argumentet leder till slutsatsen. Denna premiss gör att jag kommer åt de bakomliggande etiska antagandena.

Redan från början är det tydligt att det existerar fundamentala skillnader mellan de olika grupperna inom debatten. Med hjälp av denna argumentationsanalys kommer jag åt de etiska oenigheter som råder i debatten.

² Argumentationsanalys används ofta för att testa arguments och argumentationers hållbarhet. Metoden kan användas för andra syften, som här: blottläggande av premisser. Se bland annat: Grenholm, Carl-Henric: *Metoder för teologer. En handledning för religionsvetenskapligt studium*. Studentlitteratur, Lund 1981 samt Grenholm, Carl-Henric: *Arbetets mening. En analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Social Ethics 11, Uppsala 1988, för exempel på detta sätt att använda argumentationsanalys.

Undersökningsmaterial

En samhällsdebatt av det slag som debatten om genmodifierade livsmedel utgör förs knappast på ett begränsat utrymme eller i en singulär form. Debattörerna möts inte i debattforum där de ger varandra svar och utrymme. Snarare återfinns debattörerna på vitt skilda ställen och forum.

Organisationer som exempelvis *Konsumenter i samverkan*, *Greenpeace* och *Ekolantbrukarna* är aktiva inom debatten främst via sina hemsidor, pressmeddelanden, remisser, debattartiklar och egna publikationer. Forskare medverkar i debatten inom de forum som erbjuds inom forskarvärlden: artikelsammanställningar, artiklar men även sammanställningar av seminarier dit forskare inbjuds. Detta innebär att undersökningsmaterialet för debatten är av skiftande karaktär. Det är ibland textmaterial från seminarier, konferenser där debattörerna har varit inbegripna i ett samtal med andra eller presenterat material. Tillfället är en enskild händelse men genom publiceringen blir materialet en del i ett större debattsammanhang. Ibland är materialet från pressmeddelanden, eller ren kampanjtext där målet är att påverka allmänhet men kanske främst beslutsfattare. Ibland är det publikationer som är framställda av organisationer eller inom forskarvärlden, artikelsamlingar med redaktör.

Organisationerna som har varit aktiva använder Internet-publicering som ett av sina viktigaste sätt att nå fram med sina budskap. Här publiceras de flesta av deras ställningstaganden, pressmeddelanden, remisser och kampanjtexter. Internetpublicering kan vara problematiskt att använda sig av då innehavare av internetsidor uppdaterar efter hand. Organisationernas hemsidor har ett ständigt flöde av information och innehållet ändras. Undersökningsmaterialet sträcker sig från 1990-2000 och inkluderar Internetsidor som publicerades under denna tid. Det skulle vara en omöjlighet att inte inkludera dessa sidor även om vissa av dem ändrat innehåll eller helt enkelt försvunnit sedan dess.³ Att inte använda sig av detta material skulle inte göra debatten rättvisa och det skulle innebära att vissa debattörer och deras argument skulle exkluderas från analysen.

Kommunikativ etik

Det andra syftet i avhandlingen är att undersöka vad den kommunikativa etiken kan bidra med för att skapa dialog och att diskutera huruvida konsensus är möjligt och önskvärt. För att uppnå detta kommer den kommuni-

³ Samtliga debattinlägg som tagits från internetsidor finns att tillgå som utskrifter av författaren.

kativa etiken, som Seyla Benhabib utvecklat, att användas. Benhabib är verksam vid Yale University som professor i statskunskap och filosofi. Hennes främsta verk inom just den kommunikativa etiken torde vara *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*.⁴ Efter denna bok har hon utvecklat sitt tänkande genom *Critique, Norm and Utopia*,⁵ där hon studerar den kritiska teori som hon själv relaterar till. Senare verk av Benhabib sträcker sig från analyser av Hannah Arendt till arbete om mänskliga rättigheter i relation till stater, immigranter och universalism.⁶ För en översikt av Jürgen Habermas har jag använt mig av Stephen K. Whites bok *The recent work of Jürgen Habermas* samt *Kommunikativt handlande* av Habermas själv.⁷

Tidigare forskning

Vid Tema Kommunikation, Linköpings universitet, ventilerades en avhandling med titeln *Genmat i fokus. Analyser av fokusgruppsamtal om genförändrade livsmedel*. i september 2002 (Wibeck, Victoria, Linköping Studies in Arts and Science nr 260, Linköping 2002.) Studien utfördes med hjälp av intervjuer av personer inom utvalda grupper såsom kristna ungdomar, dietister, lantbrukare, biologistudenter, restaurangpersonal, matbutikshefer, nyblivna mödrar och Greenpeace-medlemmar. Projektets syfte var att analysera vilka föreställningar som finns kring genmodifierade livsmedel samt att analysera fokus grupper som metod.

Vid Lunds universitet genomfördes ett större tvärvetenskapligt projekt med namnet *Genetik, genteknik och vardagsetik*. Den etnologiska delen av projektet syftade till att fördjupa förståelsen hur våra kulturella bilder bidrar. Vilken betydelse har film, media och myten för formandet av våra uppfattningar? Bland annat disputerade etnologen Malin Ideland med avhandlingen *Dagens Gennyheter. Hur massmedier berättar om genetik och genteknik* (Nordic Academic Press. Lund 2002.)

Carl-Reinhold Bråkenhielm och Nils Uddenberg (m.fl.) har tillsammans och enskilt i flertalet projekt och publikationer fokuserat på analyser av det som påverkar våra attityder till natur, människa och genteknik, bland annat: *Det givna och det föränderliga. En antologi om biologi, människobild och*

⁴ Benhabib, Seyla: *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Polity Press 1992.

⁵ Benhabib, Seyla: *Critique, Norm and Utopia. A Study of the Foundations of Critical Theory*. Columbia University Press. 1994.

⁶ Bland annat Benhabib, Seyla: *The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge University Press. 2004.

⁷ Se litteraturlista för information om publikationerna.

samhälle (Redaktör: Nils Uddenberg. Nora, Nya Doxa. 2000) och *Genteknik - en skymf mot Gud eller nya möjligheter för mänskligheten* (Bråkenhielm, Carl-Reinhold "Allmänheten, Gud och gentekniken" i *Genteknik - en skymf mot Gud eller nya möjligheter för mänskligheten*, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademins tidskrift. Nr. 1. Årg. 141. 2002.)

Anna Olofsson disputerade 2002 med avhandlingen: *Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96* (Sociologiska institutionen, Umeå universitet nr 29, 2002.) Denna avhandling undersökte debatten om genteknik i Dagens Nyheter, hur denna förändrades och vilka bakomliggande faktorer som styrde.

Vid Umeå universitet disputerade Susanna Öhman år 2002 med avhandlingen *Public Perceptions of Gene Technology. On the Edge of Risk Society?* (Sociologiska institutionen, Umeå universitet nr 30, 2002.) Öhman var även deltagare i Eurobarometern (1997) som undersökte allmänhetens attityder till genmodifiering. Avhandlingen analyserar dessa attityder och sätter dessa i förhållande till riskperception.

Analysis of attitudes and risk perception in relation to genetic modification. A survey of expert and public opinions, heter en undersökning som genomförts av Lennart Sjöberg (Handelshögskolan) i regi av Swegene (www.swegene.com). Sjöberg är verksam inom riskforskning vid Handelshögskolan i Stockholm.⁸

Ett annat projekt som stöds av Swegene leds av Anna Lydia Svalastog och går under namnet: *Regulation of genetically modified plants in Sweden, EU and USA: Cultural, ethical and historical roots of different laws and regulations*.⁹

Denna avhandling kan bidra på det sättet att den undersöker genmodifiering och livsmedel från en annan synvinkel. Vid Teologiska institutionen, Uppsala universitet, har redan länge bedrivits ingående forskning kring skilda frågeställningar inom tillämpad etik (bland annat miljöetik och djur-etik.) Inriktningen av denna forskning har främst varit att relatera den tillämpade etikens frågor till etisk teori. Detta projekt ger ett bidrag till denna kombination av tillämpad etik och etisk teori.

Argumentationsanalys av detta slag har varit en väl använd metod. Med denna metod kan man nå de underförstådda etiska antaganden som ligger till grund för den etiska oenigheten i debatten, Dessutom inkluderar analysen debattinlägg och aktörer som inte kanske figurerar i vanlig press eller

⁸ Sjöberg, Lennart: *Principles of risk perception applied to gene technology*. EMBO Reports, nr 5.

⁹ Svalastog, Anna Lydia "Sammanhangets betydelse och kontexternas dynamik: Om riskhantering av genmodifierade växter i Sverige" ur Christer Nordlund red.: *Livsforeställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap*, Kungliga Skyttianska Samfundet. 2004.

publikationssammanhang. Det andra syftet har varit att fokusera på just möjligheterna till dialog och diskutera frågan kring konsensus. Genom att använda den kommunikativa etiken öppnas diskussionen om dialog och konsensus vad gäller just denna debatt om genmodifierade livsmedel.

Avhandlingens uppläggning

Avhandlingen inleds med en genomgång av vad genmodifierade livsmedel innebär och en översikt av debatten under 1990-2000 i Sverige. I det andra kapitlet ges en orientering av den kommunikativa etiken och dess framväxt. Fokuseringen kommer att ligga på Seyla Benhabibs utformning då det är denna som kommer att användas senare i avhandlingen.

De tre följande kapitlen innefattar själva analysen av debatten och de etiska oenigheterna. Det första av dessa behandlar begreppen naturligt och onaturligt utifrån argument om man har tillåtelse att använda sig av genmodifiering. Det andra kapitlet i detta avsnitt analyseras argumenten utifrån hur begreppen risk och nytta värderas. Det tredje och avslutande kapitlet i denna del fokuseras på demokrati och argument om märkning.

Det sista avslutande kapitlet handlar om att försöka besvara den fråga jag ställer om den kommunikativa etiken kan bidra till debatten om genmodifierade livsmedel. I denna del kommer debatten om genmodifierade livsmedel att sättas i relation till Seyla Benhabibs kommunikativa etik. Därutöver behandlas frågan om konsensus är önskvärt eller överhuvudtaget möjligt som mål för dialogen.

överleva under ogynnsamma omständigheter. Andra mål kan vara att förändra specifika grödors egenskaper så att de blir mer anpassade till olika användningsområden inom livsmedelsproduktionen. Detta kan t ex vara att ändra stärkelsens sammansättning i potatisen så att den blir lättare och mindre kemikaliekrävande att bearbeta inom stärkelseproduktionen. Ett annat sätt kan vara att förändra tomater så att de inte mognar eller ruttnar för tidigt under transport.¹¹

Kulturväxter kallas de grödor som människan har förädlat och format under hela sin tid som odlare. De skiljer sig betydligt från sina vilda ”förfädersväxter” och är mer anpassade till människans behov som odlare. Sent 1800-tal och tidigt 1900-tal brukar man dock kalla startpunkten för den moderna växtförädlingen när man mer regelrätt startade växtförädlingsförsök och forskning för att förbättra förädlingsmetoderna. Tidigt i denna forskning kom upptäckten och kunskapen om hur förädlingstekniken kunde grundas på växternas genetik och reproduktionssätt. Man kunde nu använda sig av grödornas egen befruktning som metod vid urval av egenskaper.¹²

Med genmodifieringen introducerades ett nytt sätt att föra över dessa önskvärda egenskaper utan att använda sig av grödornas egna reproduktionsmekanismer. Man kunde nu genom denna teknik undgå att föra över andra gener eller icke önskvärda egenskaper som vid befruktning (ex korsbefruktningar) var svåra att undvika.¹³ Dock var och är det fortfarande så att inte alla gener låter flytta på sig samtidigt som de behåller sina egenskaper vilket betyder att inom vissa områden är och kommer den mer traditionella befruktningstekniken fortsätta vara den mest använda och betydande formen av växtförädling.¹⁴

Idag fungerar gentekniken främst som påskyndande växtförädling eller som ett medel till att göra grödorna mer ”hållbara” eller produktionsvänliga. Genmodifiering idag syftar främst till att förädla grödor så att de blir antibiotikaresistenta och herbicidresistenta. I framtiden tänker man sig att tekniken skall kunna användas för att t ex direkt kunna öka näringshaltiga ämnen eller minska allergiframkallande ämnen i den färdiga livsmedelsprodukten.¹⁵

Det finns idag olika sätt att gentekniskt förändra arvsmassan eller strukturen hos en gröda eller organism.

Bakterie - överför gen till organismen genom plasmid (DNA-ring)

¹¹ Livsmedelsverket och Jordbruksverket, *Genteknik – så används den på växter, djur och livsmedel*, Stockholm 1998. Hämtat från www.slv.se/gen/fakta.htm

¹² Merker, Arnulf ”Gentekniken i växtförädlingens tjänst”, ur *Genvägar till ny mat*, Källa nr 51, FRN 1998, sid. 29f.

¹³ Merker, Arnulf, aa sid. 30ff.

¹⁴ Merker, Arnulf, aa. sid. 33.

¹⁵ Livsmedelsverket och Jordbruksverket, aa sid. 1.

Virus - överför genom att verka som parasit på en moderorganism
*Mikroinjektion - direkt injektion i en cell*¹⁶

Vilken form av genmodifierade grödor används idag?

Den första direkt genmodifierade livsmedelsgrödan introducerades på marknaden 1994 i USA (tomat som genom genmodifiering skulle mogna långsammare). Sedan dess har ett stort antal grödor introducerats och vid 1997 upptog genetiskt modifierade grödor 12-15 miljoner hektar av världens åkermark.¹⁷

I Sverige har man genomfört 39 fältförsök med genmodifierade grödor (potatis, raps, sockerbeta och en asp) under 1989-1997, men man hade under denna period inte ännu haft någon direkt produktion av grödor som är tänkta för direkt livsmedelsproduktion och konsumtion.¹⁸

Inom EU har tillstånd givits för försäljning och odling inom regionen. Vissa av dessa får inte odlas men endast säljas (soja) och andra får odlas men ännu inte säljas som livsmedel (rosésallad). För att få säljas som färdiga livsmedelsprodukter inom EU krävs att de granskats, säkerhetsbedömts och godkänts enligt förordningen om "Novel foods" 1997. Denna reglering gäller alla nya produkter som inte tidigare konsumerats inom EU.¹⁹ Under ca 6 år gällde vad man kallar för moratorium, vilket i princip innebar att man inte gav tillstånd till import av genmodifierade grödor eller produkter till EU området. Detta tog dock slut i och med att man enligt en ny förordning (förordning (EG) nr 1829/2003) godkände import av majs bt11 (färsk eller på burk)²⁰

Enligt Livsmedelsverket och Jordbruksverket har det teoretiskt sett funnits genmodifierade organismer i våra livsmedelsprodukter ett antal år.²¹ Anledningen är att tillverkare i USA blandar genmodifierad soja med icke-genmodifierad soja och att det därför är troligt att genmodifierade råvaror redan finns i våra livsmedel, om än i mindre utsträckning.²² I maj 1998 tog EU beslutet att införa märkning av alla livsmedel som kan innehålla genetiskt modifierade organismer. Både regleringen om granskningsförfarandet

¹⁶ Livsmedelsverket och Jordbruksverket aa. sid. 17.

¹⁷ Gentekniknämnden, *Genteknik, livsmedel och säkerhet*, Gentekniknämndens utredningsserie 1998-07-15, sid. 9.

¹⁸ Livsmedelsverket och Jordbruksverket, aa sid. 2.

¹⁹ Andersson, Christer, "Märkning och kontroll av genmat", ur *Genvägar till ny mat*, Källa 51, FRN 1998, sid. 14.

²⁰ *Europeiska gemenskapernas officiella tidning* nr L 268, 18/10/2003 sid 1-23.

²¹ Livsmedelsverket och Jordbruksverket, aa sid. 2.

²² Livsmedelsverket och Jordbruksverket, aa sid. 3.

av 'Novel foods' och märkning av produkter vållar vissa problem med frihandelsavtalet med USA som har en betydligt svagare reglering av användandet av genmodifierade organismer.²³

Debatten om genmodifierade livsmedel

Scientists back into early 1970s were the first to discuss their concerns about safety in working with genetic transformation. [-] The conference at Asilomar in California in 1972 can be regarded as the starting point of a public debate, which in the late 1980s and early 1990s resulted in the current regulatory regime in the US, Canada and Europe.²⁴

Till en början, när tekniken att genetiskt modifiera och förändra grödor befann sig på ett försöks- och forskningsstadium, var debatten omkring den givetvis begränsad till dem som hade kunskapen tillgänglig och på något sätt var insatt i vad denna teknik skulle kunna tänkas användas till på en kommersiell marknad.

1990-talet kan sägas vara det decennium när debatten tog verklig fart och engagerade fler än endast forskarvärlden och beslutsfattare. Inte bara blev 90-talet det decennium när användandet av genmodifierade livsmedel blev en reell verklighet för den vanlige konsumenten, utan det blev också det decennium när biologin och medicinen som forskningsområden gjorde sina absolut största och mest beryktade landvinningar. Få missade nyheten om att forskare lyckats klonat ett får, reportagen som ställde frågan om tomaters så småningom skulle kunna smaka fisk, förhoppningen att grisar skall kunna husera ett hjärta för transplantation till människa, och planerna på kloning av människor till barnlösa par. Listan kan göras lång på de nyheter, historier och förhoppningar som under det senaste decenniet influerat, konfunderat och inspirerat en debatt om vetenskapen som hot, lösning eller verktyg.

1990-talet har dessutom varit ett decennium då ett antal regleringar inom EU och Sverige diskuterats och genomförts. Dessa är t ex EU:s förordning om granskning av "Novel foods" (1997) och märkning av varor (1998). Dessa diskussioner har periodvis fått stor uppmärksamhet i media och satt fart på debatten. Genmodifieringen av grödor har figurerat i den större debatten om användandet av genteknik generellt. Den har även diskuterats

²³ Livsmedelsverket och Jordbruksverket, aa sid. 3.

²⁴ Kramer, Thomas, "Genetically Modified Traits in Agronomic and Vegetable Crops - Implications for Crop and Food Production", ur *Aspects of Gene Technology, reports from an IVA seminar series 1997-98*, Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien, 1998, sid. 25.

inom aktuella sammanhang där miljöfrågor såsom hållbar utveckling eller biologisk mångfald (ex Agenda 21 kampanjen). Organisationer såsom Greenpeace, Konsumenter i samverkan och Svenska Naturskyddsföreningen har sett som sin uppgift att företräda de intressen man ansett ohörda såsom konsumentens eller naturens.

De sista åren har röster höjts och uttryckt behovet av en öppnare dialog mellan forskare, bioteknikföretag, myndigheter, miljörörelsen och konsumenter. Utvecklingen går oerhört snabb och ibland förloras debatten mellan snabba regleringar och jämkningar med handelsavtal. Många anser att diskussionen om själva användandet, tillämpningen och dess risker och nytta inte riktigt hänger med i det tempo som både forskningen och beslutsfattandet kräver. 1998 tillsattes en utredning av utbildningsdepartementet med uppgift att utreda möjligheterna och riskerna med biotekniken i samhället samt att främja debatt och diskussion.²⁵ Vid en konferens i Luleå i februari 1999 skrev deltagare från konsumentrörelsen, forskarvärlden, lantbruk, bioteknikföretag och myndigheter under ett upprop där de viktigaste punkterna var att öka konsumenternas förmåga att påverka och den uppenbara bristen på dialog mellan de olika berörda i samhället.²⁶

Debattörer och debattsammanhang

Genmodifierade livsmedel är en debatt som liksom många andra samhällsdebatter inte är möjlig att avgränsa och ”foga in” i en specifik kontext. Livsmedelsfrågor berör alla som faktiskt köper och äter produkter som säljs i våra matbutiker. Till skillnad från t ex transplantationsfrågan, där man inte förväntas komma i direktkontakt med tekniken såvida man inte blir sjuk, avlider eller är anhörig till avliden, så handlar frågan om livsmedel om vad vi stoppar i vår mun varje dag.

Journalister och allmänheten (som större grupp) är inte inkluderade i denna beskrivning av den enkla anledningen att de är svåra att identifiera som grupp eller röst. Journalister har som yrkesuppgift att förmedla nyheter, kunskap eller granska samhället och dess verksamheter. Journalister är starka i sina roller som opinionsbildare och påverkar det debattklimat som existerar i press och media. De får dock i denna beskrivning stå som förmedlare och granskare av den debatt som pågår.

Allmänheten är i princip omöjlig att inkludera då det innebär oss alla. Oavsett om man i denna debatt är forskare, konsument eller producent så

²⁵ Bioteknikkommittén U 98:01): *Att spränga gränser. Bioteknikens möjligheter och risker.* SOU 2000:103, Utbildnings- och kulturdepartementet 2000.

²⁶ Deklarationen finns att tillgå på <http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/konf/luleinitiativ.html>

tillhör man kategorin allmänheten. Samhällsmedlemmarnas och konsumenternas direkta roll kan dock tänkas öka om platsen för dialogen vidgas och blir tillgänglig. På sätt och vis håller detta redan på att ske i och med användandet av interaktiva debattforum. Det finns t ex enskilda personer som startat kampanjer i frågan om genmodifierade livsmedel utan någon som helst anknytning till organisationer eller andra sammanhang.

Man ställer sig frågan om debatt verkligen är ett lämpligt begrepp i detta sammanhang. Det är uppenbart, liksom vid de flesta samhällsdebatter, att det är få tillfällen man kan tala om en verklig debatt där argument möts och diskuteras. Jag väljer ändå att använda mig av begreppet debatt och menar då de sammanhang där olika aktörer uttalar sig och agerar. Dessa sammanhang som ibland överlappar men oftast har liten eller inga anknytningspunkter med varandra. Det får ändå sägas tillhöra någon form av offentlig debattarena.

Forskare, politiker och producenter

Debatten om genmodifierade livsmedel är inte bara en debatt som berör själva tekniken som sådan utan även relationerna forskning-politik-allmänhet, teknik-livsåskådning och risk-nytta. Därför är de forskare som deltar i debatten om genmodifierade livsmedel inte endast från växtförädlingsområdet utan från en mängd discipliner såsom teologi, sociologi, etnologi, kommunikationsvetenskap, biologi, teknik och idéhistoria. För denna debatt har dock forskare från växtförädling och bioteknik en särposition då de debatterar utifrån sitt yrkesområde som sådant.

Forskare deltar i konferenser, seminarier, anordnade debatter, intervjuer, artiklar och andra publicerade former. Det pågår även ett mindre antal forskningsprojekt som fokuserar på just debatt eller allmänhetens attityder till användandet av genmodifiering i livsmedelsproduktionen.

Producenter (lantbrukare, företag som utvecklar och säljer tekniken, livsmedelsproducenter) deltar periodvis i debatten om genmodifierade livsmedel. Bioteknikföretag och forskare kan inte självklart kategoriseras inom olika grupper. Många forskare har sin verksamhet vid universitet i samverkan med bioteknikföretag eller befinner sig på respektive enbart.

Enskilda representanter från företag eller producentförbund deltar i konferenser, debatter och seminarier. Bioteknikföretag verkar mer benägna att delta i sammanhang där forskare och politiker/beslutsfattare medverkar (ett fåtal utvecklar egna policydokument, den grundläggande inställningen hos bioteknikföretag är ofta underförstådd.) Vissa producentorganisationer exempelvis Ekologiska lantbrukare är mer aktiva i sina ställningstaganden.

Politiker och beslutsfattare deltar i debatten om genmodifierade livsmedel med jämna mellanrum, ofta i liknande eller samma forum som forskare och producenter: konferenser, artiklar, seminarier etc. De medverkar exempelvis som representanter för en myndighet och argumenterar för dessas inställning och agerande vid policyskapande eller lagstiftning. Ibland handlar det om att partier skapar sig en profil utifrån vilken man har ett intresse av att delta i debatten.²⁷ Myndigheter kan sägas delta indirekt i debatten i och med de ställningstaganden man faktiskt gör i och med policy- eller lagstiftningsutformning.

Konferenser och seminarier är framförallt den form där forskare, politiker och producenter bereds möjlighet till debatt eller dialog. På senare år har en rad sådana anordnats dit även allmänheten inbjudits. En del av dessa har resulterat i publikationer där artiklarna/föredragen kan ses som olika röster eller inlägg i debatten.²⁸

Miljö- och konsumentorganisationer

Organisationer med en specifik målgrupp eller en specifik agenda har en betydande roll i debatten om genmodifierade livsmedel. Enligt attitydundersökningar har allmänheten stort förtroende för intresseorganisationer i frågor om miljö och risk i samband med genmodifiering.

Organisationer av detta slag engagerar sig i debatten på flera sätt beroende på vilka intressenter man vill nå. Flera av dem har aktuella kampanjer som riktar sig både till de redan engagerade medlemmarna men även till en allmänhet man hoppas påverka.²⁹ Man publicerar policydokument och faktagransammanställningar tänkta som kunskapsunderlag i skolundervisning. Man följer utvecklingen inom forskning, livsmedelsproduktionen, regleringar och utredningar och engagerar sig aktivt (oftast genom pressmeddelanden och spontana remisser) i sitt mål att påverka. Man försöker medverka vid de konferenser och seminarier som anordnas där tillfälle till debatt och dialog ges.

²⁷ Exempel: miljöpartiet och centerns tydliga ställningstaganden i miljöfrågor.

²⁸ Exempel: *Gene Technology and the Public, An Interdisciplinary Perspective*, workshop vid Lunds universitet 1997; *Aspects of Gene Technology*, IVA-seminarieserie 1997-98.

²⁹ Se exempelvis Greenpeace: <http://www.greenpeace.org/~sweden/genpush/genpush.html>

Konsumenter i samverkan:

<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/genindex.html>

Debattens fokus och de skiftande argumenten

Vad är det för kärnfrågor som debatten handlar om? Vad är det man träter om? Debatten om genmodifierade livsmedel har under 90-talet involverat ett flertal aktörer och fått relativt stor uppmärksamhet i media. Ett antal större attitydundersökningar har givit indikationer på vad allmänheten kan tänkas tycka och resonera i dessa frågor. Vad är det då som gör att frågan om genmodifierade livsmedel blivit en kontrovers mellan olika debattörer eller mellan olika grupper? Vilka argument ger man för sina ståndpunkter?

Jag tänker i detta avsnitt försöka ge både axplock av de frågor man fokuserar kring och vilka de starkaste argumenten är som de formuleras av debattörerna. En djupare analys av argumenten kommer att ske i efterföljande kapitel.

Naturligt eller onaturligt?

En del av debatten om genmodifierade livsmedel handlar om vi överhuvudtaget skall använda denna form av teknik för att förädla våra grödor. Enligt somliga, främst miljöorganisationer, är genmodifiering något fundamentalt annorlunda och onaturligt i jämförelse med den traditionella växtförädlingen. Greenpeace menar att: ”Istället för att kors sorters, raser eller arter som är besläktade med varandra, sammanfogar man arvs massa från arter som står mycket långt ifrån varandra, och som i naturen aldrig skulle kunnat blanda sina gener”.³⁰ Därför är genmodifieringen något som enligt Greenpeace är ”onaturligt”, dvs. inte skulle eller skall kunna uppkomma i naturen utan människans hjälp för att det strider mot en naturlig ordning. Man riskerar att skapa en genetisk förorening och riskerar därmed den biologiska mångfalden. (Värt att notera är att Greenpeace däremot inte motsätter sig medicinska tillämpningar så länge det inte innebär utsättande av GMO i naturen.)³¹ Naturskyddsföreningen menar att gentekniken innebär att man nu kan föra arvs massa över naturliga biologiska gränser och därför principiellt skiljer sig från den traditionella växtförädlingen. Man motsätter sig inte själva tekniken för att den är ”onaturlig” utan manar till försiktighet därför att man ser en ny natursyn växa fram som vi inte tillräckligt reflekterat över.³²

³⁰ Humphries, Rick & Mayer, Sue, *Genväg till en ekologisk katastrof?*, www.greenpeace.org/~sweden/genteknik/genvagen/ (1998-10-15) sid. 1.

³¹ Humphries, Rick & Mayer, Sue aa sid 16.

³² Svenska Naturskyddsföreningens policy om genteknik, <http://www.snf.se/verksamhet/jordbruk/genpolicy.htm> (1999)

Debatten om genmodifiering kan tänkas vara naturlig eller onaturlig, grundar sig i olika synsätt på vilket väsen "naturen" är, vilket värde den har och hur den fungerar. I debatten kommer vi att se att det är tre argumentationer som dominerar. Dessa har sin grund i olika premisser och kommer också fram till olika slutsatser. Två av argumentationerna slutar i att genmodifiering är något som inte är godtagbart. Den ena av dessa argumenterar för att det finns en naturlig ordning och att människan bör handla så att hon respekterar den. Den andra argumentationen grundar sig i en uppfattning att man bör handla naturenligt och att detta innebär att respektera andra varelsers och naturens inneboende värde/integritet. I båda dessa argumentationer är slutsatsen att genmodifiering inte bör användas som metod då den strider mot en naturlig ordning eller hindrar människan att handla naturenligt, dvs. respektera naturens inneboende värde. (Dessa argumentationer kommer att analyseras djupare i senare kapitel.)

Contraargumentationen till dessa argument grundar sig i uppfattningen att naturen är formbar och inte statisk.³³ Det finns ingen "naturlig ordning" och därför kan en sådan inte vara normerande. Människan är del av det "naturliga". Denna argumentation återfinns oftast i de inlägg som är positiva till användandet av genmodifiering.

För de som för det mesta framför contraargumentation så anses genmodifiering av grödor endast vara en ny teknik som syftar till att göra vad vi gjort i århundraden: förädla växter. Man menar att den enda skillnaden är själva tekniken vid förädlingsögonblicket, tidigare korsbefruktnings skedde för att föra över önskvärda egenskaper men nu kan man göra det utan att få med icke önskvärda genöverföringar.³⁴ Denna hållning är gemensam för många forskare, producenter inom bioteknik och myndigheter. Växtförädlingen har fått ett nytt instrument som kan användas mer precist och exkludera vissa icke önskvärda effekter den traditionella växtförädlingen hade svårt att undvika. Därför finns det inget direkt "onaturligt" i användandet av genmodifiering då människan redan skapat och själv är del av det "naturliga".

Risk och nytta

I debatten om risk och nytta vid användandet av genmodifierade livsmedel kan man identifiera olika nivåer eller aspekter i de olika debattörernas resonemang. Hur de olika debattörerna avväger relationen risk och nytta beror till största delen på vilken vikt eller vilken inställning man har till respekti-

³³ Se introduktionen för förklaring av contraargument

³⁴ Merker, Arnulf, aa sid. 30ff.

ve effekt eller mål. Argumentationerna här baserar sig på olika uppfattningar om faktisk mätbar risk och nytta men framförallt hur dessa värderas och bedöms. En argumentation menar att vi bör använda oss av sådana metoder som innebär hög nytta och låg risk (maximering av nytta i förhållande till minimering av risk.) I och med att genmodifieringen är en sådan metod så bör vi använda oss av den. En annan argumentation innebär att man också anser att nyttan bör maximeras och att riskerna skall minimeras men att genmodifieringen är en sådan metod som innebär alltför stora risker och alltför allvarliga sådana. Den tredje argumentationen grundar sig i ett antagande att man inte överhuvudtaget får utsätta andra levande varelser för risker. I och med att genmodifieringen kan innebära risker för andra levande varelser så är nyttan med metoden betydelselös. Denna argumentation grundar sig i en uppfattning om alla levande varelsers värde. Därför har de en rätt att inte utsättas för risker.

Risk och nytta för miljön vid utsättande av transgena grödor

En stor del forskare och producenter, dvs. företag som forskar och utvecklar genmodifieringen som teknik, ser genmodifieringen som en del av växtförädlingen och ett medel till att göra produktionen snabbare genom att man har större kontroll över förädlingsprocessen. Man förväntar sig att jordbruket blir mer effektivt om man kan åstadkomma tåligare grödor och därmed ser man sig kunna öka världens livsmedelsproduktion. Användandet av kemikalier/bekämpningsmedel skulle bli mindre och därför bidra till en mer hållbar utveckling.³⁵ Man erkänner visserligen att det finns risker för miljön vid utsättande av genmodifierade organismer i det ekologiska systemet men att dessa under *säkerhet* och kontrollerade former inte behöver skilja sig betydligt från de konsekvenser som traditionell förädling har.

Enligt Greenpeace innebär utsättande av transgena grödor en alldeles för stor risk för miljön. Man menar att metoden med modifiering av arvsmassan är ”onaturlig” och innebär en genetisk förorening som riskerar slå ut andra svagare grödor och hota den biologiska mångfalden. Naturen ses som skör, där transgena grödor skulle göra mer skada än nytta i ett redan skadat system.³⁶ Svenska Naturskyddsföreningen anser att genmodifiering är en teknik/metod som inte är naturlig och skiljer sig från den traditionella växtförädlingen. Man menar att följderna därför kan bli så genomgripande att det är svårt i dag att förutse vilka negativa effekter användandet kan föra med sig. *Osäkerheten* inför resultaten av storskalig produktion av transgena grödor är alltför stor.

³⁵ Se exempelvis Fjæstad, Björn ”Genmaten och allmänheten”, ur *Genvägar till ny mat*, Källa 51, FRN 1998, sid. 63.

³⁶ Greenpeace kampanj: http://www.greenpeace.se/np/s/NPS_gmo_start.asp?g=gmo

Givetvis är det inte så enkelt som att gruppera forskare/producenter i en positiv/optimistisk grupp och en så kallad miljörörelse i en negativ, pessimistisk. Det finns forskare inom området som anser att nyttan av genmodifiering i detta läge är överdriven i syfte att öka forskningsanslag eller marknadsföra försäljning.³⁷ I stora drag är det dock så att den mest aktiva och positiva gruppen finns hos forskarna/producenterna och den mest aktiva men pessimistiska inom miljöorganisationer. De mest framträdande skillnaderna ligger i frågor om nyttan och riskerna av tekniken. Herbicidtolerans, insektsresistens, sjukdomsresistens och minskad användning av bekämpningsmedel är en av de viktigaste argumenten för att tekniken är miljövänlig hos optimisterna. Pessimisterna menar däremot att detta endast är en anpassning till en kemikalieanvändning man i ett hållbart samhälle måste arbeta sig ifrån och att det stör den naturliga balansen.

Risk och nytta för människan vid genmodifiering av livsmedel

Hur argumenterar man då när det gäller nyttan för människan som skall konsumera produkter som består av genmodifierade organismer eller är transgena i sig? Som tekniken används idag, och som den introduceras, är användandet av genmodifiering mest till fördel för producenten eller jordbrukaren. Effektiviteten och avkastningen i jordbruket förväntas öka med de genmodifierade grödorna som är resistenta mot insekter, sjukdomar eller ogräsbekämpningsmedel. Följderna/fördelarna för konsumenterna i ett initialt skede kan exempelvis vara sänkta priser. En del forskare förväntar sig att denna effektivitet och klimatanpassning av grödor kan vara ett medel att öka världens livsmedelsproduktion och därmed vara till gagn för utvecklingsländer.³⁸ Så småningom kommer genmodifiering direkt att kunna påverka näringshalt eller smak i den slutfärdiga produkten eller grödan. Nyttan, själva målet för konsumenten/människan är detsamma som vid växtförädling: mindre användande av kemiska besprutningsmedel (dvs. renare livsmedel), ökad produktivitet och utbud samt i längden förbättrade livsmedelsprodukter. Man är inte helt säker på de risker som kan tänkas finnas för människan. Genmodifierade livsmedel har inte funnits i direkt produktion särskilt länge och därför är idag regleringen kring användandet relativt hård. (Värt att notera att de positiva grupper eller enskilda forskare, oftast inte aktivt talar om de risker som kan tänkas förekomma.)

Konsumenter i samverkan (rikstäckande paraplyorganisation för nationella konsumentföreningar) argumenterar i sin kampanj mot genmodifiera-

³⁷ Merker, Arnulf, aa sid. 32f.

³⁸ Se 'Discussion on Gene Technology, 22 January 1998', ur *Aspects of Gene Technology, reports from an IVA seminar series 1997-98*, Kungl. vetenskapsakademien, 1998, sid. 62-68.

de livsmedel att denna nytta för konsumenterna är starkt överdriven. Det finns egentligen ingen efterfrågan hos konsumenterna efter genmodifierade livsmedel eftersom konsumenterna enligt attitydundersökningar visat sig negativa till användandet.³⁹ Man menar att forskningen och producenterna (företag som forskar kring och producerar genmodifierade grödor) aktivt försöker blåsa upp förväntningar som aldrig kommer att uppfyllas. Man är i starkt behov av att skapa en marknad till produkter man själv skapat.⁴⁰

Läkare mot genmanipulerade livsmedel menar att riskerna i dagsläget är alldeles för stora för att man skall kunna ha den positiva/optimistiska inställningen som vissa forskare och producenter har. Även om det skall ske en relativt omfattande kontroll och reglering av vilka genmodifierade grödor som får användas så är riskerna med tekniken endast de man kan identifiera och redan är medveten om. Det är alldeles för tidigt att se om genmodifierade grödor kommer att innebära någon form av risk för oss konsumenter.⁴¹

Demokrati

I debatten om genmodifierade livsmedel märks främst hos motståndarna en utbredd misstänksamhet mot både forskarvärlden och företagen som utvecklar tekniken. *Konsumenter i samverkan* menar att bilden av genmodifiering präglas av både forskare och företag vill bygga upp en så positiv bild som möjligt för att ”sälja” sina kunskaper eller produkter. Man ser det faktum att större kemiföretag som producerar ogräsbekämpningsmedel köpt upp bioteknikföretag som ett tecken på att företagen inte alls vill minska användandet av bekämpningsmedel. Snarare är det så att de vill öka den egna försäljningen då grödorna görs resistent mot det egna bekämpningsmedlet. Man menar att det är dags för forskarna och företagen att ta ansvar för tillämpningen och inte lämna över till framtida konsumenter.⁴²

En rad organisationer såsom *Greenpeace*, mathandlarna, *Ekologiska lantbrukarna*, *KRAV* och *Konsumenter i samverkan*, *Läkare mot genmanipulerade livsmedel* är av den åsikten att märkning är ett nödvändigt krav vid framtida försäljning av genmodifierade produkter. Sedan 1997 finns en

³⁹ Ingerstam, Bengt *Märkning räcker inte!*, Miljömagasinet 28 februari, 1997, finns även på www.konsumentsamverkan.se

⁴⁰ Ingerstam, Bengt, *Finns det en marknad för genmaten?* <http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/genmat.html> (1999-03-02)

⁴¹ *Läkare mot genmanipulerade livsmedel*, <http://home1.swipnet.se/~w-18472/> (1999-03-02)

⁴² Ingerstam, Bengt *Märkning räcker inte!* <http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/genmat.html> (1999-03-02)

EU-förordning om märkning men det utesluter inte att t ex genmodifierad olja eller genmodifierad soja från USA säljs. *Konsumenterna i samverkan* menar att det är en fråga om demokrati och konsumenternas rättigheter att få tillräcklig information. Man går t o m så långt att man anklaga bioteknikföretag för att aktivt undvika märkningsfrågan då det skulle minska eller försvåra försäljningen.

Båda dessa frågor (trovärdighet och märkning) märks i debatten i form av argumentationer om demokrati, makt och valfrihet. Främst rör dessa märkningars vara eller icke vara. En argumentation handlar om att makt inte får innebära att några få starka förtrycker den större gruppens valmöjligheter. Genmodifiering innebär att enskilda företags profitsträvan begränsar den enskildes makt att välja, därför bör genmodifiering inte användas som metod för livsmedel. En annan argumentation tar fasta på just att demokrati innebär att medborgarna inte får begränsas i sin möjlighet att välja. De skall dessutom få kunna påverka de beslut som berör deras vardag. Genmodifierade livsmedel som inte märks begränsar denna möjlighet och bör därför inte tillåtas. Medborgarna blir orättvist behandlade (förda bakom ljuset) om genmodifierade livsmedel inte märks säger en annan argumentation. Detta strider mot uppfattningen att man skall bli ärligt och jämlikt behandlad på en offentlig marknad. Jämlikhet anser även den sista argumentationen inom detta område att medborgarna skall åtnjuta vid sina fria val. Däremot argumenterar man här för att genmodifiering inte skiljer sig från någon annan växtförädlingsform och därför inte utgår något kriterium för val. (En djupare analys av argumentationerna utförs i kapitel 5.)

Vad tycker allmänheten?

I samband med att forskningen inom användandet av genmodifiering för livsmedelsproduktion ökat så har ett nytt forskningsområde vuxit fram. Man har frågat sig vad allmänheten anser om denna nya teknik. Livsmedelsprodukter är något som vi alla dagligen kommer i kontakt med och det är därför intressant att se hur vi resonerar och vad som kan tänkas ligga bakom de attityder vi har till genmodifierad mat.

Dessa undersökningar är av största vikt för producenter, forskare och beslutsfattare. Det ger inte bara en bild av vad allmänheten, nämligen konsumenterna anser, utan även analysredskap till hur och varför man intar en viss hållning i frågan. Det förefaller svårt att anta att allmänheten tycker en viss sak utan att man faktiskt har tagit reda på om det förhåller sig på detta sätt. De undersökningar som tas upp här är genomfördes 1990-2000, den tid som är begränsningen för urvalet av debattmaterial.

Gentekniknämndens översiktsstudie

1997 gav Gentekniknämnden ut rapporten *Konsumenterna och gentekniken*.⁴³ Rapporten är en studie och sammanställning av ett relativt stort antal större attitydundersökning utförda först och främst i Nordamerika och västra Europa men även länder som Japan, Australien och Nya Zeeland. Rapporten analyserar attitydundersökningarnas resultat främst genteknikens användning inom livsmedelsproduktionen. Denna studie ger en översikt av den geografiska spridningen av attityder till användandet av tekniken och även delvis förklaringar till de skiftande resultaten. Frågor om kunskap, informationskällornas trovärdighet, attityder om livsmedel relaterade till medicinska tillämpningar och produkters märkning har också analyserats. Sammanfattande kan följande sägas om resultaten: USA och Japan framstår som de länder där konsumenterna är mest positiva till användandet av genteknik i livsmedelsproduktionen, Sverige som det mest negativa. Samtliga länder verkar ha en majoritet som vill att varor skall märkas om de är genetiskt modifierade, i USA främst vid hälsorisker och i Europa vid både hälsomässiga och "etiska" risker. Miljöorganisationer, konsumentorganisationer och vetenskaplig expertis har genomgående hög trovärdighet i frågor om genmodifierade livsmedel. Mängden kunskap visade sig ge olika geografiska resultat. Både Kanada, Spanien och Portugal uppvisade positiva inställningar till användande av genetisk modifiering av livsmedel, men Kanada var det enda land där informanterna hade goda kunskaper om tekniken. I Sverige, med relativt hög kunskapsnivå, var däremot inställningarna till genmodifierade livsmedel generellt negativ.⁴⁴

Eurobarometern och MORI

Biotechnology and the European Public, även kallad Eurobarometern, var en studie av allmänhetens attityder som utfördes 1996-97 i EU och några utomeuropeiska länder. Man utförde likformade intervjuer med cirka 1000 personer vardera landet. Den svenska undersökningen, under ledning av Björn Fjæstad vid Mitthögskolan, publicerade delresultat i den populärvetenskapliga tidskriften *Forskning & Framsteg* 1997.⁴⁵

Resultaten från den svenska undersökningen visar att flertalet, av de intervjuade, är mer positiva till medicinska tillämpningar av genteknik än tillämpningar avsedda för livsmedelsproduktion.⁴⁶ Undersökningen visar

⁴³ Gentekniknämnden: *Konsumenterna och gentekniken*, Solna 1997,

⁴⁴ Gentekniknämnden, aa sid. 26f.

⁴⁵ Fjæstad, Björn & Olsson, Susanna: "Därför gillar vi inte gentekniken", ur *Forskning & Framsteg*, nr 6 1997.

⁴⁶ Fjæstad, Björn & Olsson, Susanna, aa sid. 12, tabell 2.

dessutom att Sverige tillhör den grupp av länder där allmänheten har hög kunskap om tekniken men är mest negativa till tillämpning, främst inom livsmedelsområdet.⁴⁷ Författarna av analysen av den svenska delundersökningen menar att resultaten visar att allmänheten inte i första hand resonerar kring risk och nytta utan snarare om själva tekniken har moralisk acceptans.

Med en möjliga halsbrytande tolkning skulle man här kunna sätta likhetstecken mellan moral och politik och sålunda tala om ett folkligt politiskt motstånd, snarare än ett tekniskt, mot gentekniken. Kanske blir människors skepsis då lättare gripbar för t ex våra politiska beslutsfattare.⁴⁸

Greenpeace genomförde 1996 en attitydundersökning man kallade för MORI i sex europeiska länder: Sverige, Danmark, Nederländerna, Storbritannien, Frankrike och Italien. Undersökningens resultat visade att 59 % motsätter sig fortsatt utveckling inom området medan 22 % stödjer den.⁴⁹

Slutdiskussion

Ett av syftena för denna avhandling är att analysera de etiska oenigheterna i debatten om genmodifierade livsmedel under 1990-2000 i Sverige. I denna analys kommer inte allmänhetens åsikter som presenteras i andra undersökningar att inkluderas. Men innan analysen av själva debatten och dess eventuella etiska oenigheter aktualiseras avhandlingens andra syfte. Detta syfte är att diskutera om den kommunikativa etiken har något att bidra med för dialogen. För att kunna göra detta följer här ett inledande kapitel om den kommunikativa etiken, dess bakgrund och främst Seyla Benhabib.

⁴⁷ Fjæstad, Björn & Olsson, Susanna, aa sid. 12, tabell 3.

⁴⁸ Fjæstad, Björn & Olsson, Susanna, aa sid. 14

⁴⁹ *Européer kritiska till genmanipulerad mat*, Greenpeace, pressmeddelande 970109.

KAPITEL 2

KOMMUNIKATIV ETIK

Projektet om genmodifierade livsmedel och kommunikativ etik har två syften. Det ena är att analysera de dominerande argumentationerna i debatten om genmodifierade livsmedel under åren 1990-2000. Det andra syftet är att undersöka vad den kommunikativa etiken skulle kunna bidra med i frågan om en kommunikation om moraliskt berättigande.

Det finns flera orsaker till att den kommunikativa etiken får fungera som teoretiskt perspektiv i detta projekt. Debatten om genmodifierade livsmedel präglas av att vara just en debatt där det främst figurerar sporadiska inlägg, kampanjer eller kommentarer till nyheter. Det är knappast en verklig dialog där de olika aktörerna möts och direkt lyssnar till varandra. Det råder en djup oenighet mellan olika aktörer samtidigt som ett offentligt samtal och en offentlig beslutsprocess pågår. Den kommunikativa etiken erbjuder en ideal modell av en offentlig dialog för att uppnå ett moraliskt berättigande där alla är välkomna att delta, initiera ämnen och där de olika deltagarnas perspektiv visas både respekt och hänsyn. Hur skulle en sådan ideal modell kunna bidra till en offentlig debatt där djupt grundläggande etiska oenigheter existerar?

Detta kapitel kommer att inledningsvis innehålla en översiktlig presentation av den tidiga kritiska teorins utveckling, Jürgen Habermas formulering av den kommunikativa etiken samt en mer fyllig genomgång av Seyla Benhabibs vidareutveckling. Den senare delen kommer att behandla de frågeställningar eller områden som är relevanta för analysen av argumentationerna och frågan om den kommunikativa etiken kan bidra till en dialog.

Den kommunikativa etikens framväxt

Kritisk teori är ett begrepp som ofta nämns och används i nutida filosofiska debatter, kanske främst inom den tyska kontexten men även inom den anglosaxiska (där Seyla Benhabib är mest verksam.) Begreppet har sitt ursprung i en skolbildning som utvecklades vid 20- och 30-talet i Tyskland

vid den så kallade Frankfurtskolan och historiskt sett är det ett samlingsnamn för två inriktningar. Den tidsmässigt första skolan av den kritiska teorin hade sin bas och födelse vid *Institut für Sozialforschung* (senare även känt som Frankfurtskolan) etablerat i Frankfurt 1923. Kända namn från detta institut är Marx Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Leo Lowenthal och Friedrich Pollock.

At a general level it may be said that the founders of critical theory preserved many of the concerns of German idealist thought-concerns, for example, with the nature of reason, truth and beauty- but reformulated the way in which these had been previously understood.⁵⁰

Den kritiska teorin syftade till att utveckla ett kritiskt perspektiv inom samhällsvetenskaperna och därmed även på den offentliga och politiska arenan. Medlemmarna av institutet arbetade inom varierande vetenskapsdiscipliner men delade detta kritiska syfte. Man ansåg även att teori som innefattade denna kritiska hållning och mål skulle och borde ha en praktisk dimension applicerbar på samhället som sådant. Många inom institutet kritiserade aktivt föreställningen om en ”stor idé”, en positivistisk inställning till vetenskap och sanning och en icke-kritisk hållning till rådande politisk agenda. Med tanke på det politiska klimatet och de politiska omvälvningar som påverkade både Tyskland och resten av Europa under dessa decennier var det inte förvånande att institutets hållning och aktiva samhällskritik ansågs både kontroversiell och besvärande. Vid 30-talets slut hade institutets verksamhet i princip stannat av på grund av ekonomiska svårigheter samt av det faktum att en stor del av dess verksamma forskare tvingats i exil och verksamheten förlagts till USA.⁵¹

Den andra inriktningen av den kritiska teorin – Jürgen Habermas

Den andra inriktningen av den kritiska skolan, eller kritiska teoribildningen om man så vill, kan sägas starta i efterkrigets Tyskland när Frankfurtskolan återupptog delar av sin verksamhet. Jürgen Habermas brukar sägas vara den mest tongivande av efterföljarna till Adorno och Horkheimer och var intimt knuten till denna efterkrigstidsutformning av den kritiska inriktningen.

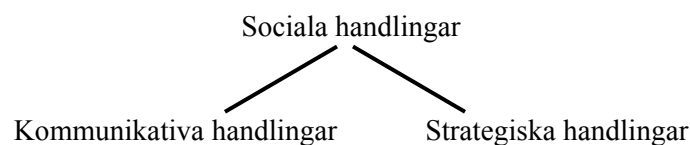
En av Habermas teser om det moderna samhället är att det lider av ett ökat fokus på byråkrati och expertis för politiskt liv och beslutsfattande. Samhället/den politiska gemenskapen genererar inte sig själv genom kom-

⁵⁰ Held, David: *Introduction to Critical Theory*. Hutchinson&CO, London 1980. sid. 15.

⁵¹ Held, David, aa sid. 24.

munikation och debatt utan förlitar sig på strukturer som alienerar individen från hennes egna bidrag till en social gemenskap. Detta brukar av Habermas kallas för "the colonisation of the life world"⁵². Oavsett om det gäller politiska beslut som berör hur vi uppfostrar våra barn eller hur åldringsvården är utformad, så förlitar sig politiker i allt högre grad på en expertbedömning. Idéer och övertygelser spelar allt mindre roll när det gäller att legitimera politiskt beslutsfattande. Det handlar inte längre om en social process utifrån vilken våra gemensamma normer och övertygelser genereras och bildar en social bas för handling. Det är nu en process och en social sfär där pengar och makt är autonoma principer som enligt Habermas underminerar en fundamental funktion för social handling: kommunikativ interaktion.⁵³

Den offentliga och den privata sfären har enligt Habermas olika funktioner att fylla i det moderna samhället. Det moderna samhället behöver olika slags sociala handlingar som har olika mål och berör oss på olika sätt:

Dessa sociala handlingar har främst två utgångspunkter. De kommunikativa handlingarna är de handlingar som uppkommer i en social sfär där ömsesidig förståelse är viktig och där interaktionen och kommunikationen är själva ursprunget till handlingen. Strategiska handlingar däremot härrör från att man vill genom en handling baserad på strategi uppnå ett specifikt syfte. Ömsesidig förståelse och kommunikation är av mindre betydelse för uppfyllandet av detta syfte. Denna typ av handlingar har enligt Habermas sin främsta plats i den institutionaliserade och offentliga verksamheten som samhället åtar sig. Detta är en nödvändighet då man måste se till att politiska överenskommelser efterlevs och politiska mål uppfylls.⁵⁴

Enligt Habermas är den kritiska teorins främsta uppgift att utveckla en teori om en social medvetenhet och kommunikativ interaktion som grund för sociala handlingar och ett gemensamt samhälle. För att detta skall vara möjligt innebär det att man måste anta att vissa principer om jämlikhet och ömsesidighet inom den sociala/kommunikativa interaktionen råder. Ingen

⁵² White, Stephen K: *The recent work of Jürgen Habermas* Cambridge University Press, Cambridge 1988 sid.107.

⁵³ White, Stephen K, aa. sid. 109.

⁵⁴ Habermas, Jürgen: "Handlingsrationalitetens aspekter" ur *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Daidalos 1990 sid. 166.

som är kapabel till kommunikation får uteslutas ur denna gemenskap och alla skall tillåtas uttrycka sina önskningar och behov utan att hindras. (Man kan heller inte bli hindrad på grund av just andras önskningar eller behov). Enligt Habermas är dialogen, den kommunikativa interaktionen, det som bör vara basen för sociala handlingar och gemensamt normbildande. En idealt fungerande talsituation, såsom Habermas utformar den, är en modell för hur man kan berättiga moraliska omdömen. Det är ingen upphöjd punkt eller enskilt förnuft utan baserat på den grundläggande idén om den kommunikativa interaktionens betydelse för samhällets/gemenskapens genererande av normer. Vad innebär då denna ideala talsituation? Habermas formulerar reglerna på följande sätt:

1. Alla som har förmågan att tala äger tillträde till dialogen
2. Alla har lika stor rätt att föra fram nya samtalsämnen, visa klart och tydligt sina egna önskningar och att kritisera någon annan ståndpunkt.
3. Ingen talare får hindras från att utöva de rättigheter som står under punkt 1 och 2 av restriktioner utifrån eller inifrån dialogen.⁵⁵

Meningen är att dessa regler för den ideala talsituationen skall öppna dialogen för alla samtidigt som den skall skydda från dominans både inifrån och utifrån. Alla har enligt punkt 1 och 2 samma rättighet att uttrycka sin vilja, sin ståndpunkt, introducera nya samtalsämnen och att fritt kritisera och ifrågasätta andra. Detta är den kommunikativa etikens grundläggande förutsättningar utan vilka en dialog skulle vara omöjlig. Punkt 3 har den funktionen att den skall skydda varje talare från att bli hindrad av någon eller något att tala. Detta gäller både om restriktionerna kommer utifrån eller inifrån dialogen.⁵⁶

Målet med dialogen är att nå konsensus. Enligt vad Habermas kallar universaliserbarhetstestet så innebär det att konsensus nås när alla deltagare i dialogen frivilligt accepterar normerna eller konsekvenserna och att dessa förväntas uppfylla allas behov och intressen.⁵⁷ Universella normativa anspråk kan då bli uppfyllda genom en praktisk diskurs.

⁵⁵ White, Stephen K, aa sid. 56.

⁵⁶ White, Stephen K, aa sid. 57.

⁵⁷ Benhabib, Seyla *Situating the Self, Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Polity Press, London 1992. sid. 53.

Seyla Benhabib och den konkreta andra

Seyla Benhabib är verksam vid Yale University i USA som professor i statskunskap och filosofi. Benhabib kan sägas vara den efterföljare till Jürgen Habermas som fått störst uppmärksamhet inom den s.k. kritiska teorin. Hon har sedan publiceringen av boken *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*, fungerat som tongivande för en vidareutveckling av den kommunikativa etiken. Hon kombinerar bland annat Habermas formulering av den kommunikativa interaktionen med en feministisk kritik av det liberala antagandet om den autonoma individen, ett överbyggande av vad som kan kallas offentligt och privat och ett *jag* som definieras som situerat i en kontext omgiven av konkreta andra.

Samhället, ett begränsat offentligt rum?

Benhabib formulerar i sin bok *Situating the Self* skarp kritik av vad liberaler som Hannah Arendt tidigare definierat som det offentliga rummet, dvs. ett rum för tävlan där individen är en fri spelare som kämpar om utrymmet. Enligt Arendt är det offentliga det som skiljer oss från den privata världen, vår egna. Visserligen är världen skapad av människor i gemenskap men den innehåller delar som skiljer människans existens i privat och offentligt och moderniteten har lett till att individen snarare identifierar skiljelinjerna starkare än det gemensamma.⁵⁸ Arendt menar samtidigt att den offentliga sfären har minskat och istället fått ge alltmer plats åt den sociala sfären som finns mellan det privata och offentliga.⁵⁹ Detta skulle leda till en förlorad värdegemenskap och alienation. Benhabib däremot anser att det minskade offentliga rummet är en följd av vissa medborgargrupper uteslutning i den liberala modellen.

[...]; by contrast, the rise of the social was accompanied by the emancipation of these groups from the "shadowy interior of the household" and by their entry into public life; [...].⁶⁰

Benhabib beskriver det så att det snarare rör sig om ett ständigt utvidgande av det offentliga rummet då grupper som tidigare inte haft tillträde gör entré. Likaså har även frågor som tidigare kategoriserats som strikt privata, exempelvis rättvisa frågor som rör hemmet, blivit en del av den offentliga dialogen. Tesen, som den kommunikativa etiken presenterar, om att inget

⁵⁸ Arendt, Hannah *Människans villkor, Vita activa*. The University of Chicago 1958 i översättning av Joachim Retzlaff, Röda Bokförlaget AB, 1986 sid. 77.

⁵⁹ Benhabib, Seyla: *Situating the Self*. Sid 91.

⁶⁰ Benhabib, Seyla, aa sid. 91.

ämne får exkluderas från den offentliga debatten, bidrar till kommunikationens förmåga att överbrygga klyftan som skall hindra oss från att delta i den offentliga dialogen.

Benhabib ser den *offentliga världen* som den arena där våra sociala handlingar har sin plats. Denna del är den externa verklighet som vi genom betraktelse kan analysera och skapa oss en uppfattning om. Den *sociala sfären* däremot är den som ger oss riktlinjer och normer för hur vi bör handla och vad som förväntas av oss. Den subjektiva världen, eller den *privata sfären*, är där våra egna intressen, känslor och behov huserar.⁶¹ Dessa sfärer som ingår i vår livsvärld är inte helt skilda åt utan det finns en ständig växelverka mellan dem. I och med att människan är relationell och konkret blir kommunikation och handling det som överbryggas och påverkar de olika sfärerna.

Bland det viktigaste för Benhabibs utformning av den kommunikativa etiken är att det offentliga rummet, där gemensamma sociala beslut och handlingar har sin plats, inte får begränsas varken till omfång eller till innehåll. Var än människor kommer i kontakt och samspekar med varandra så finns det ett "offentligt rum" som är både socialt och politiskt. Den offentliga dialogen bör varken vara neutral eller enbart förbehållen ämnen eller aktörer från den offentliga sfären som liberaler beskriver den. Anledningen till detta är framförallt att grupper som inte haft tillträde till denna arena har exkluderats av det offentliga rummets gränser.⁶²

Benhabibs teori är strikt proceduralistisk och hon menar att den offentliga dialogen är det centrala i ett demokratiskt samhälle. Beslut som fattas grundas på vad man skulle kunna kalla "diskursiv viljebildning" som betyder att de genomgår en nödvändig diskussion mellan berörda.⁶³ Dialogen begränsas inte enbart till det offentliga rummet utan inkluderar även det sociala och privata.

Det offentliga rummets begränsning?

Är då Benhabibs utvidgning av det offentliga rummet tillräcklig? Enligt Benhabib bör det offentliga rummet inte utesluta grupper eller individer från att delta. Inte heller får man begränsa eller hindra frågor från att tas upp inom en offentlig dialog. De restriktioner som sätts är de som skall vara grund för den ideala talsituationen men skall inte på något annat sätt begränsa *vilka* som får delta och *vad* som får vara föremål för dialog. Hur

⁶¹ Benhabib, Seyla: *Norm and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. Columbia University Press, 1986. sid. 240.

⁶² Benhabib, Seyla: *Situating the Self*. sid. 99ff.

⁶³ Benhabib, Seyla, aa sid. 104.

skulle då Benhabib förhålla sig till de individer som av olika orsaker inte har möjlighet att delta i en offentlig dialog? Låt oss säga att den kommunikativa interaktionen och diskursen är det som i vår sociala sfär genererar både våra normer och nyskapar våra samhällen. Detta skulle i så fall exkludera alla de individer som inte har verbal förmåga eller möjlighet till handling från att faktiskt delta i en gemenskap där reglerna för vår samexistens bestäms. Intellectuell kapacitet och verbal förmåga är en förutsättning för att kunna delta i en dialog enligt den kommunikativa etiken. Enligt min mening handlar denna kritik inte om dialogen i sig utan själva frågan om en diskurs är en tillräcklig och adekvat beskrivning av samhällets generering av normer. Diskursen kommer alltid att exkludera grupper som av olika orsaker inte kan eller har möjlighet att delta. Människor med nedsatt verbal eller intellektuell förmåga, små barn, växter och djur är alla delar i en samexistens och därmed också föremål för handling, värderingar och normer. De har däremot ingen möjlighet att delta i utformandet av dessa värderingar hur öppet det offentliga rummet än blir. Grundförutsättningen för dialogen är kapacitet till kommunikation och social handling.

I ett konkret politiskt sammanhang är beskrivningen av det offentliga rummet relevant och en möjlig utformning om man vill hålla den offentliga dialogen öppen. För en direkt dialog finns den begränsning att man faktiskt måste kunna aktivt delta för att just delta.

Den ideala talsituationen och dialogen som moraliskt berättigande

Liksom Habermas menar Benhabib att människans livsvärld och våra gemensamma samhällen bildas och förändras genom kommunikation och interaktion. Visserligen händer det att samhällen byter form av andra anledningar såsom tvång eller krig, men det är endast en yttre förändring. För att det skall ske en genomgripande omformning så är kommunikationen och interaktionen mellan medborgarna och samhällets olika sfärer nödvändig. Den kommunikativa modellen i Benhabib's tappning förutsätter att det finns en mångfald av offentliga rum och att synen på dessa är radikalt proceduralistisk. Den ideala talsituationens regler som reglerar dessa dialoger innebär att alla som har förmågan att delta äger tillträde, alla kan initiera nya ämnen och uttrycka sina önskningar, och där ingen talare får hindras att utöva dessa rättigheter (se tidigare avsnitt om Jürgen Habermas). Denna ideala situation är just ideal och det finns visserligen ett behov av regler för det praktiska förfarande men som Benhabib uttrycker det:

In communicative ethics and in democratic politics we assume critical and reflexive distance precisely toward those rules and practices which we also cannot avoid but uphold⁶⁴

Mer kanske den kommunikativa etiken i Benhabibs tappning inte kan erbjuda för ett konkret offentligt sammanhang. Ett ideal är nödvändigt med den utformningen att idealet ständigt diskuteras och reflekteras över. Denna dialog kan aldrig, även om den är offentligt, vara neutral. Det hela har sin utgångspunkt i den formulering i vilken den liberala traditionen har skilt mellan privat och offentlig, moral och politik och det autonoma subjektet och gemenskapen. När man accepterar att olika sfärer av människans liv påverkar och formar varandra så blir neutraliteten inom samhällsdialogen i det närmaste absurd. Om jag, min sociala gemenskap och den större gemenskapen, det offentliga, har en växelvis påverkan av och formar varandra hur kan man i så fall säga att den politiska dialogen är eller kan vara neutral? Det som är mitt liv, mina och mina medmänniskors värderingar påverkar också det offentliga och vice versa. Detta hör i grunden samman med synen på människan som konkret och bunden till sin livssituation och inte som ett autonomt subjekt. Dessutom skall ju ämnen, privata eller offentliga, inte få uteslutas från dialogen och därför kan inte politik vara neutralt från moraliskt värderande. Framförallt skulle neutraliteten på detta område innebära att allmänheten inte skulle kunna granska den offentliga arenan, vilket borde vara centralt för ett demokratiskt samhälle.⁶⁵ Inte ens den juridiska arenan är neutral eller fri från värderingar då juridiken alltid föregås av en politisk, offentlig dialog.

For these distinctions, as they have been established by modern states at the end of social and historical struggles, contain within them the result of historical power compromises.⁶⁶

Det finns en risk med att fokuseringen på en dialog slutar i att majoriteten kommer att vinna argumentationen. Skall dialogen och den offentliga debatten vara öppen och inte begränsas kommer fler grupper och individer kunna medverka, vilket kan leda till ett större spektrum av minoriteter. Benhabib försöker lösa detta dilemma genom att argumentera för att just detta fenomen aldrig kan hamna utanför den samhälleliga dialogen, det skulle vara en kränkning av mänskliga rättigheter. Hon menar att mänsklig

⁶⁴ Benhabib, Seyla, aa sid. 107.

⁶⁵ Benhabib, Seyla, aa sid. 99ff.

⁶⁶ Benhabib, Seyla, aa sid. 100.

frihet och rättighet att inte bli kränkt av en majoritet är en av grundreglerna för den demokratiska kommunikationen.⁶⁷

Räcker då den ideala talsituationen för att minoriteterna inte skall diskrimineras?

Visserligen poängterar Benhabib att konsensus inte är målet utan kommunikationen i sig. Men frågan kvarstår när den ideala talsituationens förutsättningar är uppfyllda, beslutet skall tas och det fortfarande finns divergerande åsikter. Det verkar ibland som om den dialogiska modellen fastnar i procedurens första del då det ju faktiskt kan bli så att vi verkligen är inne i en kommunikation som är ideal där vi ändå har olika åsikter. Det tycks ändå vara så att som ideal modell och för en konkret offentlig dialog som bör hållas vid liv så måste den ideala talsituationens regler räcka. Fullständig och frivillig konsensus tycks vara en illusion som inte går att nå. Dialogens förutsättningar blir då en garanti för att dialogen inte avstannar utan ändå låter divergerande åsikter samexistera och påverka.

Det man kan kritisera den kommunikativa etiken för, även i Benhabibs tappning, är att den alltför lite behandlar de maktrelationer som alltid existerar inom en dialog. Den ideala talsituationens regler kan fungera som ideal men de faktiska maktförhållandena mellan olika aktörer inom den offentliga dialogen förbises. En enskild person skulle få det svårt att hävda jämlikt utrymme gentemot en fackföreningsordförande i en dialog om arbetstider. Inte alltid på grund av att fackföreningsordföranden har en högre ställning offentligt utan kanske även för att en fackförening har ett större antal människor att representera. Rollerna vi intar i en offentlig dialog på grund av vilka syften vi har, är inte obetydliga för den plats vi har i dialogen. Detta är inte alltid nödvändigtvis negativt.

Den ideala dialogen som moraliskt berättigande

Den ideala talsituationen och dialogen är inte enbart en modell för hur offentliga dialoger skall vara så demokratiska som möjligt. Dialogen eller kommunikationen är också det som genererar värden och våra gemensamma normer då vi lever som sociala varelser.

They present normative dialogue as a conversation of justification taking place under the constraints of an "ideal speech situation".⁶⁸

⁶⁷ Benhabib, Seyla, aa sid. 106f.

⁶⁸ Benhabib, Seyla, aa sid. 105.

Den ideala talsituationen är ett ideal som kan ses som en normativ modell för offentliga dialoger men den är också den "plats" där moraliska ståndpunkter kan berättigas. Grundprinciperna för själva dialogen handlar om *ömsesidighet*, *jämlikt utrymme* och *respekt*. Dessa principer är en förutsättning för att dialogen garanteras öppen och att den kan uppfylla de regler som den ideala talsituationen påbjuder. Oavsett vilka ämnen som kommer upp i dialogen så kan dessa grundläggande förutsättningar inte sättas ur spel. Principerna om universell moralisk respekt är framtagna och existerar inom det egna medvetandet och växer fram genom en reflexiv medvetenhet.⁶⁹ Den kommunikativa etiken, som Benhabib formulerar den, är kontextuell genom formuleringen av den ideala talsituationens öppenhet och det utvidgade tänkandet (se nedan) men är samtidigt universell genom dessa grundläggande principer av universell respekt och ömsesidighet. Moraliska utsagor berättigas genom ett deltagande i en dialog där de universella principerna om respekt och ömsesidighet råder.

Om det nu är så att individen i en dialogsituation argumenterar för sin sak i en moralisk fråga, hur kommer hon då fram till sin ståndpunkt? Hur fungerar hennes moraliska omdöme, hur lever hon sig in i andras perspektiv och hur berättigar hon sina antaganden?

The domain of the moral is so deeply enmeshed with those interactions that constitute our lifeworld that to withdraw from moral judgment is tantamount to ceasing to interact, to talk and act in the human community⁷⁰

Det moraliska omdömet grundar sig enligt Seyla Benhabib inte på fasta regler utan snarare på principen om ett utvidgat tänkande. Detta innebär att jag som aktör måste överväga andras synpunkter och situation. Detta betyder att jag visar denna person moralisk respekt. Det utvidgade tänkandet är enligt Benhabib en förutsättning för att en kommunikation och dialog över huvudtaget skall uppstå.⁷¹ För det första så innebär det att vi som individer har en förmåga att identifiera de situationer i vilken vi gör en moralisk bedömning. För det andra innebär det en möjlighet att använda omdömesförmågan för att kunna analysera och utveckla ett handlande. För det tredje är själva bakgrunden till det egna och andras handlande viktigt för att man behöver insikt om dess betydelse och påverkan.⁷²

Benhabib gör den distinktionen att tal och handling intimt hänger samman och att det är här vi kan upptäcka människans pluralitet. Talet och

⁶⁹ Benhabib, Seyla, aa sid. 31ff.

⁷⁰ Benhabib, Seyla, aa sid. 125f.

⁷¹ Benhabib, Seyla, aa sid. 136.

⁷² Benhabib, Seyla, aa sid. 137.

handlandet är det som visar en bild för mina medmänniskor vem jag är i kommunikationen. Det som hänger samman med att individen är ett "situerat jag" är det som Benhabib kallar för kommunikativ interaktion.⁷³ Det utvidgade tänkandet innebär sedan att man ser den andre som konkret och är beredd att bli sedd och bli påverkad av andras erfarenheter.

Kan en kontextkänslig etik bygga på universella principer?

Det utvidgade tänkandet, som Benhabib beskriver det moraliska omdömet och förhållningssättet i mötet med de konkreta andra, tycks vara önskvärt för en fungerande ömsesidig kontakt. Självklart kan vi aldrig till fullo veta andras synpunkter eller ha full insikt i deras situation, men det tycks vara en begränsning vi får leva med. Tanken är dock ändå att om dialogen och interaktionen i sig är central, så är visionen av och kontakten med den andra det centrala för att verkligt samtal skall kunna uppnås. På detta sätt kan vi även leva oss in i och ta hänsyn till andras situation och eventuell kultur. Dialogen som är öppen för alla med kommunikativ förmåga skall garantera att andra perspektiv än det egna får utrymme och tas hänsyn till. Men är detta verkligen fallet? Kan en dialog som grundar sig på vissa bestämda normativa principer intyga att ingen individ eller inga frågeställningar hindras? Enligt min uppfattning är den kommunikativa etiken alltför normativ i sin principbeskrivning för att vara så öppen som Benhabib gör anspråk på. Berättigande av moraliska ståndpunkter sker i en ideal talsituation där de grundläggande principerna redan anses fasta. Berättigandet kan då tyckas vara en fullständigt meningslös process i och med att principerna reglerar utgången. Det är problematiskt när goda skäl för en ståndpunkt innebär en procedur där vissa normativa antaganden redan är gjorda. Resonemanget blir cirkulärt. Dessutom är det inte självklart inom alla kontexter att respekt och ömsesidighet är de mest önskvärda principerna i en ideal talsituation. Begrepp som respekt, ömsesidighet och jämlikhet har typiska västerländska ideal bakom sig och har för de flesta västerländska personer omedelbar positiv innebörd. Man associerar till det "goda samhället". Det är inte självklart att personer med annan kulturell bakgrund gör samma omedelbara koppling.

Kan en kommunikativ etik kombinera kontextkänslighet med universella moraliska principer? Hur skulle den kommunikativa etiken kunna bidra till en dialog där djup etisk oenighet råder?

⁷³ Benhabib, Seyla, aa sid. 127.

Kan den kommunikativa etiken bidra till en dialog?

Syftet med användandet av den kommunikativa etiken är att undersöka hur och om den kan bidra till en dialog där djup etisk oenighet råder. För att kunna svara på det måste vi först se vad debatten om genmodifierade livsmedel handlar om. Vilka etiska oenigheter ligger till grund för debatten? För att åstadkomma ett klargörande av dessa kommer debatten om genmodifierade livsmedel genomgå en argumentationsanalys där målet är att klargöra vad de grundläggande etiska oenigheterna består av.

KAPITEL 3

MÄNNISKAN BÖR HANDLA NATURENLIGT

Debatten om genmodifierade livsmedel har under främst 90-talet karaktäriserats av oenighet på en rad punkter. Dessa har då främst gällt om genmodifieringen kan sägas vara en naturlig del i växförädlingen eller stridande mot någon form av naturlig ordning, om risker eller nytta som genmodifiering kan tänkas ha, om säkerhet och osäkerhet, om frihet att välja och om makt och förtroende. Detta kapitel kommer att handla om de argument som handlar om genmodifieringen som naturlig eller onaturlig, om genmodifieringens plats i vår omgivning och natur. Vilka grundläggande etiska ståndpunkter vilar dessa argument på?

I denna analys kommer jag att ge en översikt av de pro-argument och contraargument som anförs. Jag kommer dessutom att undersöka vilka premisser dessa argument vilar på i syfte att försöka komma åt de underliggande etiska ståndpunkterna, vilket betyder att jag kommer att fokusera på de etiska premisserna. I och med att dessa premisser är underförstådda i texten kräver det att jag försöker återskapa, karaktärisera dessa premisser och analysera vilken betydelse dessa har för de argumentationer där argumentet utgör en premiss och tesen en slutsats.

Begreppen som jag använder i analysen är ingalunda enkla begrepp eller klara definitioner. Natursyn, kultursyn och människosyn är alla begrepp som är föremål för många aktuella forskningsprojekt. En genomgripande analys av dessa begrepp är alltför omfattande för detta projekt.

Huvudargument

Premiss 1: Människan bör handla naturenligt

Premiss 2: Det strider mot naturen att genmodifiera grödor

Slutsats: Människan bör ej genmodifiera grödor

I detta kapitel kommer jag att uppmärksamma vad jag kallar för ett huvudargument. Detta huvudargument, människan bör ej genmodifiera grödor, kan sägas vara det tydligaste inom denna del av debatten. Detta argument kan sägas ha två olika tolkningar som kommer att analyseras. Den ena har sin slutsats i att *det finns en naturlig ordning som människan bör respektera* och den andra antingen att *människan bör handla så att hon respekterar naturens integritet och värde*, eller att *hon bör handla så att hon främjar alla levande varelsers välbefinnande*.

Utifrån dessa två tolkningar av huvudargumentet finns även två skiftande contraargumentationer. Den första ifrågasätter argumentet att det finns en naturlig ordning som människan bör respektera. Istället blir slutsatsen att *det inte finns någon naturlig ordning som människan bör respektera*. Den andra contraargumentationen tillbakavisar argumentationerna om att människan bör respektera naturens integritet och värde eller främja alla levande varelsers välbefinnande. Slutsatsen i denna contraargumentation blir att *naturen inte har ett sådant egenvärde eller integritet som vi bör respektera*.

Argumenten kan vara både pro-argument, dvs. att argumenten slutsats leder till påståendet och bekräftar det, eller så kallade contraargument vilket betyder att argumentet leder till påståendets negation. Huvudargumentet och pro- eller contraargumenten i sig existerar inte alltid på de angivna sätten. Formuleringen är inte alltid så tydlig och uttalad. Debatten präglas av en mängd påståenden av skiftande formuleringar, men jag väljer att dra samman dem till en formulering som jag anser sammanfattar påståendena till en tes. Jag skulle visserligen också kunnat formulera påståendet som en tes där man påstår att det inte finns någon naturlig ordning och att människan bör handla utifrån sitt egna förnuft och behov.

Alla argument är inte utformade som pro- eller contraargument, men har den innebörden att de skulle kunna formuleras som sådana. Jag kommer att genom min analys av argumenten, argumentationsanalysen konstruera den som just pro eller contra till den ursprungliga tesen. Även pro- och contraargumenten bemöts av andra pro- eller contraargument. Jag tänker inte ge mig i kast med att ge en fullständig bild av alla argument och hur de hänger samman utan kommer att begränsa mig vid de argument som har direkt relevans för det ursprungliga påståendet och är vanligt förekommande.

Debatten och tesen om att människan bör handla naturenligt

Argumentet om att *människan bör handla naturenligt* finns i texter främst från miljöorganisationer. Givetvis är argumentet inte alltid direkt uttalat på detta sätt utan det antas implicit gälla. Ofta uttalar man sig om att genmodifiering inte är naturlig och att det därför inte är godtagbart. Man talar om naturliga system, naturliga metoder som normerande eller önskvärda. ”Naturenligt” har i vissa texter ett högre värde än något som styrt av människan. I andra texter blir det tydligt att människans behov står i centrum och att naturen är ett instrument som skall användas med omsorg. I debatten om genmodifierade livsmedel finns det främst två tydliga tolkningar av argumentet för att människan ej bör genmodifiera grödor för livsmedel, underförstått att det strider mot naturen.

Den ena tolkningen innebär att man anser att det finns en naturlig ordning. Vidare följer att om det nu finns en sådan naturlig ordning så bör människan följa en sådan. Naturenligt menas här betyda att agera efter den naturliga ordningens riktlinjer eller så att konsekvenserna innebär att de följs.

Den andra tolkningen innebär att man menar att naturen besitter en egen integritet som människan bör respektera. Därför bör människan handla naturenligt, dvs. på sådant sätt att hon respekterar naturens integritet.

Argument tolkning 1: Det finns en naturlig ordning

En tolkning av argumentet att människan bör handla naturenligt är att *människan bör respektera den naturliga ordningen*. Innehållet i argumentet skiftar mellan debattörerna beroende på vad man menar med ”naturlig” och ”ordning”.

En av det ekologiska lantbrukets grundtankar är att använda de naturliga ekosystemen som förebild för produktionsmetoderna i jordbruket och så långt som möjligt undvika artificiella produktionsmedel.⁷⁴

Detta specifika textavsnitt är hämtad från de Ekologiska Lantbrukarnas deklaration angående genmodifiering och är grundläggande för organisationens syn på jordbruksproduktion. Uttalandet kan tolkas så att ”naturliga ekosystem” är något som är mer önskvärt än något som i deras ögon är onaturliga ekosystem. Vad innebär i så fall ett naturligt ekosystem? Läser

⁷⁴ Därför säger ekologiskt lantbruk nej till genmodifiering. Ekologiska lantbrukarna informerar 8/96.

man vidare i de ekologiska lantbrukarnas deklARATION finner man att ett naturligt ekosystem tycks existera när människan inte gör några ingrepp i form av brukande av jorden. Naturen uppfattas som det önskvärda/goda. Ett ekologiskt jordbruk präglas av att sträva efter en fredlig samexistens med den omgivande naturen.⁷⁵ Naturen beskrivs här som något som ligger utanför människans sfär, en natur som hon nyttjar till sin föda men inte nödvändigtvis är en uppenbar del av. Varför naturen ses som omgivande människan eller utanför henne besvaras egentligen inte.

Den verkliga lösningen på dessa problem är emellertid att levandegöra de positiva och livsbefrämjande aspekterna hos naturens lag, grunden för alla naturlagar, i det kollektiva medvetandet. Att inte ta hänsyn till detta och de vetenskapliga metoder med vilka det kan påverkas gör det svårt att lösa många av samhällets problem överhuvudtaget, inte minst de som är relaterade till genmanipulerade livsmedel och brotten mot naturens lagar.⁷⁶

Citatet är taget från en debattartikel i Göteborgsposten och har titeln *Genmat ett brott mot naturen*. Detta citat innebär en mer distinkt beskrivning av en naturlig ordning än det tidigare från Ekologiska Lantbrukarna. Här talas det om en naturlig lag i bemärkelsen en ordning som man bör följa och att det innebär ett brott mot denna att inte göra det. Redan termologin lag och brott vittnar om en betydligt starkare linje mellan det naturliga och människans verksamhet som kan tänkas bryta mot det. Det är en kraftigare utformning eller tolkning av vad man verkar anse vara naturligt eller någon form av naturlig ordning.

Premisser till argumentet:

- *Naturen är något som har ett eget väsen*

I citatet från Ekologiska Lantbrukarna nämns ”naturliga ekosystem” som något som existerar då människan inte använder sig av någon form av produktionssystem för livsmedel eller gör något annat ingripande i systemet. Detta naturliga ekosystem tycks därför existera utanför människans verksamhet. I varje fall utanför människans handlande som kan anses ingripa eller förändra detta naturliga system. Denna uppfattning om naturens be-

⁷⁵ *Ekologiska lantbruket* (Peter Einarsson, Ekologiska Lantbrukarna. Föredrag vid Kungliga Skogs-ochLantbruksvetenskapsakademin 1997. Publ. www.snf.se/verksamhet/jordbruk/lantbruknej.htm

⁷⁶ Jönsson, Jan-Åke *Genmat ett brott mot naturen*. Göteborgsposten, Fria ord, 1999-03-25.

skaffenheter skulle man kunna kalla ett ontologiskt antagande om naturens existens.⁷⁷ Det handlar inte enbart om en beskrivning av naturen som sådan utan om hur man uppfattar naturens väsen.

- *Om naturen har ett eget väsen så finns det en naturlig ordning*

För antagandet att det finns en naturlig ordning brukar det ofta menas att naturen är skör och måste skyddas från mänsklig åverkan. Samtidigt menar också många debattörer att detta ekosystem, denna natur, har en viss lagbundenhet och inneboende struktur som gör att det finns en viss ordning att tala om. Man kan utifrån detta anta att denna natur är lagbunden men samtidigt skör och känslig för påverkan utifrån, här menat från människan.

Till skillnad från en naturlig lag som klassiskt talat om människans natur och om människan i centrum av naturen handlar denna tolkning av naturlig ordning om naturens egna väsen. Basen blir här en förklaring av hur naturen faktiskt fungerar biologiskt och hur man definierar dess existens. Det handlar om ett synsätt där man försöker se naturen som ett ekosystem som är skört och rubbas av mänskliga aktiviteter. Detta system mår bäst om det får vara ostört.

Ekocentrism?

Antagandet att det finns en naturlig ordning baseras på uppfattningen om naturen som ett ekosystem där det råder en viss given ordning, en viss ekologisk cykel eller system som bör lämnas ifred så långt som möjligt eller i varje fall respekteras. Detta synsätt på den naturliga ordningen grundar sig på en uppfattning eller syn på miljön som jag uppfattar som icke-antropocentrisk, eller närmare bestämt ekocentrisk. Till skillnad från antropocentrism där människan kan sägas stå i centrum och naturen endast har värde för människan, så menar ekocentrismen att alla människor, djur, växter och ekosystem har ett inneboende värde.⁷⁸ Har man en svag ekocentrism innebär det att man ger biologiska helheter värde och biologiska ”individer” ett inneboende värde men att människan har det högsta individuella

⁷⁷ Stenmark, Mikael : *Miljöetik och miljövard Våra värderingars betydelse för skapandet av ett miljöanpassat samhälle*; rapport. Stenciltryck Teologiska institutionen, Uppsala 1999 sid 19.

⁷⁸ Jag väljer här att använda Stenmarks term *inneboende värde* till skillnad från egenvärde. Med inneboende värde menas: ”Det värde ett objekt har vilket existerar oberoende av oss människor, dvs oberoende av värderares värderingar eller människans värdetillskrivningar ” Jag kommer dock att använda mig av begreppet egenvärde genomgående i texten. Aa. Sid 35.

värdet.⁷⁹ Det ekologiska systemet, det biologiska sammanhanget om man så vill, är det man ytterst skall ta hänsyn till. Samtidigt menar man dock att av levande enskilda varelser kan människan ha det högsta individuella värdet. Detta möjliggör exempelvis att människan kan bruka jorden för att tillfredsställa sina behov av näring men att människan bör sträva efter att respektera och harmonisera med den biologiska helheten eller ekosystemet. Ett citat från Ekologiska Lantbrukarna får exemplifiera detta synsätt:

Vi påstår inte att ekologiskt lantbruk någonsin skulle kunna vara samma sak som orörda naturliga ekosystem. Allt jordbruk medför genomgripande förändringar i ekosystemen. Men det är ändå en oerhörd skillnad mellan ett jordbruk som strävar efter fredlig samexistens med den omgivande naturen, och ett som enbart styrs av ekonomiska överväganden⁸⁰

Olika tolkningar av den naturliga ordningen

- *Människan bör handla enligt den naturliga ordningen*

Den naturliga ordningen, naturens lagar är något som människan måste följa. Gör hon inte det bryter hon mot en ordning som i så fall hotas kollapsa. Att handla naturenligen innebär att människan inte får bryta mot den naturliga ordningen/lagen.

Men är det så enkelt? Låt oss se närmare på olika tolkningar av vad det innebär att handla enligt den naturliga ordningen. Att avgöra varför man skall följa en naturlig ordning innebär att man gör en bedömning av vad man bör göra. Vad är det som gör en handling rätt i detta sammanhang? Inom moralfilosofin brukar man skilja mellan två slags etiska teorier nämligen konsekvensetik och deontologisk etik. Med konsekvensetik menas här att en rätt handling bedöms utifrån konsekvenserna som en handling kan tänkas ha och dessa konsekvensers värde. Deontologisk etik innebär att en handling bedöms inte endast utifrån konsekvenserna utan ifrån andra egenskaper som handlingen har.⁸¹

Utifrån en konsekvensetisk ståndpunkt skulle en ekocentriker mena att en människas handlingar bör bedömas utifrån de konsekvenser de kan tänkas ha på levande varelsers och ekosystemet. I så fall är en naturenlig

⁷⁹ Stenmark, Mikael, aa sid 101.

⁸⁰ Einarsson, Peter: *Ekologiska lantbruket*, Ekologiska Lantbrukarna. Föredrag vid Kungliga Skogs- och Lantbruksvetenskapsakademien 1997. Publ. www.snf.se/verksamhet/jordbruk/lantbruknej.htm

⁸¹ Infoga

handling en sådan handling som inte bedöms utifrån en regel utan av det specifika värdet som konsekvenserna av handlingen får.

En ekocentriker med en ett deontologiskt perspektiv å andra sidan skulle mena att en handling bör bedömas utifrån det värde som varelserna men framförallt det ekologiska systemet/helheten har. Att handla naturenligt innebär att människan bör handla så att hon respektera dessa värden.

Vårt nej till genmodifiering bygger både på principiella skäl och på en bedömning av teknikens troliga effekter inom jordbruket⁸²

Det är inte helt lätt att avgöra hur debattörerna resonerar kring konsekvens-etiska eller deontologiska ståndpunkter, utan vi får snarare anta och försöka rekonstruera deras inställning. Citat vi har sett från bland annat Ekologiska Lantbrukarna tycks indikera en ekocentrism och talar både om konsekvenser och om principer. I ovanstående citat från deras informationsblad om inställningen till genmodifierade livsmedel ser vi en indikation på både konsekvens och princip. Genomgående i materialet är dock att konsekvenserna, effekten av handlingen (användandet av tekniken) är det som är moraliskt betydelsefullt. Handlingen i sig bedöms av vilka konsekvenser den kan tänkas ha, det vill säga vilka konsekvenser genmodifiering kan ha på ekosystemet. De principiella skälen tycks ligga i det faktum att gentekniken i sig får oönskade effekter, konsekvenser som inte är önskvärda.

Premiss: Naturen är något som har ett eget väsen

Premiss: Om naturen har ett eget väsen så finns der en naturlig ordning som människan bör respektera

Slutsats: Det finns en naturlig ordning som människan bör respektera

Argument tolkning 2: Naturen har en egen integritet och ett eget värde

En annan tolkning av argumentet att människan bör handla naturenligt handlar om naturens eventuella egna integritet och värde. Detta argument är inte alltid i debattmaterialet skilt ifrån argumentet om att det finns en naturlig ordning. Inte minst talar många debattörer om båda argumentens värde

⁸² Därför säger ekologiskt lantbruk nej till genmodifiering. Ekologiska lantbrukarna informerar 8/96.

och validitet. Många som menar att det finns en naturlig ordning menar också att naturen har en egen integritet och värde. Framförallt kommer argumentet om naturens och andra levande varelsers integritet fram när det gäller frågan om patent på biomaterial. I denna analys väljer jag dock att separera dem för att diskutera dem var för sig, även om jag redan gått in på frågorna om olika synsätt på värden i en natursyn under argumentet om naturlig ordning.

Denna extrema användning av livsformer för människans kortsiktiga behov av vinst är ett tecken på oförmåga att respektera andra levande varelser som de är. Rimligen har de rätt till integritet och att slippa få sin arvs massa manipulerad. Genteknik är något helt väsensskilt från växt- och djurförädling när den bedrivs via fortplantning som kan ske i naturen.⁸³

Ovanstående textavsnitt är hämtat från Jordens Vänners skrift *Genteknik – till vad nytta?* (skriven av Karin Bengtsson) och är ett typexempel på hur argumentet om naturens och andra levande varelsers integritet bör respekteras. Människan strävan efter vinst eller tillfredsställelse av kortsiktiga behov beskrivs som ett hot mot andra levande varelser och att manipulering i detta syfte kränker deras integritet. Dessa levande varelser har en rätt att slippa bli manipulerade och att bli respekterade ”som de är”.

Premisser argumentet:

- *Naturen har en egen integritet (ekocentrisk)*
- *Naturen och alla levande varelser har en egen integritet (biocentrisk)*

Den mest grundläggande premissen för argumentet är att naturen och alla levande varelser är något som har en självständig existens. (Det gäller inte bara att själva existensen är faktisk utan även att det finns en så kallad värde-existens som manar oss att handla moraliskt.)

Ekocentrism och biocentrism

Gemensamt för dem som förstår att alla levande varelser och naturen har ett eget inneboende värde och en egen integritet är att de har en icke-antropocentrisk modell. Beroende av hur dessa debattörer resonerar kring om värdet hos levande varelser och naturen kan vi skilja mellan en ekocentrisk och en biocentrisk modell.

⁸³ Bengtsson, Karin: *Genteknik – till vad nytta?* Miljöförbundet Jordens Vänner, Göteborg 1997 sid 9-10.

Utifrån en ekocentrisk modell har alla levande varelser ett värde i sig som gör dem moraliskt signifikanta att ta hänsyn till. Detta gäller oavsett om varelserna är människor, djur eller växter. Samtidigt gäller även att naturen och ekosystemen i sig har ett moraliskt värde oberoende av människan.⁸⁴ Detta innebär dessutom att berg, floder, vildmarker och andra naturmiljöer eller objekt har ett moraliskt inneboende värde.

En biocentrisk uppfattning grundar sig på synsättet att alla levande varelser har ett inneboende värde, inte bara mänskligt liv. Arter och ekosystem kan inte sägas vara levande varelser i den bemärkelsen och har därmed inte heller ett moraliskt värde i sig.

Den vanligaste och tydligaste uppfattningen inom debatten om genmodifierade livsmedel är en svag ekocentrisk modell. De allra flesta debattörer talar om att alla levande varelser samt växter/arter har ett eget inneboende värde men att också ekosystemen eller naturen som man brukar säga, har ett värde och en integritet. I och med att debatten som jag granskar handlar om just genmodifiering av grödor och då främst jordbruksproduktion talar man främst om ekosystem (ofta de orörda ekosystem som ligger utanför en specifik odling) som moraliskt värdefulla. Oftast talar man inte direkt om enskilda levande varelser om det inte handlar om just patentfrågor.

Människan är enligt kristendomen satt att förvalta biologisk mångfald och detta borde anses väsensskilt från att som nu manipulera organismer på genetisk nivå. Liv är det mest fantastiska vi människor får uppleva och vi bör se på det som en gåva och inte något vi äger och har rätt att missbruka.⁸⁵

Detta citat hämtad från Jordens Vänners skrift om *Genteknik – till vad nytta*, är en intressant del i just denna bit av debatten som berör hur naturen och andra levande varelser har en egen integritet och värde. Enligt Karin Bengtsson som författat skriften tycks människan satts att förvalta naturen och som det i annat stycke nämns: ”råda över andra varelser på jorden”.⁸⁶ Här blir plötsligt synsättet något annat än det ekocentriska vi tidigare berört. Detta perspektiv skulle snarare kunna kallas ett antropocentriskt förvaltarperspektiv som är vanligt bland många förespråkare av genmodifiering.

⁸⁴ Se exempelvis Mikael Stenmarks definition av en ekocentrisk miljöetik i tidigare nämnda publikation sid. 90.

⁸⁵ Bengtsson, Karin, aa sid 75.

⁸⁶ Bengtsson, Karin, aa sid 74.

Olika tolkningar av: människan bör handla naturenligt

- Att handla naturenligt innebär att man respekterar andra varelsers och naturens inneboende integritet
- Att handla naturenligt innebär att man handlar så att konsekvenserna innebär att man respekterar andra varelsers och naturens inneboende integritet

Precis som det första argumentet så handlar slutsatsen om att människan bör handla naturenligt om vad man anser vara en rätt handling och hur denna skall utföras.

Man kan för slutsatsen om att människan bör handla naturenligt urskilja både konsekvensetiska och deontologiska varianter. Den konsekventetiska modellen skulle innebära att en handling är rätt om konsekvenserna innebär en respekt för andra levande varelsers och naturens integritet. Det deontologiska synsättet skulle vara att man bör handla utifrån principen att man skall respektera andra levande varelsers och naturens integritet. Jag skulle utifrån det debattmaterial som här använts vilja påstå att en deontologisk modell är vanligare när det gäller slutsatsen att människan bör handla naturenligt för att respektera naturens integritet. Detta ”principtänkande” verkar dominera före ”konsekvenstänkande” hos debattörerna där denna slutsats är stark. Men det är inte tydligt och därmed svårt att avgöra.

Man kan även dela upp argumentation efter en ekocentrisk eller biocentrisk tolkning. Formuleringarna blir olika på grund av inställningen till huruvida naturen i sig har egen integritet eller ifall naturen samt alla levande varelser tillsammans är innehavare av detta. Slutsatsen får därmed också olika formuleringar.

Ekocentrisk:

Premiss 1: Naturen har en egen integritet

Slutsats: Människan bör handla så att hon respekterar naturens integritet och värde

Biocentrisk

Premiss 1: Naturen och alla levande varelser har en egen integritet

Slutsats: Människan bör handla så att hon främjar alla levande varelsers välbefinnande

Det finns ingen ”naturlig ordning”

Argumentet att det finns en naturlig ordning bemöts ofta med contraargumentet att det inte finns någon fast, icke formbar ordning i naturen. Naturen ses som något som förändras hela tiden och formas efter omständigheter och förutsättningar. Många av dem som framför dessa argument ser inte genmodifiering som något onaturligt, skilt från växtförädlingen som sådan i och med att det inte finns något naturligt förädlingssätt överhuvudtaget. Alla växtförädlingsformer är ett ingripande av mänsklig hand och innebär inte att man bryter mot en ordning i och med att det inte finns någon ordning som skulle vara normerande, och då främst en moraliskt sådan. Istället menar de flesta av debattörerna att ekologiska system är dynamiska och formbara.

Contraargument tolkning 1:

Det finns ingen naturlig ordning

Premiss 1: Naturen är formbar

Premiss 2: Om naturen är formbar så finns det ingen ”naturlig ordning” som människan bör respektera

Slutsats: Det finns ingen naturlig ordning som människan bör respektera

Ett contraargument mot att människan bör handla enligt den naturliga ordningen är att det inte finns en naturlig ordning. Finns det ingen naturlig ordning eller något som är fast som natur så kan man inte handla naturenligen. Naturen ses snarare som något som är formbart. Ordning skulle förutsätta statiskhet och naturen är inte statisk. De naturliga systemen är föränderliga och fungerar mer som en organism än en enhet.

En annan sådan allmän invändning mot genteknik som ofta förekommer är att artbarriärerna är heliga, och därmed står ovanför mänsklig påverkan. Detta är dock ett felaktigt synsätt, eftersom arterna hela tiden utvecklas och omvandlas om man ser det i ett längre perspektiv.⁸⁷

Citatet ovan är hämtat från Olof Olssons artikel ”Transgena träd – varför, när, var och hur” och är ett typexempel på hur man resonerar om naturen eller arternas formbarhet och föränderlighet. Utifrån detta perspektiv kan

⁸⁷ Olsson, Olof: ”Transgena träd – varför, när, var och hur” ur *Transgena organismer i naturen. Ekologiska och etiska perspektiv*. Red. Nordgren, Anders, Studies in Bioethics and Research Ethics 1, Acta Universitatis Upsaliensis 1997, sid 34.

man inte anta att naturen har någon fast ordning och därför skulle det vara svårt att mena att människan borde följa en sådan.

Premiss för slutsatsen

- *Om naturen är formbar så finns det ingen "naturlig ordning" som människan bör respektera*

Vad som karakteriserar premissen som leder fram till slutsatsen är att människan inte kan handla enligt en viss ordning i och med att det inte finns en viss ordning. Som vi sett ovan ses naturen som formbar och därmed finns det ingen naturlig ordning som skulle kunna tänkas vara normerande. En rätt handling i detta sammanhang kan därför inte avgöras på detta sätt utan andra värden, principer eller konsekvenser som får styra. Dock kan man mena att det finns en naturlig ordning men inte av den karaktär som tidigare presenterats. Snarare kan det vara en naturlig ordning där människan och andra levande varelser befinner sig i en värdeskala i förhållande till varandra. Människan har då det högsta värdet medan andra levande varelser och naturen har ett värde för människan. Detta leder oss in på ett annat kontraargument, nämligen det om att naturen har ett värde för människan men inte likvärdigt människans.

<i>Premiss 1: Naturen är formbar</i>
<i>Premiss 2: Om naturen är formbar så finns det ingen "naturlig ordning" som människan bör respektera</i>
Slutsats: Det finns ingen naturlig ordning som människan bör respektera

Contraargument tolkning 2:

Naturen har inte ett inneboende värde

Tolkningen att naturen inte har ett inneboende värde och integritet vi måste respektera är vanligt i en argumentation mot dem som proklamerar att man bryter mot naturens integritet vid genmodifiering. Detta grundar sig i en uppfattning om naturen som innebär att människan är den varelse som har det högsta moraliska värdet och att naturen har ett värde men dock ett lägre värde eller ett instrumentellt värde för människan. Det är vanligt i debatten att naturen och människan beskrivs på detta sätt, framförallt bland dem som inte är negativa till genmodifiering av grödor och livsmedel. Man menar att genmodifiering inte kränker någons integritet i och med att naturen inte har

något inneboende värde eller integritet. Däremot har naturen ett värde för människan både på ett instrumentellt sätt genom att naturen är en resurs för människan och för att människan själv tillskriver naturen värde.

Premisser som är en förutsättning för argumentet:

- *Premiss 1: Endast människan har ett inneboende värde*

De flesta som förespråkar att det inte finns någon naturlig ordning menar också att människan är den som har det absolut högsta värdet bland levande varelser. Andra levande varelser kan också ha ett värde men människans värde är det normerande i detta resonemang.

Tre principer för den etiska bedömningen:

1. Plikten att minimera lidande.
2. Långsiktig hållbarhet, ekologiska hänsyn och biologisk mångfald.
3. Respekten för människans integritet och värdighet.⁸⁸

Dessa tre principer är utformade av Gentekniknämnden och har som syfte att vara riktlinjer, principer för etisk bedömning i frågor som rör genteknik. Redan den första principen som är att man har en plikt att minimera lidande innebär att man tillskriver andra som kan uppleva lidande ett visst värde. Att det finns en omsorg att minimera lidande innebär att den levande varelsen har värde. Däremot innebär det också att man accepterar en viss form av lidande i syfte att uppnå ett annat högre värde som exempelvis medicinska framsteg.

I många situationer kan dessa principer naturligtvis komma i konflikt med varandra: en önskan om att lindra mänskligt lidande – exempelvis svält – kan kanske innebära att man är beredd att acceptera vissa ekologiska påfrestringar. Vid användande av transgena försöksdjur kan respekt för människans integritet och värdighet och önskemål om att minska mänskligt lidande komma att gå ut över djurens välfärd.⁸⁹

Det perspektiv som föregår dessa etiska principer är ett antropocentriskt perspektiv, dvs. att endast människan har ett inneboende värde och att det finns en princip om respekt för människans integritet och värdighet men inte respekt för andra levande varelser eller naturen. Däremot menar Gentekniknämnden att man skall främja långsiktig hållbarhet, ekologiska hän-

⁸⁸ Gentekniknämnden: *Genteknik, ekologi och etik*. Stockholm 1997, sid 61.

⁸⁹ Gentekniknämnden, aa. sid 61f.

syn och biologisk mångfald. Man bör inte endast bedöma hur det påverkar nu levande människor utan också hur det påverkar framtida användande. Man skulle kunna tolka det som ett ansvar för kommande generationers nyttjande och värderande av naturen.⁹⁰

- *Premiss 2: Om endast människan har ett eget värde så kan naturen inte ha ett eget värde*

En av de vanligaste ståndpunkterna för naturens värde i ett antropocentriskt perspektiv är att naturen har ett värde, men ett värde för människan som sådan. Detta värde kan antingen vara ett instrumentellt värde som betyder att värdet ligger i det faktum att människan kan nyttja naturen för att uppnå andra värden som är högre för henne själv. Detta innebär att människan har ett förvaltaransvar för naturen, ett ansvar att se till att detta värde inte går till spillo.

För att kunna skapa ett kretsloppssamhälle som existerar i harmoni med sin omgivning måste i mycket större utsträckning än idag levande organismer, dvs mikrororganismer, växter och djur, anpassas till att arbeta för oss.⁹¹

Värdet i att skapa en hållbar utveckling och som Olsson påpekar, ett kretsloppssamhälle i harmoni, är att människan behöver det för att kunna överleva. Det ligger i hennes intresse att naturen inte skall fara illa och utarmas. Det ligger även i hennes intresse att inte skada naturen eller andra levande varelser på grund av det värde hon själv ger dem. Människan värdesätter eller borde värdesätta naturen av dessa anledningar.

Slutsatsen

- Naturen har inte ett sådant egenvärde eller integritet som vi bör respektera

Premissen som leder fram till contraargumentet grundar sig i övertygelsen om att människan är den varelse som har det högsta moraliska värdet. Visserligen har andra levande varelser också ett värde men inte av samma dignitet som människans. Naturen har främst ett instrumentellt eller tillskrivet värde för människan och med respekt för människans värde bör hon handla så att naturen inte utarmas eller är i obalans. Om nu inte naturen har ett

⁹⁰ Se Stenmark, Mikael, för ett exempel på resonemang om ansvar för kommande generationer, aa sid. 43ff.

⁹¹ Olsson, Olof, aa sid. 37.

inneboende värde så kan hon ju omöjligtvis vara tvungen att handla så att hon respekterar det. Slutsatsen blir att människan bör handla så att hon respekterar människans värde och integritet.

Premiss 1: Endast människan har ett inneboende värde

Premiss 2: Om endast människan har ett eget värde så kan naturen inte ha ett eget värde

Slutsats: Naturen har inte ett sådant egenvärde eller integritet som vi bör respektera

Slutdiskussion

Argumenten om att det finns en naturlig ordning och att naturen har ett värde och en integritet som skall respekteras kan lätt analyseras utifrån det antagandet att dessa utgår ifrån ett icke-antropocentriskt perspektiv. Perspektivet att det finns en naturlig ordning som finns i naturen tar för det mesta sin utgångspunkt i att ekosystemen är något som har moralisk signifikans och att människan inte är det huvudsakliga moraliska objektet. Snarare vill man se helheten, de ekologiska system och sammanhang vi tillhör som normerande. De flesta verkar dock anamma ett svagt ekocentriskt perspektiv där människan har högst värde av de levande varelserna, annars vore det omöjligt för exempelvis Ekologiska Lantbrukarna att förespråka jordbruk och kanske då främst i kommersiell tappning.

En annan aspekt som är tydlig är att resonemangen kring en naturlig ordning eller lag inte handlar om en klassisk formulering av en naturlig lag som utgår ifrån människans väsen och människans natur. Snarare talar man om en naturlig ordning som har en biologisk förklaring. En förklaring av hur ett system fungerar och hur detta påverkar våra liv. Om det nu är en naturlig ordning ser man dessa system som något som kan störas av människans verksamhet och är därmed sköra i sin ”konstruktion”. Därför måste dessa system skyddas och i och med att de har ett moraliskt värde, måste de vara fokus för människans handlande i naturen.

Andra menar som vi sett att naturen och ekosystemet inte alls är så sköra eller statiska. Man resonerar snarare så att ekosystemet är en ”organism” som liknar en process där människan har en naturlig del att fylla. Dessutom anser de flesta av denna ståndpunkt att människan är den levande varelse som har högst värde även om andra levande varelser också har moralisk

signifikans. Djur har moralisk relevans (dock lägre än människans) men naturen och ekosystemen har moralisk relevans *för* människan och eventuellt också för kommande generationer människor. Detta värde skulle kunna kallas instrumentellt värde, naturen har ett värde för människan i syfte att vara gott för att föda människans behov och ge henne upplevelser. På detta sätt har naturen ett värde som människan måste förvalta för sig själv och sina efterkommande.

Detta kapitel har innefattat en analys av argumenten som berör begreppen naturligt eller onaturligt. Genom en argumentationsanalys har jag beskrivit vilka premisser som dessa argument vilar på och vilka premisser som krävs för de skall leda till tesen eller anti-tesen om att människan bör handla naturenligt. Det verkar vid en överblick ganska lätt att dra slutsatsen att de debattörer som argumenterar utifrån ett ekocentriskt perspektiv skulle mena att genmodifiering av grödor inte är önskvärdt. På det sätt vilket jag delat upp de olika argumenten hamnar de lätt i motpoler till varandra. Snarare är det så att argumentet att människan bör handla naturenligt inte nödvändigtvis behöver betyda att man även tar ställning mot genmodifiering. Ställningstagandet att just genmodifieringen skulle vara icke-naturenlig kan bero på just artöverskridande användningar och att man har den invändningen att gentekniken påskyndar förädlingsprocessen och därför inte ger systemet tid att inkorporera den. De ekologiska lantbrukarna talar ju exempelvis om en fredlig samexistens med ekosystemen.

Det är inte heller nödvändigt att debattörer med ett mer antropocentriskt perspektiv i debatten som helhet är generellt positiva till genmodifiering av grödor. Till exempel har många debattörer som argumenterar utifrån ett konsumentperspektiv ett antropocentriskt perspektiv men är oftast direkt negativa till genmodifierade grödor och dess användning i livsmedelsproduktionen. Detta är dock av helt andra anledningar än exempelvis en ekocentrikers argumentation om naturens värde. Här är det människans hälsa, behov, risker och nytta som står i fokus, vilket vi kommer att beröra närmare i följande kapitel.

KAPITEL 4

RISK OCH NYTTA

Begreppen risk och nytta är begrepp och företeelser som analyseras och studeras inom flera vetenskaper. Inom teknisk och naturvetenskaplig forskning är risk ett område som är en självklar del av forskningsverksamheten. Uppförande av exempelvis kärnkraftsverk, vägtunnlar etc. föregås alltid av en riskkalkyl/analys vars redskap har utvecklats inom de tekniska vetenskaperna. Begreppen risk och nytta förekommer även inom samhällsvetenskapliga eller humanistiska discipliner såsom sociologi, filosofi och ekonomi.

Inom sociologin är området risksociologi ett etablerat forskningsområde. Ulrich Beck skrev 1986 sitt banbrytande verk *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet* (Daidalos, Göteborg 1998, svensk upplaga) som har präglat sociologin och även andra ämnens diskussioner om just riskbegreppet. I boken *Risksamhället* diskuterar Beck framförallt hur uppfattningen och inställningen till just risk har förändrats inom det moderna samhället. Han visar att begreppet risk innebär något annat idag än vad det gjorde för exempelvis 100 år sedan.

Vid en genomgång av den allmänna debatten om genmodifierade livsmedel verkar många av inläggen handla om genteknikens nytta eller risker. Vad innebär detta konkret?

Här kan det handla om den nytta som växtförädlare kan ha av en mer precis teknik i förädlingen av grödor. Det handlar även om producenterna av grödorna som kan dra fördelar av att genmodifierade plantor bättre klarar sjukdomar, klimatförändringar etc. Dessutom handlar det om den nytta som kommer konsumenten till godo i form av bättre livsmedel (både smak- och innehållsmässigt), större tillgång till livsmedel och kanske i slutändan lägre priser.

Risk handlar främst om de miljömässiga risker som växtförädlarna och producenterna tar när de sätter ut genmodifierade grödor eller organismer i ekosystemet. Finns det några oönskade effekter och vilka kan dessa tänkas vara? Risk i förädlings- och produktionsledet kan också handla om just den risk som man kan tänkas ta med den kunskap man kanske ännu inte besit-

ter. Det är då frågan om effekter som man kanske i nuläget inte vet om utan endast kan kalkylera med, även om man ändå planterar ut genmodifierade organismer i ekosystemet. Risk handlar även om den risk som eventuellt finns för människan att faktiskt äta livsmedel där genmodifierade grödor använts någonstans i själva framställningsprocessen. Kan grödor där en eller flera gener modifierats tänkas ha ohälsosamma effekter på människan?

Risk och nytta är sålunda väldigt konkreta begrepp som baserar sig på direkta verkningar av framställandet, produktionen och nyttjandet av genmodifierade grödor. Både begreppet risk och begreppet nytta kan formuleras och förstås på olika sätt. Enligt filosofen Sven-Ove Hansson innefattar en konventionell riskanalys att man viktar osäkra utfall av önskade konsekvenser efter sannolikheten att de faktiskt inträffar. Dessutom adderas dessa sannolikhetsviktade måttal på risker på varandra. På detta sätt kan man få fram sannolikheten av risker. Riskerna bedöms här som opersonliga och inte knutna till direkta individer. Hansson sammanfattar grundprinciperna för konventionell riskanalys på följande sätt:

(A) Ett risktagande är acceptabelt om den sammanlagda nyttan överskrider den sammanlagda risken.

(B) Risker bedöms genom sannolikhetsviktning av utfallen.⁹²

I samma artikel diskuterar Hansson vad det skulle innebära när några moralfilosofiska teorier bedömer risker och hur dessa skall hanteras. Enligt Hansson skulle en utilitaristisk teori fokusera på en maximering av summan av det goda. I likhet med den konventionella riskanalysen är utilitarismen också strikt opersonlig och baserar sig på en förväntad nytta (för utilitarismen är det dock ett förväntat värde: *det goda*.) Svårigheterna är just det opersonliga och maximeringen som innebär att individen skulle kunna förbises vid nytta för ett större antal. Rättighetsteorier däremot avgör vad som är rätt och fel utifrån hur mänskliga rättigheter respekteras. Dessa teorier är i allra högsta grad personanknutna och i viss mån absoluta då det blir svårt att acceptera till och med de minsta överträdelser av rättigheter.⁹³ Enligt Hansson handlar det om utspädningsproblemet som innebär att det är princip omöjligt att ha ett enda säkert utfall av en handling utan det är flera med

⁹² Hansson, Sven Ove: 'Kan moralfilosofin hantera riskproblemen?', ur *Osäkerhetens horisonter. Kulturella och etiska perspektiv på samhällets riskfrågor*. Red Boholm, Åsa; Hansson, Sven Ove; Persson, Johannes och Peterson, Martin. Nya Doxa 2002, Göteborg. Sid 55.

⁹³ Hansson, Sven Ove, aa. Sid 56ff.

olika sannolikhet.⁹⁴ Kontraktsteorier baseras på uppfattningen att samhällets moraliska och rättsliga grund ligger i de kontrakt som medborgarna ingår i. Detta kontrakt innebär att risker är sådana som man bara kan utsättas för efter samtycke. Detta blir givetvis problematiskt i ett större modernt samhälle även om man räknar med ett hypotetiskt samtycke eftersom man skulle behöva enas om vad fördelar och risker och inte kan anta att alla skall ha samma uppfattning.⁹⁵ Sven Ove Hansson menar att en rimlig uppfattning om hur vi skall förhålla oss till risk är att: ”Ingen skall utsättas för en risk såvida inte detta är ett led i ett rättvist samhällsligt system för risktagande, som verkar till hennes egen fördel.”⁹⁶ Så långt Hanssons diskussion om hur olika etiska teorier skulle resonera kring risker och deras värdering i förhållande till nyttan, det goda. I debatten om genmodifierade livsmedel är risk och nytta begrepp som ofta förekommer. Dessa är inte utformade för att vara anpassade till moralteorier men det går att formulera de resonemang som ligger bakom argumenten.

Debatten och argumenten om hur nytta och risk skall värderas

Under genomgång av debattmaterialet har jag precis som i tidigare kapitel fått formulera fram själva argumentationen. Det är inte alltid som argumenten och premisserna är helt klara i själva materialet, utan de kräver en tolkning av mig och en formulering så att de bildar en argumentation. Det är också så att det kanske inte finns enskilda debattinlägg som ligger till grund för argumentationen, utan snarare kan det vara en grupp med inlägg som jag tolkat.

De första två argumentationerna kan sägas utgå följande antagande:

- *Vi har en skyldighet att använda en metod som medför ökad nytta, så länge denna metod innebär att riskerna är sådana att de ej överskrider nyttan.*

Utifrån detta antagande utformas sedan två olika argumentationer som landar i olika slutsatser. Den ena innehåller slutsatsen att genmodifiering är en metod som ökar nyttan och att riskerna är låga. Den andra innehåller slutsatsen att genmodifiering inte innebär en nytta som överskrider riskerna.

⁹⁴ Hansson, Sven Ove, aa. Sid 54.

⁹⁵ Hansson, Sven Ove, aa. Sid 59ff.

⁹⁶ Hansson, Sven Ove, aa. Sid 64.

Den första argumentationen kan ses som den första varianten av antagandet att vi bör verka för en ökad nytta så länge riskerna inte överskrider. Den är alltså inte den viktigaste eller mest förekommande utan helt enkelt den som kommer först. De motargument som formulerats i debatten har oftast uppkommit som en kritik mot denna första.

Argumentation 1: Genmodifiering innebär hög nytta och låg risk

Premiss 1: Vi har en skyldighet att använda en metod som medför ökad nytta, så länge denna metod innebär att riskerna är sådana att de ej överskrider nyttan.

Premiss 2: Genmodifiering som metod innebär en hög nytta och en låg risk.

Slutsats: Vi bör använda genmodifieringen som växtförädlingsmetod.

Denna argumentation grundar sig på debattinlägg som framförallt förespråkar nyttan med genmodifierade som metod för framställan av livsmedel. De argument som framförs är givetvis inte alltid formulerade på det sätt som argumentationen är utformad. Dock är det tydligt att många debattörer/debattinlägg utgår från ett sådant resonemang.

Premiss 1: Vi har en skyldighet att använda en metod som medför ökad nytta

Enligt den första premissen är det så att finns det en handling som innebär en ökad nytta och att denna överskrider riskerna så har vi en skyldighet att handla på ett sådant sätt. Det finns åtminstone inte någon anledning till att avstå från handlingen (dvs. att formuleringen ”skyldighet” istället formuleras som ”vi får/bör”). Detta grundar sig i tanken att värdering av nytta innebär att nyttan skall överskrida risken. Nyttan är det som skall maximeras, och den maximeras för det största antalet människor. Att maximera nyttan för största möjliga antal innebär att man har en moralisk skyldighet att handla på detta sätt. Tankegången kan sägas likna ett utilitaristiskt tanke-sätt.⁹⁷ Den sammanlagda nyttan ligger i att genmodifiering innebär fördelar för jordbrukarna, konsumenterna och miljön. Samtidigt är givetvis inte alla

⁹⁷ Jag vill vara försiktig med att kalla debattörerna renodlade utilitarister men argumenten som framförs tycks följa detta mönster.

debattinlägg helt utilitaristiska i sin karaktär, men den argumentation som jag valt ut och som jag anser mest framträdande är det.⁹⁸

Den nytta man talar om handlar om en förväntad nytta. Många utilitarister skulle kanske påstå att det är den faktiska nyttan som skall mätas och inte den förväntade. Men i och med att tekniken genmodifiering är relativt ny inom kommersiellt jordbruk är den nytta man kan tala om i de flesta fall en förväntad nytta. Genmodifiering är mer utbrett i Nord- och Sydamerika än i Sverige men det är fortfarande ett begränsat antal grödor där det existerar en faktisk nytta som är mätbar. I debatten mellan 1990 och 2000 förekom det många förväntansfulla beskrivningar av en nytta som skulle kunna vara denna maximerade nytta. Genmodifiering har exempelvis setts som en teknik som kan avhjälpa svält och underlätta vaccinering. Alltså en förväntad nyttomaximering som innebär en god/rätt handling och därför är vi skyldiga att handla. Riskerna får givetvis inte heller vara av alltför allvarlig karaktär, även om nyttan överväger.

Premiss 2: Genmodifiering som metod innebär en hög nytta och en låg risk

Den andra premissen i argumentationen innebär att man faktiskt anser att genmodifiering innebär en hög nytta och en låg risk, eller i varje fall en risk som underskrider nyttan. Denna premiss ligger till grund för att man faktiskt skall kunna komma fram till argumentet att vi bör använda genmodifieringen som metod och att den innebär en nytta vi är skyldiga att försöka sträva efter.

Företagskommentar av Kristofer Vamling från Svalöf Weibull AB, som utgick från ett växtodlingsperspektiv.

Han var kritisk mot dagens tema. Det borde heta utökad forskning om ekologisk PÅVERKAN, inte ekologiska risker. Påverkan innebär att man också ser det positiva, nyttan. Då skulle bilden bli mer balanserad. Vi behöver mer forskning om nyttan med genetiskt modifierade organismer.⁹⁹

Hur skall man tolka Kristofer Vamlings kommentar under ett seminarium anordnat av Gentekniknämnden? Det han vill belysa och se med andra ögon är just ”risk”. Seminariet hade namnet ”Ekologiska risker med genmodifiering.” Ordet risk innebär enligt detta uttalande ett alldeles för starkt

⁹⁸ Se exempelvis Bexell, Göran; Grenholm, Carl-Henric; *Teologisk etik*, Verbum, Stockholm 1997 för en översikt av utilitarismen, sid 93ff.

⁹⁹ Gentekniknämnden, *Ekologiska risker med genmodifierade organismer. Rapport från samtal kring behovet av forskning*. 31 mars 1999 Mynttorget 2, Riksdagen.

begrepp i sammanhanget. Påverkan behöver inte nödvändigtvis betyda en risk för negativa konsekvenser (det finns dock debattörer som skulle påstå att all påverkan är negativ).¹⁰⁰ Hur man uppfattar risk kan bero på två saker:

- När är något en risk?
- Hur värderas denna risk?

Enligt denna andra premiss innebär genmodifiering en låg risk samtidigt som den innebär en hög nytta. Den risk som man talar om här i debatten är oftast den risk för oönskade konsekvenser som man kan förvänta sig, samt den man vet om. Det handlar alltså om en faktisk risk som man lyckats komma underfund med i exempelvis fältstudier, experiment eller kommersiell användning. Men det handlar också om en risk man kan kalkylera/ansettrolig. Kunskapen om denna drar man ifrån tidigare erfarenheter eller ifrån studier i mindre skala. Någon annan risk är inte relevant, man kan inte veta allt. Det finns alltid en kunskap som vi inte vet om. Den faktiska och den förväntade risken är de risker som har högst prioritet i värderingen. (Som vi kommer att se senare så har just det vi inte kan ha kunskap om stor relevans i senare argumentationer.)

Genetic engineering is a tool, a technology, and as such is difficult to evaluate within an ethical framework of risks and benefits. Such a discussion only becomes relevant when a technology is applied¹⁰¹

Detta inlägg kommer från ett seminarium som berörde olika aspekter på genteknologi, anordnat av Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien 1997-98 och är ett uttalande som kan ses som relativt vanligt i denna argumentation. Den värdering man kan göra av riskerna med genmodifieringen kan egentligen inte göras förrän själva tekniken används. Den faktiska risken ligger i appliceringen och användandet, inte före detta.

Risk och nytta ses här som något man kan väga i en våg och därmed komma fram till om nyttan överskrider riskerna. Man gör en sammanräkning som verkar basera sig på antagandet att risk är något som kan mätas. Att en risk på detta sätt anses mätbar indikerar att man ser på risk som något som är skiljt från människan som sådan och hennes relationer till andra (levande varelser)¹⁰²

¹⁰⁰ Aa.

¹⁰¹ Vamling, Kurt "A Natural Step? – Genetic Modification for the Improvement of Plant Cultivars" ur *Aspects of Gene Technology. Report from IVA seminar series 1997-98*. Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien Stockholm 1998 sid 18.

¹⁰² Se bland annat Sven Ove Hanssons föreläsning "Seven Myths of Risk" som hölls under konferensen *Stockholm thirty years on. Progress achieved and challenges ahead in interna-*

Argumentation 2: Genmodifieringen medför större risker än nytta

Premiss 1: Vi har en skyldighet att använda en metod som medför ökad nytta, så länge denna metod innebär att riskerna är sådana att de ej överskrider nyttan. Riskerna får inte heller vara av allvarlig karaktär.

Premiss 2: Genmodifiering medför större risker än nytta.

Slutsats: Vi bör inte nyttja genmodifieringen som metod.

Den andra argumentationen vilar också på antagandet att *vi bör handla så vi ökar nyttan i förhållande till riskerna*, men gör en annan bedömning av hur allvarliga riskerna med genmodifiering faktiskt är. En del av inläggen i debatten kommer inte alltid automatiskt till själva slutsatsen om att vi inte bör nyttja genmodifieringen som metod. För en del innebär kritiken mot premiss 2 i den första argumentationen endast en försiktighetsinställning istället för ett direkt motstånd mot genmodifiering.

Den första premissen är att vi har en skyldighet att använda en metod som medför ökad nytta, så länge denna metod innebär att riskerna är sådana att de ej överskrider nyttan. Denna premiss är densamma som i den första argumentationen. Man följer alltså en tankegång om att handlingen skall bedömas utifrån den nytta den kan tänkas ha för ett större antal människor, under förutsättning att denna nytta överskrider riskerna. Så långt är argumentationen densamma.

Premiss 2: Genmodifiering medför större risker än nytta

Denna premiss är det som gör att denna argumentation inte kommer till samma slutsats som argumentation 1. Enligt denna premiss anser man att det inte är så att genmodifiering innebär en såpass hög nytta att det legitimerar riskerna. Ibland handlar inläggen om att just riskerna är alltför höga och ibland är det nyttan i förhållande till riskerna som ifrågasätts. Ånyo handlar det också om synen och förhållnings sättet till företeelsen risk.

Den verkligt allvarliga risken med gentekniktillämpningarna inom jordbruket är med andra ord kanske inte alls de potentiella ekologiska systemeffekterna, utan tendensen att kasta en allt större del av våra begränsade forsk-

ningsresurser efter tekniklösningar som inte har någon större relevans för de problem vi försöker lösa¹⁰³

Detta är ett typiskt inlägg i debatten som direkt ifrågasätter nyttan av att använda just genmodifiering som teknik. Risker är inte det som kritiserar i första hand eller ses som det mest allvarliga. Nyttan är det som man inte anser sig se, den ses som överdriven och möjligtvis osann. Kan inte nyttan vara så hög som man utlovar förlorar den betydelse i förhållande till riskerna, även om riskerna är relativt små. Ett annat typiskt inlägg i debatten kritiserar just maximeringen av nyttan. Det går ut på att genmodifieringen inte lyckas maximera nyttan för störst möjliga antal:

Här talar man om möjligheter för framställning av nya livsmedel, inget om behoven av dem. Inte alls för konsumentnyttan utan för produktionen¹⁰⁴

Debattören menar här att nyttan inte kommer flertalet till godo. Därför kan inte nyttan värderas såpass högt som den görs i argumentation 1. Om den inte innebär nytta för flertalet är den inte maximerad.

Det senaste är nu gentekniken. Ett fantastiskt framsteg enligt forskningen. Nya oanade möjligheter öppnar sig. Jo visst, men var är riskerna? Inga alls, försöker man tuta i oss.¹⁰⁵

Riskerna ifrågasätts också av samma debattör/debattörer i förhållande till nyttan. Framförallt förs detta fram som en kritik gentemot förespråkare som resonerar utifrån en liknande argumentation som den första argumentationen. Just denna kritik grundar sig också i en annan uppfattning av risk än i argumentation 1. Enligt dessa debattörer är de risker man inte har erfarenhet av dags datum också relevanta i bedömningen. Framtida risker, som man inte kan ha erfarenhet av idag, bör man försöka undvika. Förväntade risker innebär alltid en viss osäkerhet, det är inte ett val under full kunskap om risker. Förväntade risker innebär alltid kalkylering utifrån förväntningar och trolighet, inte alltid säker kunskap. Denna osäkerhet är enligt vissa alltför allvarlig. I och med att genmodifieringen handlar om livsmedel så

¹⁰³ Einarsson, Peter "Genteknik och ekologi" ur *Transgena organismer i naturen* red. Nordgren, Anders. Studies in Bioethics and Research Ethics 1, Acta Universitatis Upsaliensis Uppsala 1997 sid. 59.

¹⁰⁴ Konsumenter i Samverkan
www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/041c.html (1999-03-02) sid.1

¹⁰⁵ Konsumenter i Samverkan
www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/041b.html (1999-03-02) sid.1

blir denna kunskapslucka allvarlig och eventuella okända risker kan vara betydligt allvarligare än man förväntat sig.

Argumentation 3: Man skall överhuvudtaget inte utsätta enskilda individer eller naturen för risker

Premiss 1: Man skall överhuvudtaget inte utsätta enskilda individer eller naturen för risker.

Premiss 2: Genmodifiering innebär att vi utsätter enskilda individer och naturen för risker.

Slutsats: Vi bör inte använda genmodifiering som teknik.

Argumentation 3 utgår ifrån en kritik gentemot antagandet att *vi bör handla så vi ökar nyttan i förhållande till riskerna*. Detta antagande är det som man i huvudsak inte anser korrekt. De inlägg som kan sägas hamna under denna argumentation är oftast de som talar om människans rätt att inte bli utsatt för eventuella risker. Bara en eventualitet räcker för att man bör avstå. Likaså naturen och andra levande varelser förekommer som innehavare av en sådan rätt att inte bli utsatta för risker.

Premiss 1: Man skall överhuvudtaget inte utsätta enskilda individer eller naturen för risker

Denna premiss är ett uttryck för en kritik gentemot huvudantagandet. Den innebär att man inte anser att det viktigaste är att eftersträva största möjliga nytta såtillvida att riskerna inte överskrider nyttan. Premiss 1 i argumentation 3 betyder att man anser att enskilda individer och naturen har en rätt att inte utsättas för risker överhuvudtaget. Det är den enskildes eller naturens rätt som är det som avgör hur genmodifieringen skall värderas, inte nyttan.

Värderingar som ligger till grund för vårt ställningstagande:

- Nya livsmedel framtagna med olika tekniker inklusive genmanipulation får inte innebära någon som helst risk för människors hälsa.
- Det är inte rätt att exploatera en teknik som kan medföra irreparabla miljökonsekvenser förrän man med mycket stor säkerhet kan bevisa att den inte har några skadliga miljöeffekter.

- Det är inte rätt att exploatera en teknik i stor skala som kan medföra risk för skador på människor och miljö med hänvisning till att den *eventuellt* i framtiden kan leda till värdefulla produkter.¹⁰⁶

En del av det som nämns i ovanstående inlägg skulle de flesta debattörer oavsett inställning hålla med om. Framförallt gäller det att människans hälsa inte får utsättas för risk. Inlägget innehåller också en del från argumentation 2, dvs. att man inte ser att nyttan är hög eller överskrider riskerna. Men det som är absolut mest viktigt i detta inlägg handlar just om att man inte har rätt att utsätta någon för risker. Inlägget ovan talar mest om just riskerna för människor, förmodligen av den enkla anledningen att debattören kommer från en organisation med främst läkare mot tillämpning av genmodifiering. Ett annat perspektiv gällande att ha rätt att inte utsättas för risker möter vi från miljöorganisationernas håll.

Denna extrema användning av livsformer för människans kortsiktiga behov av vinst är ett tecken på oförmåga att respektera andra levande varelser som de är. Rimligen har de rätt till integritet och att slippa få sin arvs massa manipulerad. Genteknik är något helt väsensskilt från växt- och djurförädling när den bedrivs via fortplantning som kan ske i naturen.¹⁰⁷

Detta inlägg nämner inte begreppet risk i direkta ordalag. Men däremot talar man om rätten att få slippa vara det verktyg som människan utnyttjar för sitt kortsiktiga behov av vinst.

Det viktiga i dessa båda inlägg tycks vara de enskildas eller naturens rättigheter att inte utsättas för risk. Detta resonemang skulle kunna sägas utgå ifrån ett rättighetstänkande.¹⁰⁸ En handling bedöms utifrån om den respekterar just dessa rättigheter. Detta kan innebära både om handlingens konsekvenser respekterar rättigheterna eller utifrån en regel som säger att handlingen skall respektera dem. Ofta grundar debattörerna även formuleringarna om rättigheter med människans, enskilda varelsers och naturens egenvärde (se kapitel 3).

Risk i detta sammanhang blir inte lika relevant att diskutera. Risk såsom förväntad eller som faktisk risk värderas utifrån att om den existerar, så bör

¹⁰⁶ Läkare och Forskare för Ansvarsfull Tillämpning av Vetenskap och Teknik, *Genmanipulerade livsmedel – Säkerhetsproblem. Introduktion*, <http://home1.swipnet.se/~w-104/2/> (1999-03-02 observera att denna hemsida inte finns längre. Ny hemsida är <http://www.psrast.org/indexsv.htm>. Det gamla textmaterialet finns dock att tillgå utskrivet av mig)

¹⁰⁷ Bengtsson, Karin: *Genteknik – till vad nytta?* Miljöförbundet Jordens Vänner, Göteborg 1997 sid 9-10.

¹⁰⁸ Se Bexell, Göran; Grenholm, Carl-Henric: *Teologiska etik för översikt om rättighetsteorier*. Aa sid. 114ff.

man inte utsätta människan eller naturen för den. Inte ens en förväntad, kalkylerad risk, hur liten den än må vara är berättigad då man i sin utgångspunkt värderar rättigheterna högre än nyttan.

I de allra flesta fall inom denna argumentation kommer man till slutsatsen att man inte bör använda sig av genmodifiering som metod. Detta på grund av att man anser att det finns risker, både faktiska och förväntade, med metoden. Dessa risker är tillräckliga för att genmodifiering inte kan accepteras.

Slutdiskussion

De argumentationer som jag formulerat och bearbetat här kan verka grovhuggna och generaliserande. Mitt syfte med att formulera dem på det sätt jag gjort är bland annat att argumentationen skall vara giltig. Jag har alltså tolkat en mängd inlägg och därefter formulerat dessa så som jag uppfattat att en giltig slutledning utifrån dessa inlägg skulle kunna formuleras.

Vad kan man då säga om de olika argumentationerna och deras premisser? Den första argumentationen var ju utformad för att vara någon form av huvudargument. Anledningen till detta var helt enkelt att den kom först i debatten, oftast var denna typ av inlägg framlagda som en stark optimism inför genmodifiering som metod för växtförädling. De andra argumentationerna var utformade som ett svar och kritik mot denna första argumentation på grund av att det var den kritik som för det mesta kom som svar på optimismen.

Vid en bearbetning av argumentationerna blir grunderna till skillnaderna klara. Inte bara det att argumentationerna faktiskt har olika premisser och leder till olika slutsatser, utan att man ser på risk på olika sätt, man ser på en rätt handling på olika sätt. I de två första argumentationerna handlade om den första premissen om att maximera nyttan. En handling värderas utifrån vilken nytta den kan ha för största möjliga antal individer eller natur. Man skulle kunna se dessa två argumentationer såsom både utilitaristiskt och konsekvensetiskt utformade. Konsekvensen av handlingen bör vara sådan att den leder till maximal nytta för flest antal människor.

Den tredje argumentationen tar sin utgångspunkt i en premiss som innebär att individens eller naturens rättighet att slippa utsättas för risk är det som har moraliskt värde. En handling värderas därför som regel att den måste respektera denna rättighet. Denna argumentation skulle kunna sägas likna en deontologisk rättighetsteori.

En annan skillnad mellan argumentationerna som blir tydlig, handlar om just begreppet risk och vad detta kan tänkas vara i samband med genmodi-

fierade livsmedel. Risk uppfattas och värderas olika av olika debattörer. För vissa innebär även en liten risk ett alltför stort risktagande medan andra anser att en viss risk är värd att ta och inte påverkar exempelvis ekologin nämnvärt. Uppfattningarna går också isär i frågan om risk är det som kan mätas som faktisk risk eller om det i stället handlar om förväntad risk. Ännu mer komplicerat blir det när man inkluderar hur man kan förvärva kunskap om eventuell risk. En förväntad eller en eventuell risk är ju inte samma sak som en faktisk risk. En faktisk risk innebär att man skulle kunna beräkna de eventuella oönskade konsekvenserna. En eventuell, förväntad eller förmodad risk bygger för det mesta på antaganden, inte direkt mätbara fakta.

Synen på risk hänger även samma med *vem* som eventuell utsätts eller skall utsättas för den. Som vi såg i kapitel 3 har debattörerna skilda synsätt på huruvida naturen, enskilda varelser eller människan har egna inneboende värden. Detta påverkar givetvis också hur man uppfattar just risk och nytta. Anser man att alla levande biologiska varelser har egenvärde eller att ekosystemet har det måste dessa inkluderas i en värdering av risk och nytta. Ofta anser man att även dessa har rättigheter och man resonerar för det mesta då utifrån ett rättighetsperspektiv. Däremot kan man ju mycket väl också anse att nytta skall maximeras, men då även för andra biologiska varelser eller naturen. Detta förhållningssätt har emellertid varit ovanligt i denna debatt.

KAPITEL 5

DEMOKRATI, VALFRIHET OCH MÄRKNING

I debatten om genmodifierade livsmedel under 1990-talet har frågan om märkning och reglering varit betydande. Under denna tid utarbetades riktlinjer och reglering inom både Europeiska Unionen och Sverige. Samtidigt som detta var centrala frågor för både EU's och Sveriges beslutsfattare, så har debatten även engagerat konsumentorganisationer, livsmedelshandlare, producenter och forskare. Debatten berör inte endast genmodifieringens vara eller inte vara utan även frågeställningar som uppkommer när tekniken redan används eller planeras användas på marknadsprodukter. Hur skall den då hanteras? Skall den märkas eller inte? Skall marknaden och användandet av tekniken regleras? Redan innan argumentationerna formuleras kan man säga att debattörerna tagit ställning för eller emot, och detta påverkar givetvis. Argumentationerna om märkning och reglering är vad man kanske skulle kunna kalla en följdargumentation. De frågor som rör märkning och reglering är en del i de etiska oenigheter som finns i debatten och det skulle vara omöjligt att avstå att undersöka den.

Detta kapitel kommer att behandla argumentationer om märkning och reglering. Inom dessa finns det några huvudbegrepp om vilka debattörerna argumenterar och värderar. Dessa kan sägas vara valfrihet, makt och demokrati. Demokrati används som ett "slagord" främst för de som förespråkar märkning av genmodifierade och är negativa till genmodifierade livsmedel generellt. Framförallt är det valfrihet man argumenterar för. Det innebär att det snarare handlar om en demokratisk rättighet än om demokratin som system. Ambitionen är här inte att ge en fullständig analys av dessa begrepp såsom de behandlas inom andra vetenskaper utan snarare hur de påverkar de argumentationer inom själva debatten som detta kapitel berör. Det är argumentationerna och deras premisser som står i fokus. Dessa begrepp kommer att analyseras och förtydligas i relation till just de specifika argumentationerna.

Valfrihet

Märkning är ett ämne som förts fram i debatten om genmodifierade livsmedel, främst av konsumentorganisationer. Ett av begreppen som varit centrala är valfrihet, uttryckt som konsumenternas valfrihet. I samband med detta argumenterar debattörerna utifrån att konsumenterna har en demokratisk rätt att få kunna välja fritt.

”Får inte vi behålla vår valfrihet är demokratin hotad, därför säger vi konsumenter Nej tack till genmaten och kommer att starta en annonsaktivitet med insamlade medel. Detta är ett sätt för konsumenter, som vill säga sin mening, att få fram det tydligt och skapa en ny väg att få konsumentrösten hörd”, säger Konsumenter i Samverkans generalsekreterare Bengt Ingerstam.¹⁰⁹

Detta citat är ett typexempel på argument som framförs i frågan om genmodifierad mats märkning eller icke-märkning. Demokrati innebär att man har vissa rättigheter, här i form av valfrihet. Hotas denna valfrihet så hotas själva grunden i demokratin. I och med att valfriheten hotas om genmaten inte märks så väljer man att säga nej till genmat fullständigt. Emellertid är det så i just Konsumenter i samverkans fall att man från början är negativ till genmodifierade livsmedel och att man därför vill ha möjligheten att avstå från sådana produkter. Man har redan kategoriserat genmodifierade livsmedel som sådana som kan tänkas vara ”farliga” eller i varje fall icke önskvärda. De kategoriseras som en egen grupp till skillnad från andra livsmedel som dock kan ha varierande innehåll och produktionssätt. Genmodifiering som metod har urskiljts som ett av kriterierna för den kunskap som konsumenten bör få för att kunna genomföra detta fria val.

Valfrihet nämns här som inbegripet i någon form av innehåll i en demokrati och skulle kunna uppfattas som en rättighet att få vara fri att välja. Att konsumenterna är agenter på en marknad där man har rätt att få sådan information som gör det möjligt att göra ett fritt och självständigt val. Demokrati ses här som något som man anser bör råda även på marknaden, inte bara för våra politiska beslutsförfaranden.

- *Premiss 1:* Varje individ har en demokratisk rättighet att få göra sina egna val utan begränsning.
- *Premiss 2:* Genmodifierade livsmedel utan märkning innebär att individen inte kan göra sina egna val och därför begränsas konsumentens demokratiska och fria rätt att välja.

¹⁰⁹ Konsumenter i Samverkan, pressmeddelande 1998-12-29.

De som kan urskiljas stå för denna argumentation är de som redan intagit en negativ hållning till genmodifiering. Bland dessa märks konsumentorganisationer som kan sägas arbeta för konsumenternas rättigheter. De har redan gjort antagandet att konsumenterna inte vill ha genmodifierade livsmedel, att det är ett fabricerat önskemål från bioteknologiska företag. Därför anser man att märkning är centralt för konsumenten då det ger henne en chans att välja bort det hon inte vill ha: produkter som genmodifierats. Enligt dessa premisser bör varje individ kunna göra sina egna val utan begränsningar. De har en demokratisk rättighet till detta och genmodifierade livsmedel som inte märkts innebär att denna valfrihet begränsas.

När Monsanto utmanade demokratin, genom att blanda gensoja med vanlig soja för att ingen skulle kunna skilja dem åt, gick man ett steg för långt i sin strävan efter makten. Man satte marknadsreglerna ur spel och underkände de självklara demokratiska reglerna. Det är detta vi konsumenter inte accepterar och är motivet för vårt definitiva "NEJ TILL GENMANUIPULERADE LIVSMEDEL". Det är därför vi vill kunna välja.¹¹⁰

Man skulle kunna anta att dessa premisser innebär att individen är en fri agent på en marknad och att denna är öppen. Information om varor skall vara sådana att konsumenten själv kan välja, ingen annan skall göra detta val åt henne. De varor som skall finnas på marknaden är de som konsumenterna faktiskt efterfrågar. Samtidigt så innebär dessa premisser en reglering av information. Man kan anta att det som skall redovisas på matvaror är sådana som redan angetts i reglering. En producent uppger ju inte samtliga produktionstekniker och endast kött innefattas av ursprungslandsmärkning. Det är rimligt att anta att just konsumenternas efterfrågan är det som styr synen på valfriheten. Att konsumenten får rätt att välja utifrån det som efterfrågas. Vill inte konsumenterna överlag ha produkter som genmodifierats så skall hon kunna välja bort dessa. Allt annat vore att begränsa hennes demokratiska rätt att välja fritt.

¹¹⁰ Konsumenter i samverkan *Märkning räcker inte!*
<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/gente1.html> (1999-03-02)

Premiss 1: Varje individ har en demokratisk rättighet att få göra sina egna val utan begränsning.

Premiss 2: Genmodifierade livsmedel utan märkning innebär att individen inte kan göra sina egna val och därför begränsas konsumentens demokratiska och fria rätt att välja.

Slutsats: Genmodifiering av livsmedel utan märkning bör inte finnas på marknaden.

Jämlikhet – makt

En annan tolkning av varför genmodifierade livsmedel bör märkas är att frånvaron av märkning beskär konsumentens möjlighet till jämlikhet på marknaden.

En marknad finns det alltid så länge det finns konsumenter och på en marknad agerar konsumenter, producenter och handel. På en fungerande marknad, där det råder vad jag skulle vilja kalla marknadsdemokrati, har alla parter lika mycket att säga till om.¹¹¹

Denna argumentation förekommer mest hos konsumentförespråkarna, konsumentorganisationerna. Uttalandet här ovan kan sägas ha sin grund i att man anser att konsumenterna inte fått vara delaktiga i besluten om genmodifierade livsmedel. Att företag inte har velat märka produkter som innehållit genmodifierat material (främst importerat utanför EU) och därmed fört konsumenten ”bakom ljuset”. Man vill se marknaden som en arena där alla har lika mycket att säga till om. Beslutsfattarna har lyssnat till företagen och producenterna, inte frågat vad konsumenterna vill.

Premiss 1: Medborgarna har rätt att bli jämlikt och ärligt behandlade på marknaden, den offentliga sfären

Enligt den första premissen så kan man säga att debattörerna har en uppfattning om hur marknaden eller den offentliga sfären *bör* vara konstruerad. På en marknad bör det råda en jämlikhet och ärlighet. Det är svårt att helt

¹¹¹ Konsumenter i Samverkan, *Finns det en marknad för gen-maten?*
<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/genmat.html> (1999-03-02)

förstå vad denna jämlikhet skulle betyda. Men det är troligt att man menar att medborgarna skall kunna få tillgång till lika mycket information som andra agenter på marknaden, inkluderat de som producerar livsmedel och utvecklar biotekniska förädlingsmetoder. Ingen information får döljas med vad man menar är en intention att dölja ett verkligt innehåll i en produkt. Detta grundar sig i en uppfattning om att hela den offentliga sfären bör genomsyras av en öppenhet och jämlikhet. Denna uppfattning och debattörernas resonemang har uppkommit i debatten efter det varit flera konkreta fall där importerade produkter innehållit genmodifierade komponenter fast de inte borde ha gjort det.

Premiss 2: Genmodifiering av livsmedel utan märkning innebär att medborgarna förs bakom ljuset och behandlas ojämlikt eller paternalistiskt

Enligt debattörerna som framför dessa argument så innebär märkning av genmodifierade livsmedel att all information blir tillgänglig för medborgarna och att de därmed kan göra val som baserar sig på ärlig information och ett jämlikt agerande. Ifall man inte märker genmodifierade livsmedel betyder det att marknaden förblir ojämlik och att producenter kan leverera varor utan att informera konsumenterna om deras innehåll och produktionsmetod. Detta skulle innebära att det skulle bli ett ojämlikt maktförhållande mellan medborgare och producenter. Eftersom det bör vara ett jämlikt och ärligt förhållande som råder så blir slutsatsen att genmodifierade livsmedel utan märkning inte får finnas.

<p><i>Premiss 1: Medborgarna har rätt att bli jämlikt och ärligt behandlade på marknaden, den offentliga sfären</i></p>
<p><i>Premiss 2: Genmodifiering av livsmedel utan märkning innebär att medborgarna förs bakom ljuset och behandlas ojämlikt eller paternalistiskt.</i></p>
<p>Slutsats: Genmodifierade livsmedel utan märkning bör inte finnas på marknaden.</p>

Det finns även en annan tolkning av just jämlikhet i debatten som liknar den första argumentationen, men som kan formuleras på ett lite annat sätt. Den fokuserar snarare på att ha makt över någon vilket skulle kunna vara motsatsen till jämlikhet.

- *Premiss 1:* Makt får inte innebära att några få starka förtrycker den större gruppens valmöjligheter.
- *Premiss 2:* Genmodifiering av livsmedel innebär att några få företags profitsträvan förtrycker konsumenterna.

Denna argumentation liknar en av de första om just jämlikhet på marknaden och tar sin utgångspunkt i att man anser att några få (här företag) förtrycker en större massa av konsumenter. Premisserna argumenterar emot en negativ makt där ett fåtal förtrycker massan. Man kan utläsa att det inte är på detta sätt som debattörerna vill att marknaden skall se ut.

Det är helt tydligt att intressena bakom den genmanipulerade maten, främst några stora multinationella kemi- och utsädesföretag samt en del forskare, inte har några ambitioner att ge oss konsumenter någon valmöjlighet. Vår demokratiska rättighet att välja fritt efter övertygelse vill man inte erkänna, snarare eliminera. Någon märkning av genmanipulerade livsmedel vill dessa intressenter helst slippa då det skulle verka stigmatiserande.¹¹²

I detta citat blir en misstänksamhet gentemot både företag och forskare tydlig. Man ser dessa som maktutövare som inte enbart vill beskära konsumenternas möjligheter till val utan också har en agenda som innebär att man vill eliminera denna grupps rättigheter. De vill på detta sätt utöva sin makt över dem. Under sådana omständigheter kan marknaden på intet sätt vara jämlik och därför kan genmodifierade livsmedel inte accepteras utan märkning.

Premiss 1: Makt får inte innebära att några få starka förtrycker den större gruppens valmöjligheter.

Premiss 2: Genmodifiering av livsmedel innebär att några få företags profitsträvan förtrycker konsumenterna.

Slutsats: Genmodifiering av livsmedel bör ej användas som metod.

¹¹² Konsumenter i Samverkan, *Märkning räcker inte!*
<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/gente1.html> (1999-03-02)

Rättighet – att kunna påverka

I denna argumentation figurerar ett annat användande av begreppet demokrati - rättighet. Här handlar det snarare om en rättighet att få kunna vara med och påverka de beslut som berör den egna vardagen. Man menar ofta att konsumenterna utnyttjar sin möjlighet till att påverka livsmedelsutbudet genom att göra medvetna val i livsmedelsbutikerna. De har en rätt att få använda detta val till att påverka och bör därmed få tillgång till den information som krävs. Om man distribuerar genmodifierade livsmedel utan att märka dem som sådana så kränker man denna rätt som konsumenten har att kunna utnyttja sina rättigheter att påverka.

Premiss 1: Medborgare/konsumenter har en rätt att vara med och påverka de beslut som berör deras vardag

Att vi konsumenter är i vår fulla rätt att välja och på så sätt vara med och påverka vilken utveckling vi vill ha på livsmedelsområdet och på marknaden.¹¹³

I detta citat speglas ett synsätt på konsumenten som en individ som gör medvetna val och har en vilja att medverka i beslutsprocessen. Genom sina medvetna val kan konsumenten påverka hur marknaden ser ut. Det innebär att hon får rätt att välja bort de produkter som hon inte anser platsa där. Dessutom menar man att i och med att konsumenterna vill och kräver märkning av genmodifierade livsmedel så bör de få sin vilja genomförd. Om denna vilja som konsumenterna uttrycker inte tillgodoses så blir konsekvensen att konsumenterna inte har någon möjlighet att påverka de beslut som berör deras vardag.

Premiss 2: Genmodifiering utan märkning beskär denna möjlighet för medborgarna/konsumenterna

Man skulle kunna anta att de som skulle uttrycka denna argumentation även anammar en syn på vad demokrati/demokratisk rättighet innefattar. Till viss del kan man se likheter hos en social beslutsteori där individerna, som utgör den sociala delen i den samhälleliga besluten, har rätt att få sina önskemål sedda. Det innebär också att önskemålen inte kan antas utan faktiskt måste

¹¹³ Konsumenter i Samverkan. *Uttalande*
<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/gmoutta.html> (1999-03-02)

uttryckas. De som intar denna ståndpunkt skulle nog anse att förespråkare för genmodifierad mat inte kan anta innehållet i konsumenternas/individernas önskemål. I och med att konsumenterna uttrycker sina önskemål om märkning så är individernas önskemål tydlig. I ljuset av en social beslutsteori blir det nödvändigt att respektera detta önskemål annars sätts det demokratiska systemet ur spel. Ett ignorera av detta önskemål skulle innebära att en liten grupp bestämmer agendan eller att de tillskriver en större grupp falska önskemål.¹¹⁴

Premiss 1: Medborgare/konsumenter har en rätt att vara med och påverka de beslut som berör deras vardag

Premiss 2: Genmodifiering utan märkning beskär denna möjlighet för medborgarna/konsumenterna.

Slutsats: Genmodifierade livsmedel utan märkning bör inte finnas på marknaden.

Varför just genmodifieringen?

Inför EU's reglering av så kallade *Novel foods* (ny mat, däribland genmodifierade livsmedel) samt generella regler för produktion, var märkning av livsmedel en del i debatten. Generellt kan sägas att den europeiska konsumentgruppen var betydligt starkare i sina åsikter kring märkning än någon annan grupp i världen. Man såg märkningen som en viktig del av motståndet mot genmodifierade produkter generellt och märkningen skulle göra det omöjligt för producenterna att "smyga in" genmodifieringen. Från de biotekniska företagen uttrycktes oro för att alltför stark reglering skulle försvåra för den europeiska industrin konkurrensmässigt gentemot sina icke europeiska konkurrenter. Dock verkar det som om det fanns en viss enighet att märkning skulle vara positiv i den bemärkelsen att den tar hänsyn till konsumenternas vilja att få veta. Vad man däremot kanske inte alltid var ense om var huruvida denna märkning skulle vara obligatorisk eller ej. Det uttrycktes dessutom en viss oro för att en reglering av märkning skulle försvåras av det faktum att många livsmedelsprodukter är ett resultat av i många fall sammansatta produktionsled med många komponenter. I debat-

¹¹⁴ Se exempelvis Jon Elsters artikel: "Marknaden och torget: tre slags politisk teori om just social beslutsteori." ur: *Idéer om demokrati*. Samling artiklar med förord Sven Ove Hansson och Jörgen Hermansson, Volym 5 Tidens Idéserie, Prisma 2004. Sid 144ff.

ten har det främst förekommit de som menar att märkningen blir svårhanterlig om den skall vara obligatorisk för samtliga former av användande av genteknik. Det är skillnad på helt genförändrade produkter och de där man använt sig av det som en liten del av produktionen. Till viss del är formulering av denna argumentation konstruerad. Anledningen till detta är att det är svårt att finna debattörer som direkt uttalade sig helt negativa till märkning. Här har man förmodligen varit ganska försiktig i sina uttalanden då det vid märkningsdebattens inträde rådde en vetskap om konsumenternas uppfattningar i frågan.

Premiss 1: Märkning bör göras för produktens innehåll och säkerhet, inte för förädlingsformen.

När det gäller dessa produkter måste de givetvis uppfylla de krav som vi normalt ställer på våra livsmedel med avseende på säkerhet, näringsriktighet etc. för att kunna accepteras.¹¹⁵

Den första premissen går helt enkelt ut på att man anser att en produkt skall märkas för säkerhet och innehåll. Detta är generellt något som redan är accepterat och reglerat rent formellt. Några förädlingsformer märktes inte vid denna tid, endast rent innehåll och säkerhetsaspekter såsom substanser som kan orsaka allergireaktioner etc. Det viktiga är inte vilken metod som har använts till framställandet av produkten utan vad själva slutprodukten innehåller och om den är säker eller inte ur ren hälsosynpunkt.

Premiss 2: Genmodifiering skiljer sig inte från andra förädlingsformer och är därför inget relevant kriterium för val.

Den andra premissen däremot innebär att man inte anser att genmodifieringen kan vara ett relevant kriterium för märkning av produkter. Till grund för denna premiss ligger en förförståelse av genmodifiering som förädlingsmetod. Denna metod ses som ett nytt sätt att förädla men inte väsensskilt från traditionell växförädling. Detta är viktigt för denna premiss då den grundar sig i en uppfattning att genmodifieringen inte kan eller bör skiljas från annan förädling. Det är endast en ny metod vi använder, det är inte metoden som skall bedömas utan slutprodukten i sig. Det man vänder sig mot vad gäller märkning av genmodifierade produkter är just att det

¹¹⁵ Björck, Lennart inlägg i *Om märkning av gentekniskt modifierade livsmedel*. Gentekniknämndens utredningsserie 1996-10-15 sid.9.

innebär en urskiljning av just gentekniken som väsensskilt från annan växtföreläring.

Och varför måste allt beskrivas i detalj så fort det handlar om genetiskt modifierad produkt? Vem vet vad som är undersökt och vad resultatet blev? Vem gör forskningens resultat tillgängliga för allmänheten.¹¹⁶

Det man också motsätter sig är att en obligatorisk märkning innebär att man särskiljer genmodifieringen på ett sådant sätt som kan komma att bli ett problem och handelshinder i internationella relationer. Man ser att utvecklingen av genmodifieringen kommer att vara sådan att det kommer att finnas en mängd användningsområden där det blir svårt att särskilja den utifrån en generell regel. Genmodifierade produkter bör märkas för att konsumenten vill det. Men marknaden bör sköta det själv genom frivillig märkning då det ligger i producenternas intresse att tillgodose konsumenternas behov och krav.¹¹⁷ Även om det inte är direkt uttalat så finns det antydande antaganden i texterna om relationen demokrati och marknad. Dessa antas vara skilda åt och demokrati är något som existerar i våra valprocesser. Marknaden fungerar inte på samma sätt som våra politiska instanser.

Premiss 1: Märkning bör göras för produktens innehåll och säkerhet, inte för föreläringens formen.

Premiss 2: Genmodifiering skiljer sig inte från andra föreläringens former och är därför inget relevant kriterium för val.

Slutsats: Obligatorisk märkning av genmodifierade livsmedel behövs inte.

Slutdiskussion

Demokrati kan alltså definieras på olika sätt. Ett sätt är att man ser demokrati som en frihet att få göra sina egna val oavsett andra, så länge ens egna val inte inskränker andras möjligheter att göra detsamma. Ett annat sätt är att se demokrati som ett system där alla medborgare bereds möjlighet att faktiskt få vara med och påverka de beslut som tas. Då ses demokrati som

¹¹⁶ Kommentar av Kristofer Vamling (Svalöf Weibull AB) ur; *Ekologiska risker med genmodifierade organismer*. Rapport från Hearing, Gentekniknämnden 31 mars, 1999 sid 4.

¹¹⁷ Se Nils Uddenbergs exempel om frivillig märkning för sprättägg etc. i Uddenberg, Nils inlägg i *Om märkning av gentekniskt modifierade livsmedel*. Gentekniknämndens utredningsserie 1996-10-15 sid.57.

ett system där man ingår, en gemenskap där allas röster är lika värda. Ofta kombineras denna tanke med en syn på själva beslutsprocessen som en majoritetsprocess. Det vill säga att majoriteten vinner i ett beslutssammanhang. De argumentationer som talat för märkning av genmodifierade livsmedel i debatten har nämnt demokrati som frihet att välja, möjlighet att kunna påverka och att bli jämlikt behandlade på marknaden. Det har inte handlat om de instanser där vi gör våra demokratiska val i en offentlig valprocess utan marknaden där vi agerar som konsumenter. I argumenten för märkning är det tydligt att man anser att demokrati bör innefatta även marknadens spelregler. Det innebär att konsumenterna även här måste få den information man behöver för att kunna göra fria val, man får inte begränsas i sina val genom att utesluta information. Utesluts denna behandlas man inte jämlikt, de som utesluter den utövar då makt över konsumenten. Man bör dessutom beredas möjlighet att få vara med och ta beslut om hur marknaden skall fungera.

De som i debatten haft reservationer till obligatorisk märkning av genmodifierade livsmedel har inte tydligt gett sig in i diskussioner om demokrati och marknad. Man har inte ansett att frågan har handlat om dessa frågor i första hand. Men det finns antydda antaganden om att demokrati och marknad helt enkelt inte kan antas vara samma sak då de fungerar på skilda sätt.

Ett totalt märkningskrav så fort genteknik på något sätt i något led använts vid framställningen av livsmedlet får egendomliga stundtals absurda konsekvenser som knappast kan gagna vare sig konsumenter eller en rationell livsmedelsproduktion.¹¹⁸

Framförallt har frågan gällt positionen som genmodifieringen får ifall den blir föremål för en obligatorisk märkning. Denna kan komma bli komplicerad då framtida användande av tekniken innebär att många led i produktionen berörs. Dessutom innebär en märkning att gentekniken får en särställning gentemot traditionell växtförädling, vilket förespråkare ser som ett misstag.

Det blir tydligt när man tittar på debatten att skiljelinjerna i denna del inte är helt tydliga. De som är mest framträdande i debatten för märkning är oftast även motståndare till genmodifierade livsmedel. Framförallt är det konsumentorganisationer som tar upp frågan om demokrati. Andra är för märkning men argumenterar kanske inte i dessa termer utan snarare utifrån att man behöver tillgodose konsumenternas intressen. Ifall det ligger i kon-

¹¹⁸ Asp, Nils-Georg inlägg i *Om märkning av gentekniskt modifierade livsmedel*. Gentekniknämndens utredningsserie 1996-10-15 sid.24.

sumenternas intresse att genmodifierade livsmedel märks så bör detta också ske. De som är skeptiska till obligatorisk märkning befarar att märkning endast kommer att befästa genmodifieringen som väsensskild från växförädlingen. Man talar överhuvudtaget inte om demokrati i dessa termer då det helt enkelt inte har med detta att göra. Konsumenternas intressen skall givetvis tillgodoses och många verkar vilja främja en frivillig märkning men ser en obligatorisk märkning som ett hinder för både handel och den allmänna inställningen till genmodifiering.

En av skillnaderna mellan debattörerna kan sägas vara just uppfattningen om vad demokrati är och vad den innebär. En vanlig liberal uppfattning har varit att marknaden och de politiska beslutsprocesserna är skilda åt. Marknadens spelregler är annorlunda än den politiska och därför kan man inte tala om någon demokrati i bemärkelsen valprocess för marknaden. Detta synsätt antyds i argumenten som är skeptiska till obligatorisk märkning av genmodifierade livsmedel. Bland debattörerna som argumenterar för märkning är det tydligt så att man ser demokrati som något som bör råda även på marknaden. Demokrati skall inte vara något som endast är förbehållet de rent politiska instanserna utan även marknaden.

Detta kapitel behandlade argumenten inom debatten som berör märkning av genmodifierade livsmedel. Den etiska oenigheten i denna del handlar framförallt om synen på demokrati och marknad, men även vilken status genmodifiering bör ha och hur denna hanteras. I följande kapitel kommer de etiska oenigheterna diskuteras utifrån det andra syftet, nämligen det om den kommunikativa etiken kan bidra.

KAPITEL 6

KONSENSUS OCH EN LEVANDE DIALOG?

Ett av syften i denna avhandling har varit att analysera de etiska oenigheter som rådde i debatten om genmodifierade livsmedel i Sverige 1990-2000. Jag har efter en genomgång av debatten valt ut de argument som jag anser är mest framträdande under denna tidsperiod. Utifrån dessa har jag sedan formulerat argumentationer med giltiga slutledningar för att kunna få fram de bakomliggande oenigheterna. Därefter har jag utfört en argumentationsanalys som belyst de grundläggande etiska oenigheterna. Till grund för argumenten har det legat underförstådda värderingar och andra etiska antaganden. Argumenten som de ser ut i den konkreta debatten är inte formulerade på det sätt jag formulerat argumentationerna. Genom formuleringen av argumentationerna och argumentationsanalysen kan vi få en vidare förståelse till varför det råder en etisk oenighet mellan debattörerna.

Debatten om genmodifierade livsmedel är en debatt som har haft sin plats i tidningar, hemsidor, pressmeddelanden, publikationer och konferenser. Det har inte varit en debatt där debattörerna suttit ned vid samma bord eller ens i samma rum för att föra fram sina uppfattningar. Snarare är det så att debattörerna befunnit sig på vitt skilda arenor och sällan haft något gemensamt forum. Miljöorganisationerna och konsumentorganisationerna har sällan mött forskarna, producenterna eller maktavarna i direkta sammanhang annat än i remiss svar och yttranden. Debatten har heller inte präglats av att inläggen besvaras och bollas mellan debattörerna. Det har snarare varit slagord, kampanjer och inlägg i syfte att påverka och definiera gruppens ställning.

I debatten om genmodifierade livsmedel i Sverige under 1990-2000 råder det på flera områden oenighet som har sin grund i skiftande etiska oenigheter. Som argumentationsanalysen i tidigare kapitel visat kan dessa delas upp i tre teman: *naturligt/onaturligt*, *risk/nytta* och *demokrati*.

Det första temat *naturligt/onaturligt* visade under själva analysen innehålla konflikter som baserade sig på olika antaganden om människan, naturen och deras relation till varandra. En del debattinlägg menade att männi-

skan bör handla naturenligt och att genmodifieringen strider mot detta. En argumentation baserades på att det finns en naturlig ordning där det är underförstått att själva ekosystemet i sig är det som har egenvärde, inte människan. En annan argumentation tog sitt avstamp i antagandet att naturen har ett eget värde och att detta bör respekteras. Genmodifiering respekterar inte detta värde. Andra debattörer menade att genmodifiering inte skiljer sig från annan växtförädling. Bland dessa argument finns även ett underliggande antagande om att människan är den enda som har egenvärde, naturen ett instrumentellt. Ett annat antagande bland andra argument är att naturen är formbar och därför inte kan ha någon naturlig ordning. Därför kan människan inte handla naturenligt, enligt någon naturlig ordning.

Det andra temat *risk/nytta* behandlade inlägg om genmodifieringens risk och nytta både för människan och för naturen. En argumentation tar sin grund i antagandet att vi bör använda en metod som innebär ökad nytta som överskrider riskerna och att genmodifiering är just en sådan metod. En annan argumentation tar samma utgångspunkt i önskvärdheten av ökad nytta men kommer till slutsatsen att just genmodifiering innebär en högre risk och därmed inte är en lämplig metod. Denna skillnad baserar sig på olika uppfattningar om vilken faktisk risk genmodifieringen kan tänkas ha men även på uppfattningen om den förväntade nyttan. En tredje argumentation baseras på antagandet att man inte bör utsätta någon enskild individ eller naturen för några som helst risker. Det handlar både om att riskerna i sig är något som man har rätt att inte bli utsatt för, och att människan eller naturen inte skall kunna bli ett instrument för kortsiktig vinst.

Det tredje temat *demokrati* behandlade argumentationer främst om märkningen av genmodifierade livsmedel och om hur detta påverkar konsumenterna, människans möjligheter. Vissa argumentationer använder demokrati som en beskrivning av möjligheten att kunna välja fritt som konsument. En annan fokuserar på rättigheten att få vara delaktig genom sina val och att detta är något signifikant för en demokrati.

Debatten om genmodifierade livsmedel karaktäriseras som vi sett av att det finns underliggande etiska oenigheter. Dessa innebär att debattörerna står ganska långt ifrån varandra. Debatten om genmodifierade livsmedel handlar inte endast om att man inte är överens om genmodifieringens fördelar eller nackdelar. Kontroversen grundar sig även i olika etiska ståndpunkter eller grunduppfattningar. Dessa handlar bland annat om vem människan är och skall få vara i vår värld och vilket värde hon har i förhållande till andra levande varelser och naturen. De handlar dessutom om hur vi skall värdera risk och nytta, och hur vi skall förhålla oss till kunskaper om konsekvenser vi ännu inte förfogar över. För vem är nyttan viktig? Vem skall utsättas för risk och har man rätt att slippa? Har vi rätt att avstå om nyttan

är tillräckligt stor? Även här är uppfattningen om människans plats och roll en viktig del. En annan del av kontroversen baserar sig i olika uppfattningar om vilken rätt konsumenterna har att få kunna utföra fria val. Demokrati uppfattas som en frihet på en marknad där man har rätt att få vara med och påverka genom sina val, att man har en frihet att faktiskt få välja, att makt inte får innebära att människan begränsas i sina egna val. Samtidigt så ifrågasätts varför just genmodifieringen skall vara grund för dessa val, varför just denna skall särskiljas?

Hur skall vi nu gå vidare? Vad är syftet med debatten om genmodifierade livsmedel? De debattörer som har medverkat mellan 1990-2000 i Sverige har givetvis haft skiftande syften för att delta. Gemensamt kan nog sägas att de flesta har velat övertyga läsaren om att deras åsikter är de riktiga. Intresseorganisationer har givetvis haft den övertygelsen att de representerar specifika intressen där målet har varit att försvara dessa. För att göra detta har man försökt genomföra kampanjer, ge reaktioner till myndigheter etc. Många forskare har medverkat där de försvarat sin forskning och dess syfte, som de är övertygade kan bidra till det allmänna bästa. Dock är det också så att forskningsmiljöernas karaktär även lämnar utrymme för kritiska diskussioner om den egna forskningen.

Vad skulle då kunna vara målet med att skapa en dialog mellan debattörerna? Givetvis är det så att själva skapandet av en dialog skulle vara ett stort steg i sig. Samhällsdebatter tenderar att skapa avstånd mellan debattörerna, de figurerar i olika kontexter som har ganska lite anknytning till varandra. De forum där debatter kan tänkas föras är inte alltid öppna för dem som kan tänkas ha intresse av att delta.

Kanske är målet med att skapa en dialog att vi faktiskt skall försöka nå konsensus? Men vad innebär det i så fall att nå konsensus? Hur skapas konsensus? Menar vi att konsensus skulle innebära att debattörerna plötsligt anammar samma grundinställning, samma etiska ståndpunkt? Hur skulle detta kunna vara möjligt? Det kanske innebär att vi hittar en uppsättning saker vi kan frivilligt komma överens om utan att vi för den skulle ger upp våra grundläggande övertygelser?

Det andra syftet i detta projekt är att undersöka vad den kommunikativa etiken, som den formuleras av Seyla Benhabib, skulle kunna bidra med. För att kunna svara på denna fråga måste vi först fråga oss vad vi menar med att "bidra". Vad är det man vill när man ställer denna fråga? Vilket mål kan man tänkas ha med debatten om genmodifierade livsmedel. Är målet att vi skall nå konsensus? Att vi skall övertyga våra motståndare? Att vi skall vinna argumentationen?

Vad ville debattörerna att debatten skulle leda till?

Debattörerna hade i debatten om genmodifierade livsmedel under 1990-talet varierande syften för sitt deltagande. Genteknikföretagen var givetvis intresserade av att marknadsföra sina produkter och värna om att det fanns en fortsatt marknad för dessa. Forskarnas roll var däremot inte lika enkel. Det finns ett krav på forskare att de skall förmedla den forskning de bedriver och tror på. Dessutom deltog de ofta i sådana akademiska sammanhang där debatter, diskussioner är en naturlig form av interaktion. Konsumentorganisationer och miljöorganisationer å andra sidan drevs av möjligheten att framföra åsikterna hos den grupp de sade sig representera. Själva existensen av organisationerna är baserad på att försvara någons intressen, här miljön och konsumenten.

Om vi tänker oss att alla deltagarna i debatten hade samlats på en plats för att kunna föra debatten direkt, vad skulle man då kunna tänka sig vara syftet med en sådan? Samtliga debattörer kan nog kunna sägas ha syftet att påverka de andra debattörerna om sina egna arguments legitimitet. Det kan nog även sägas att syftet är att påverka just dem som har "makten i sin hand", nämligen beslutsfattarna, att besluta så som man själv anser lämpligt. Om man i ett andra led tänker sig att debattörerna var placerade i ett sådant sammanhang där de själva måste komma överens om vad som skall göras, en form av beslutsorgan, så hade förmodligen syftet blivit att man som mål hade haft att faktiskt nå konsensus, eller i varje fall att komma fram till ett majoritetsbeslut.

Ideal talsituation

Den kommunikativa etiken, som den utformas av Seyla Benhabib, förespråkar en ideal talsituation som en ideal modell för dialog om moraliskt berättigande. Dialogen inom denna talsituation är den som automatiskt ska generera moraliska normer. Den ideala talsituationen är ett ideal som kan ses som en normativ modell för offentliga dialoger, men den är också den "plats" där moraliska ståndpunkter kan berättigas. Grundprinciperna för själva dialogen handlar om *ömsesidighet*, *jämlikhet* och *respekt*. Dessa principer är en förutsättning för att dialogen garanteras öppenhet och att den kan uppfylla de regler som den ideala talsituationen påbjuder. Oavsett vilka ämnen som kommer upp i dialogen så är dessa principer grundläggande.

Principerna om universell moralisk respekt är framtagna och existerar inom det egna medvetandet och växer fram genom en reflexiv medvetenhet.¹¹⁹

I en verklig debatt i det offentliga är det uppenbart att principerna och den ideala talsituationen inte existerar. De debatterande möts knappast på en arena som skulle kunna göra denna situation möjlig. Snarare existerar det en rent fysisk distans mellan debattörerna. Men hur menar Benhabib att den ideala talsituationen skulle kunna vara en modell för ett verkligt offentligt samtal? Jag uppfattar det som att Benhabib ser modellen som just ideal som skall fungera som mål. Den innebär ett ideal för att den beskriver en modell som skulle vara ideal för moraliska samtal, då den innebär respekt, jämlikhet och ömsesidighet, ideal som man skall sträva efter.

Det offentliga rummet, där samhällliga och sociala beslut formas, är den arena där den kommunikativa etiken får sitt syfte. Detta rum får enligt Benhabib inte begränsas vad gäller vilka som får delta och vilka ämnen som skall tas upp. Det offentliga får inte heller inskränkas till en ren fysisk arena utan handlar snarare om de möten som sker var än människor kommer i kontakt med varandra och kommunicerar. Den offentliga dialogen bör varken vara neutral eller enbart förbehållen ämnen eller aktörer från den offentliga sfären. Anledningen till detta är framförallt att grupper som inte haft tillträde till denna arena har exkluderats av det offentliga rummets gränser.¹²⁰ Det finns mycket som är tilltalande med Benhabibs modell för en kommunikativ dialog där alla aktörer bereds utrymme, respekteras och där inga ämnen får begränsas. Det innebär ett offentligt samtal som är fritt från begränsning för vilka som får delta och vilka ämnen som får behandlas. Men är det verkligen så? Får alla ämnen tas upp i en ideal talsituation? Enligt Benhabib så föregås den ideala situationen av att principerna om jämlikhet, respekt och ömsesidighet är antagna universellt. Utan dessa har vi inget riktigt samtal enligt den kommunikativa etikens modell. Men det finns ämnen som inte kan tas upp och det är ämnen som skulle omkullkasta själva principerna som modellen bygger på. En deltagare med målet att svartmåla och begränsa andra deltagares utrymme skulle inte kunna få framföra sitt önskemål, ty det skulle strida mot själva grundprinciperna om jämlikhet, respekt och ömsesidighet.

Benhabib menar att den kommunikativa etiken måste grunda sig i tanken på ett moraliskt samtal där man strävar efter förståelse mellan människor och där man är beredd att byta perspektiv och att kunna resonera utifrån andras synpunkter. Benhabib har uppfattningen att tal och handling intimt hänger samman och att det är här vi kan upptäcka människans pluralitet.

¹¹⁹ Benhabib, Seyla. *Situating the Self*. sid. 48ff.

¹²⁰ Benhabib Seyla, aa sid. 99ff.

Talet och handlandet är det som visar en bild för mina medmänniskor vem jag är i kommunikationen. Det som hänger samman med att individen är ett "situerat jag" är det som Benhabib kallar för kommunikativ interaktion.¹²¹ Det utvidgade tänkandet som Seyla Benhabib tar från Hannah Arendt är ett sätt att tänka som innebär att man ser den andre som konkret person levandes i en verklighet och att man är beredd att bli sedd och bli påverkad av andras erfarenheter.

Debatten – en ideal talsituation?

Hur skulle den ideala talsituationen kunna användas som modell för debatten om genmodifierade livsmedel? Det är ju uppenbart att debattörerna inte befinner sig i någon talsituation överhuvudtaget. För att det skulle vara möjligt att uppnå någon form av moraliskt samtal behöver givetvis vissa rent praktiska aspekter tillgodoses. Men så är det för många offentliga debatter och offentliga samtal. Arenan för offentligt eller politiskt samtal är knappast arrangerad som en dialog där man rent konkret sitter ner tillsammans och lyssnar. Men den kommunikativa etiken som Benhabib utformar den antar aldrig att man faktiskt sätter sig ner som i ett "vanligt" samtal. All interaktion mellan människor är ett samtal oavsett, om de faktiskt sitter ner tillsammans eller inte. Människan är en social varelse och var än hon möter andra i sin sociala gemenskap uppstår en social interaktion. All sådan interaktion är kommunikation och i och med att den offentliga arenan inte får begränsas, så kan den uppstå även utanför vad som traditionellt skulle kunna vara en offentlig sfär. Det finns givetvis sfärer där målet med samtalet är att försöka nå resultat och beslut för en social gemenskap och de skulle i någon mån kunna sägas vara mer "offentliga". Men en av de viktiga poängerna inom den kommunikativa etiken är just att det offentliga och reglerna om vilka som får delta inte får begränsas. Det offentliga samtalet får inte vara slutet.

För debatten om genmodifierade livsmedel skulle en ideal talsituation, där målet är att upprätta en dialog, innebära flera saker. För det första skulle dialogens grundläggande regler ändra debattens karaktär fundamentalt. Det ligger i den kommunikativa etikens natur att deltagarna faktiskt samtalar och interagerar med varandra. Som debatten om genmodifierade livsmedel ser ut idag så figurerar det väldigt lite eller ingen interaktion över huvudtaget. För att debatten skulle kunna vara en dialog behöver konkreta möten mellan deltagare komma till stånd. Detta för att man skulle kunna åstadkomma den *sociala interaktion*, som är nödvändig för en dialog skall kunna uppstå överhuvudtaget. I en konkret offentlig värld skulle det behövas are-

¹²¹ Benhabib Seyla Aa. sid. 143.

nor som faktiskt kan bidra med forum där dessa möten skulle kunna ha sin plats.

De grundläggande principerna som föregår dialogen i den ideala talsituationen handlar om *respekt, jämlikhet* och *ömsesidighet*. Ingen deltagare får exkluderas från dialogen och inga ämnen får bannlysas. Alla som deltar har rätt till jämlikt utrymme och att få sina åsikter hörda. I den kommunikativa etiken som Benhabib utformar den är det också en förutsättning att deltagarna utnyttjar sitt "*utvidgande tänkande*", som innebär att man kan skifta perspektiv och sätta sig i andras situation. De grundläggande principerna och antagandet om det utvidgade tänkandet skulle innebära att debattörerna skulle behöva stiga ur en del av de roller som existerar i den offentliga debatten. Ofta innehar debattörer roller som kanske innebär att man antas vara innehavare av specifik kunskap på området, vilket i sin tur leder till viss makt över dem som inte har samma bakgrund. Offentliga debatter består ofta av debattörer med olika bakgrunder och olika erfarenheter där dessa kan påverka deras status och makt i den offentliga kontexten. Detta är något som inte skulle kunna få föras över till en dialog i den kommunikativa etikens anda. Om inte de antagna principerna accepteras, så skulle en dialog enligt denna modell inte kunna genomföras. För debatten om genmodifierade livsmedel och andra offentliga debatter skulle detta vara ett viktigt bidrag då det skulle kunna synliggöra maktstrukturer som med all säkerhet både påverkar debattklimatet, debattens innehåll och vilka som får delta. Det man skulle kunna kritisera den kommunikativa etiken för är att den kanske inte tar dessa maktstrukturer som existerar på fullt allvar. I och med att vi är situerade människor med alldeles egna erfarenheter blir även våra erfarenheter av makt och kunskap viktiga. Dessa ingår givetvis i de bakgrunder vi alla bär med oss. Frågan är om den kommunikativa etiken tar tillräckligt hänsyn till detta. För Benhabib är det viktigt att se människan som konkret och situerad i en verklighet. Social interaktion som skapar människan innefattar ju ofta maktstrukturer som bidrar till människans erfarenheter. Detta är svårt att bortse ifrån. Kanske är det så att alla erfarenheter av detta slag helt enkelt inte får influera dialogens struktur och innehåll. Det är inte möjligt att radera de erfarenheter som vi bär med oss, men den kommunikativa etiken och den ideala talsituationen innebär att man måste lyssna, förstå och kunna sätta sig in i andras perspektiv. Med de grundläggande principerna och det utvidgade tänkandet kan inte makt eller exklusiv kunskap få en sådan stor betydelse att debattörer och ämnen som tas upp exkluderas. Som en ideal modell att sträva efter kan den kommunikativa etiken bidra med en modell för dialog där deltagare strävar efter att förstå, lyssna och försöka växla perspektiv.

Det offentliga

Seyla Benhabib menar att det ”offentliga” har varit alldeles för begränsat för att kunna fungera som en instans för genererande av normer. Historiskt sett har stora grupper i samhället inte ens haft tillträde till den arena där det offentliga samtalet äger rum. Det offentliga rummet har varit där de fria agenterna haft tillträde, dvs. främst män som spenderat sin tid utanför hemmet. Benhabib vill liksom många andra inte exkludera de grupper som befunnit sig utanför denna grupp från det offentliga samtalet. I och med att denna exklusion skett har det inneburit att det offentliga samtalet inte speglar den verklighet människor faktiskt levte i. Detta gäller både för den faktiska verkligheten men också för de teoribildningar som innefattar idéer om hur samhället är och bör vara konstruerat. Enligt Benhabib fungerar inte en syn på det offentliga som avskuret från människors verkliga erfarenheter ens som ett ideal eller tankemodell då den inte tar hänsyn till faktiska situationer eller konkreta människor.

Certainly, as citizens and as theorists we enter the public fray with a set of more or less articulated, more or less preformed opinions, principles and values. As democratic citizens and theorists we are participants in a debate, but we should not seek to define the agenda of the debate.¹²²

Detta citat speglar något som är viktigt för den kommunikativa etiken i Benhabibs utformning. Att agendan i det offentliga samtalet måste definieras av dem som deltar, i social interaktion. Inga ämnen får exkluderas och citatet visar även på definitionen av det offentliga rummet som den kommunikativa etiken förespråkar. Detta rum skall vara öppet och här får inte grupper med mer makt eller utrymme bestämma dagordningen. Den ideala talsituationens grundprinciper skall garantera att det råder jämlikhet, respekt och ömsesidighet.

För samhällsdebatter generellt skulle ett mer utökat offentligt rum och samtal innebära att fler debattörer skulle kunna göra sig hörda. Följden av detta skulle kunna bli att samtalet i högre grad avspeglar medborgarnas önskan och ökar deras chanser att påverka sin vardag och samhällets gemensamma innehåll. För att debatten om genmodifierade livsmedel skulle kunna bli en dialog av det slag som Benhabib skulle en generell inställning till vad som konstituerar det offentliga rummet och dess spelregler behöva omvärderas. Visserligen har Internet öppnat upp spelarenan inom debatten, aldrig tidigare har så många kunnat göra sin röst hörd och faktiskt kunnat sprida den. Många organisationer utnyttjar givetvis detta och har fått forum

¹²² Benhabib, Seyla Aa. Sid 98.

för sina kampanjer och ståndpunkter. Frågan är dock om det räcker för att kunna säga att man faktiskt deltar i ett offentligt samtal.

Etisk oenighet

Debatten om genmodifierade är som en hel del andra debatter präglad av att det råder en oenighet. Den etiska oenigheten består i olika uppfattningar om vad det är som skall värderas och på vilket sätt. Det handlar om hur människan värderas i förhållande till naturen, andra levande varelser och vice versa. Det handlar om hur vi skall förhålla oss till risker och när dessa kan accepteras och inte accepteras. Frihet, jämlikhet och makt är andra problemfält som debattörerna för fram som del i diskussionen. Hur fri skall människan vara på marknaden? När får producenterna hålla information från konsumenterna?

Enligt Benhabib skall den ideala dialogen präglas av att man lyssnar på varandras berättelser, strävar efter förståelse och kan utvidga sitt tänkande, så man försöker förstå den andres erfarenheter. Människan är ett situerat jag, dvs. förankrad i en verklighet som är hennes egen, och hennes erfarenheter, livssituation och sociala miljö påverkar henne. Interaktion är en livsnödvändighet för människan och influerar vem hon är och vad hon står för. För att kunna förstå andra behöver vi se de andra i dialogen som situerade jag, som konkreta andra med livserfarenheter precis som oss själva.

Vid etisk oenighet så blir förmågan att försöka förstå andras erfarenheter och se andra som konkreta, än mer viktigt. Om målet är att vi faktiskt skall föra en dialog och inte enbart debattera så behövs en inställning hos deltagarna att faktiskt lyssna. En dialog i den kommunikativa etikens anda blir väsensskild från en debatt där man för det mesta inte ens har något forum för interaktion. En dialog kräver att man försöker förstå andras perspektiv och att man för fram sina egna erfarenheter, åsikter och är beredd att bli påverkad av andra.

Den kommunikativa etiken har en hel del att bidra med till en dialog där etisk oenighet råder. Den första förutsättning som behöver råda är att det faktiskt finns en vilja och ett önskemål att en dialog bör komma till stånd. Utan en sådan intention kan ingen dialog föras överhuvudtaget. Att vilja skapa en dialog innebär att man är öppen att ta till sig andras erfarenheter. Det handlar inte bara om att lyssna till vad andra tycker utan även om att vara en del i dialogen själv, erkänna andras jämlika utrymme och sätta dialogen före sin egen agenda. I varje fall ifall man vill att den ideala dialogen skall vara kommunikativ som i Benhabibs tappning. Detta leder oss in på ämnet konsensus. Kan det vara målet för dialogen?

Konsensus

Om det nu hade varit ett mål att faktiskt nå konsensus, vad innebär detta? I många offentliga sammanhang måste man komma till beslut. Att inte komma till beslut är helt enkelt inte ett alternativ. I många beslutssammanhang inom den offentliga sfären är det på detta sätt. Ofta sker beslut genom att en majoritet får råda då ett mål att nå konsensus kan vara både tidskrävande och besvärligt, så är det i många politiska sammanhang. Att arbeta för konsensus innebär något helt annat då konsensus faktiskt skulle innebära att deltagarna måste kunna komma till ett beslut som samtliga kan acceptera. För att formulera fram ett sådant beslut krävs att deltagare har möjlighet att föra fram sina ståndpunkter och faktiskt få dem hörda.

Utan den oinskränkta individuella friheten att ta ställning till kritiserbara giltighetsanspråk kan ett faktiskt uppnått samtycke inte vara verkligt allmänt; utan var och ens solidariska inlevelse i alla andras situation kommer en lösning som förtjänar ett allmänt samtycke överhuvud inte till stånd.¹²³

Enligt Jürgen Habermas nås konsensus när alla deltagare i dialogen frivilligt accepterar normerna eller konsekvenserna och att dessa förväntas uppfylla allas behov och intressen. Det innebär inte att vi plötsligt har samma åsikt, men att vi kan acceptera ett gemensamt beslut och leva med det. Seyla Benhabib har kritiserat Habermas för att vara för fokuserad vid att konsensus skall uppnås.¹²⁴ Hon menar att det viktiga är att dialogen hålls vid liv. Det är i dialogen som interaktionen mellan människor hålls vid liv och det är dialogen som är central för genererandet av normer, inte själva konsensus. I den ideala dialogen får människor utrymme för sina egna berättelser, de får utrymme, respekt och blir hörda. Detta samspel är det centrala för Benhabibs syn på dialogen som det moraliska samtalet.

Ifall dialogen hålls vid liv och fungerar på det sätt Benhabib menar att den idealt skall fungera, vad händer då människor i samspel börjar lyssna på riktigt? I mötet med andra i dialogen finns berättelser av mänskliga livserfarenheter och moraliska erfarenheter. I ett genuint lyssnande kan man inte undgå att bli påverkad av den andres erfarenheter. I relation till denne andre definieras jaget och vad mina egna erfarenheter betyder. I den ideala dialogen kommer det sig automatiskt att jämlikhet och respekt råder mellan de deltagande.

Enligt Benhabib kan inte målet för kommunikationen vara konsensus på det sättet att vi förväntar oss att vi skall vara fullständigt överens. Hon me-

¹²³ Habermas, Jürgen aa sid. 289.

¹²⁴ Benhabib, Seyla *Situating the Self*. sid. 53.

nar att det handlar om en förväntad kommunikation eller ett samtal där man vet att man måste *komma överens* till slut. I en konkret beslutssituation är det ju en nödvändighet att komma till ett beslut. Skillnaden mellan konsensus och att komma överens är ytterst relevant för Benhabibs formulering av den kommunikativa etikens mål och plats i ett offentligt samtal. Det är inte något gemensamt som vi skall upptäcka utan snarare är det viktigaste att kunna byta perspektiv och vara villig att resonera utifrån andras perspektiv.

I en offentlig debatt som den om genmodifierade livsmedel har målet knappast varit konkret att nå konsensus. Det har ju inte varit en dialog eller ett möte mellan deltagarna där man faktiskt satt upp något mål att nå konsensus. Snarare har målet för många deltagare varit att faktiskt påverka allmänheten eller de beslutsfattare som kanske kommer att delta i en beslutdialog eller beslutssituation. För att målet för debatten överhuvudtaget skulle kunna vara konsensus skulle strukturen för det offentliga samtalet behöva ändras radikalt. För att kunna nå konsensus måste vi kunna samtala, föra fram ståndpunkter och komma överens om att konsensus är målet vi skall nå. Som de flesta offentliga debatter förs idag är det långt ifrån något samtal som kommer till stånd. Det första steget skulle därför vara att försöka skapa ett forum där denna dialog skulle kunna ha sin plats. Det andra skulle givetvis vara att faktiskt skapa en dialog när väl mötet mellan deltagare formats. Att grundreglerna för en sådan dialog måste bygga på jämlikhet och respekt skulle nog de flesta kunna vara överens om. I ett sådant samtal skulle det vara fritt att föra fram sina ståndpunkter, få dem respekterade men också kunna lyssna till andras synpunkter och låta sig påverkas av dem. Men hur når vi sedan konsensus? Detta blir givetvis extra besvärligt om det råder etisk oenighet mellan oss. En sådan oenighet kanske innebär att vi har helt olika uppfattningar om vilken vår uppgift är som människor, vilka skyldigheter och vilket ansvar vi har gentemot andra. Målet att nå konsensus innebär att vi behöver komma till den punkt där vi kan finna något gemensamt som vi alla kan acceptera och leva med. Men hur når vi det om vi står långt ifrån varandra i våra uppfattningar? Kanske är målet om att nå en jämlik dialog där vi lyssnar och försöker nå förståelse ett tillräckligt mål?

Den kommunikativa etiken kan bidra med ett ideal av en dialog där deltagarna får jämlikt utrymme och där man ser varandra som konkreta och situerade människor. Den förespråkar en syn på det offentliga samtalet som öppet och den ideala dialogen med dess interaktion är det som genererar normer. Enligt Habermas så kan vi inte komma till något samtycke överhuvudtaget om vi inte kan leva oss in i andras situation.¹²⁵ Därför måste förut-

¹²⁵ Se tidigare citat från Habermas, Jürgen aa sid. 289.

sättningarna för den ideala dialogen och dess genomförande vara grundläggande för om vi kommer att nå konsensus. Utan dessa kommer vi inte till någon egentlig konsensus överhuvudtaget. Benhabib anser att Habermas fokuserar alltför mycket på konsensus och dess innehåll. Hon menar att det viktigaste är dialogen och dess förutsättningar. Vårt mål skall vara att hålla dialogen vid liv. Jag är beredd att hålla med Seyla Benhabib om detta. Om vi antar att grundförutsättningen att nå konsensus är en ideal dialog enligt den kommunikativa modellen så blir det denna som är viktig. Utan dialogen existerar inte konsensus överhuvudtaget. I dialogen ligger det att bli sedd, bli förstådd, respekterad och hörd. Detta är något som i sig är oerhört viktigt.

Slutdiskussion

Debatten om modifierade livsmedel som pågick mellan 1990-2000 i Sverige präglades av oenighet inom flera områden. Det handlade om ifall människan genom gentekniken gick över gränsen till vad människan får göra, det handlade om risker/nytta och om konsumenternas rätt att få välja. Bakom dessa strider i debatten låg det etiska oenigheter som grundade sig på skiftande uppfattningar om naturen och människan, riskuppfattningar, rättigheter och demokrati.

Seyla Benhabibs utformning av den kommunikativa etiken har mycket att bidra med till debatten om modifierade livsmedel. Detta gäller framförallt hur en ideal dialog bör fungera men även hur det offentliga samtalet skall definieras. Det offentliga får inte begränsas så det exkluderar grupper, vilket tyvärr är fallet i många samhälleliga debatter i dag. Benhabibs uppfattning om det offentliga är att var än människor interagerar med varandra skapas ett offentligt rum.

Något som är viktigt med den kommunikativa etiken och som kan vara ett mycket viktigt bidrag till debatten är hur vi möter andra i dialogen. De andra som deltar i samtalet är konkreta personer som bär med sig sina alldeles egna specifika erfarenheter. Vi själva måste gå in i dialogen med intentionen att skapa förståelse och lyssna på andra samtidigt som vi måste visa vilka vi själva är. Utifrån detta måste vi också kunna sätta oss in i andras situation. Dialogens grundprinciper om jämlikhet, respekt och ömsesidighet, är en förutsättning för dialogen. Visserligen anser jag att Seyla Benhabib inte tar de maktstrukturer vi bär med oss i våra erfarenheter på allvar. Hur skall vi kunna lösgöra oss från erfarenhet av makt eller maktstrukturer när vi definieras av våra erfarenheter, är situerade i en verklighet? Kanske är det så att vi måste se dialogen som ett ideal för det borde

vara ett mål i dialogen att makt inte skall få spela någon avgörande roll. Annars kan ju dialogen inte vara jämlik, en av de principerna den faktiskt vilar på.

Om vi skapar en dialog i den kommunikativa etikens tecken kan inte konsensus vara målet. Deltagarna i samtalet måste vara de som sätter upp vad målsättningen för dialogen kommer att vara. Det hör till denna ideala dialogs natur att de som deltar sätter agendan för samtalet, detta vare sig det gäller vilka ämnen som skall tas upp eller vad målet kan tänkas vara. Vi kan inte förutsätta att konsensus är en slutpunkt när dialogen är en social interaktion som förändras och lever med sina deltagare. Snarare måste målet liksom Benhabib påpekar vara att hålla dialogen vid liv. För debatten om genmodifierade livsmedel kan den kommunikativa etiken på detta sätt bidra med att omdefiniera vad en möjlig dialog skulle ha för mål. Målsättningen kan inte vara att nå konsensus eller något majoritetsbeslut. Det är uppenbart i debatten att det råder en relativt stor skillnad mellan debattörerna om vad det är man skall diskutera. Till exempel har innehav av kunskap, maktposition eller representation har spelat roll för olika strukturer i debatten. Grundläggande antaganden om naturen, risk/nytta, frihet orsakar olika infallsvinklar. I en sådan situation blir det mer relevant att tala om att skapa en dialog där deltagarna kan tillsammans definiera samtalet än att tala om konsensus.

Slutligen kan sägas om Seyla Benhabibs utformning av en kommunikativ etik att den innehåller en *ideal* bild av hur ett offentligt liv och dialog *bör* se ut. Verkligheten ser inte ut som denna ideala modell. Flera delar av den kommunikativa etiken kan tyckas svåra att genomföra i en komplex offentlighet. Poängen är just att den är ett ideal och som ideal för offentligt liv och skapandet av en dialog där vi kanske kan respektera varandra och lyssna, fungerar den kommunikativa etiken i Benhabibs formulering väl. Benhabib själv får avsluta denna diskussion med ord om vad själva poängen är:

Indeed citizens must feel free to introduce, in Bruce Ackerman's words, "any and all moral arguments into the conversational field". For it is only after the dialogue has been opened in this radical fashion that we can be sure that we have come to agree upon a mutually acceptable definition of the problem rather than reaching some compromise consensus.¹²⁶

¹²⁶ Benhabib, Seyla, aa Sid 99.

REFERENSER

- Andersson, Christer, "Märkning och kontroll av genmat", ur *Genvägar till ny mat*, Källa 51, FRN 1998.
- Arendt, Hannah: *Människans villkor, Vita activa* The University of Chicago 1958 i översättning av Joachim Retzlaff, Röda Bokförlaget AB, 1986.
- Asp, Nils-Georg inlägg i *Om märkning av gentekniskt modifierade livsmedel*. Gentekniknämndens utredningsserie 1996-10-15.
- Beck, Ulrich : *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet* Daidalos, Göteborg 1998.
- Bengtsson, Karin: *Genteknik – till vad nytta?* Miljöförbundet Jordens Vänner, Göteborg 1997
- Benhabib, Seyla: *Critique, Norm and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. Columbia University Press, 1986
- Benhabib, Seyla: *Situating the Self, Gender. Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Polity Press, London 1992
- Benhabib, Seyla: *The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge University Press. 2004
- Bexell, Göran; Grenholm, Carl-Henric: *Teologisk etik. En introduktion*. Verbum, Stockholm 1997
- Bioteknikkommittén U 98:01): *Att spränga gränser. Bioteknikens möjligheter och risker*. SOU 2000:103, Utbildnings- och kulturdepartementet 2000.
- Björck, Lennart inlägg i *Om märkning av gentekniskt modifierade livsmedel*. Gentekniknämndens utredningsserie 1996-10-15
- Björnsson, Gunnar m.fl.: *Argumentationsanalys*. Natur och Kultur 1994
- Bråkenhielm, Carl-Reinhold "Allmänheten, Gud och gentekniken" i *Genteknik - en skymf mot Gud eller nya möjligheter för mänskligheten*, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademins tidskrift. Nr. 1. Årg. 141. 2002.
- Einarsson, Peter "Genteknik och ekologi" ur *Transgena organismer i naturen* red. Nordgren, Anders. Studies in Bioethics and Research Ethics 1, Acta Universitatis Upsaliensis Uppsala 1997
- Einarsson, Peter: *Ekologiska lantbruket*, Ekologiska Lantbrukarna. Föredrag vid Kungliga Skogs-ochLantbruksvetenskapsakademien 1997.
- Ekologiska Lantbrukarna: *Därför säger ekologiskt lantbruk nej till genmodifiering*. Ekologiska lantbrukarna informerar 8/96
- Ekologiska Lantbrukarnas uttalande: *Därför säger ekologiskt lantbruk nej till genmodifiering*. <http://www.ekolantbruk.se/PDFer/info8-96.pdf> (1996)
- Elster, Jon: "Marknaden och torget: tre slags politisk teori om just social beslutsteori." ur: *Idéer om demokrati*. Samling artiklar med förord Sven Ove Hansson och Jörgen Hermansson, Volym 5 Tidens Idéserie, Prisma 2004.
- Europeiska gemenskapernas officiella tidning* nr L 268, 18/10/2003.

- Fjästad, Björn & Olsson, Susanna: ”Därför gillar vi inte gentekniken” ur *Forskning & Framsteg*, nr 6 1997.
- Fjästad, Björn ”Genmaten och allmänheten”, ur *Genvägar till ny mat*, Källa 51, FRN 1998,
- Gentekniknämnden, *Ekologiska risker med genmodifierade organismer*. Rapport från samtal kring behovet av forskning. 31 mars 1999 Mynttorget 2, Riksdagen.
- Gentekniknämnden: *Genteknik, ekologi och etik*. Stockholm 1997.
- Gentekniknämnden: *Genteknik, livsmedel och säkerhet*. Gentekniknämndens utredningsserie 1998-07-15
- Gentekniknämnden: *Konsumenterna och gentekniken*, Solna 1997.
- Gentekniknämnden: *Om märkning av genetiskt modifierade livsmedel*. Gentekniknämndens utredningsserie 1996-10-15
- Greenpeace: <http://www.greenpeace.org/~sweden/genpush/genpush.html>
- Greenpeace: *Européer kritiska till genmanipulerad mat*. Pressmeddelande 970109.
- Grenholm, Carl-Henric: *Metoder för teologer. En handledning för religionsvetenskapligt studium*. Studentlitteratur, Lund 1981.
- Grenholm, Carl-Henric: *Arbetets mening. En analys av sex teorier om arbetets syfte och värde*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Social Ethics 11, Uppsala 1988
- Habermas, Jürgen; *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Översättning: Molander, Anders mfl. Daidalos 1996.
- Hansson, Sven Ove: ”Kan moralfilosofin hantera riskproblemen?”, ur *Osäkerhetens horisonter. Kulturella och etiska perspektiv på samhällets riskfrågor*. Red Boholm, Åsa; Hansson, Sven Ove; Persson, Johannes och Peterson, Martin. Nya Doxa 2002, Västra Frölunda.
- Hansson, Sven Ove: föreläsning ”Seven Myths of Risk” som hölls under konferensen *Stockholm thirty years on. Progress achieved and challenges ahead in international environmental co-operation. June 17-18 2000*. Finns att tillgå på <http://www.infra.kth.se/phil/riskpage>
- Held, David: *Introduction to Critical Theory*. Hutchinson&CO, London 1980
- Humphries, Rick & Mayer, Sue, *Genväg till en ekologisk katastrof?*, www.greenpeace.org/~sweden/genteknik/genvagen/ (1998-10-15)
- Ideland, Malin: *Dagens Gennyheter. Hur massmedier berättar om genetik och genteknik*. Nordic Academic Press. 2002, Lund.
- Ingerstam, Bengt *Märkning räcker inte!*, Miljömagasinet 28 februari, 1997
- Jönsson, Jan-Åke: *Genmat ett brott mot naturen*. Göteborgsposten, Fria ord, 1999-03-25
- Konsumenter i samverkan *Märkning räcker inte!*
<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/gente1.html> (1999-03-02)
- Konsumenter i Samverkan
www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/041c.html (1999-03-02)
- Konsumenter i Samverkan
www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/041b.html sid.1 (1999-03-02)
- Konsumenter i Samverkan, *Finns det en marknad för gen-maten?*
<http://www.konsumentsamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/genmat.html> (1999-03-02)

- Konsumenter i Samverkan, *pressmeddelande 1998-12-29*
 Konsumenter i Samverkan. *Uttalande*
<http://www.konsumentersamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/debatt/gmoutta.html> (1999-03-02)
- Krogh, Thomas: *Frankfurtskolan. En introduktion*. Daidalos, Göteborg 1992
- Kungliga Skogs och Lantbruksakademien: *Bioteknik – ett måste för de areella näringarna! Eller?* Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift årg. 139, nr 17, 2000.
- Kungliga Vetenskapsakademien: *Aspects of Gene Technology. Report from an IVA seminar series 1997-98* Stockholm 1998.
- Livsmedelsverket och Jordbruksverket, *Genteknik – så används den på växter, djur och livsmedel*, Stockholm 1998. Hämtat från www.slv.se/gen/fakta.htm
- Luleå Initiative on Biosafety and Consumer Rights. *Av deltagare underskrivet upprop februari 1999*. Finns att tillgå på
<http://www.konsumentersamverkan.se/11verk/kampanj/gentekn/konf/luleainitiativ.html>
- Lundin, Susanne; Åkesson, Lynn red: *Arvets kultur. Essäer om genetik och samhälle*. Nordic Academic Press 2000
- Läkare och Forskare för Ansvarsfull Tillämpning av Vetenskap och Teknik, *Genmanipulerade livsmedel – Säkerhetsproblem. Introduktion*,
<http://home1.swipnet.se/~w-104/2/> (observera att denna hemsida inte finns längre. Ny hemsida är <http://www.psrast.org/indexsv.htm>. Det gamla textmaterialet finns dock att tillgå utskrivet av mig)
- Merker, Arnulf 'Gentekniken i växtförädlingens tjänst', ur *Genvägar till ny mat*, Källa nr 51, FRN 1998.
- Miljöförbundet Jordens Vänner *Genteknik i jordbruket och livsmedelsproduktionen*. Informationshäfte 1999
- Olofsson, Anna: *Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96* (Sociologiska institutionen, Umeå universitet nr 29, 2002)
- Olsson, Olof 'Transgena träd – varför, när, var och hur' ur *Transgena organismer i naturen. Ekologiska och etiska perspektiv*. Red. Nordgren, Anders, *Studies in Bioethics and Research Ethics 1*, Acta Universitatis Upsaliensis 1997
- Sjöberg, Lennart: Principles of risk perception applied to gene technology. *EMBO Reports*, nr 5.
- Stenmark, Mikael : *Miljöetik och miljövard: Om miljöfrågornas värderingsmässiga dimension*, Lund: Studentlitteratur, 2000
- Svalastog, Anna Lydia "Sammanhangets betydelse och kontexternas dynamik: Om riskhantering av genmodifierade växter i Sverige" ur Christer Nordlund red.: *Livsforeställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap*, Kungliga Skyttianska Samfundet. 2004.
- Svenska Naturskyddsföreningens policy om genteknik
<http://www.snf.se/verksamhet/jordbruk/genpolicy.htm> (1999)
- Uddenberg, Nils (red): *Det givna och det föränderliga. En antologi om biologi, människobild och samhälle*. Nya Doxa. Nora 2000
- Vamling, Kurt 'A Natural Step? – Genetic Modification for the Improvement of Plant Cultivars' ur *Aspects of Gene Technology*. Report from IVA seminar series 1997-98. Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien Stockholm 1998

- White, Stephen K, *The recent work of Jürgen Habermas*. Cambridge University Press, Cambridge 1988
- Wibeck, Victoria, *Genmat i fokus. Analyser av fokusgruppsamtal om genförändrade livsmedel*. Linköping Studies in Arts and Science nr 260, Linköping 2002
- Öhman, Susanna: *Public Perceptions of Gene Technology. On the Edge of Risk Society?* Sociologiska institutionen, Umeå universitet nr 30, 2002.